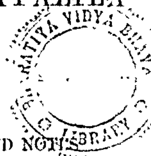
RUDRAṬA'S ÇṚṄGÂRATILAKA

AND

RUYYAKA'S SAHṚDAYALÎLÂ

WITH AN INTRODUCTION AND NOTES

EDITED BY

Dr. R. PISCHEL

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF HALLE A/S.

Kiel,

C. F. Haeseler.

[illegible]

London, Trübner & Co. — Paris, Ernest Leroux. — Benares, E. J. Lazarus & Co.

TO

F. MAX MÜLLER

IN GRATEFUL ACKNOWLEDGEMENT

OF

ALL THAT HE OWES TO HIM

THIS VOLUME IS DEDICATED

BY

THE EDITOR.

Amongst the Indian rhetoricians *Rudraṭa* occupies a prominent place both by his age and the value of his works. Of these two are known, the *Kâvyâlaṁkâra* and the *Çṛṅgâratilaka*, and as all the quotations from Rudraṭa I have come upon, with few exceptions probably due to an inadvertence of the writers, are actually found in either of these two, Rudraṭa perhaps did not compose any other work.

A shorter form of the name Rudraṭa is *Rudra*, and a longer one *Rudrabhaṭṭa*, *Rudrabhaṭa* or *Bhaṭṭarudra* [1]), and since the names Rudra and Rudrabhaṭṭa are frequently met with in Indian literature, it is at present impossible to make out with certainty the exact number of works of the famous rhetorician. After examining, however, the numerous Reports, Catalogues and Lists of Sanskrit MSS. accessible to me, I am of opinion, that of all the Rudras and Rudrabhaṭṭas hitherto known, there is none who with any probability might be identified with our author.

All we know of *Rudraṭa's* parentage and circumstances is contained in the stanza Kâvyâlaṁkâra 5, 15 already pointed out by *Prof. Bühler* [2]):

शतानन्दापराख्येन भट्टवामुकसूनुना ।
साधितं रुद्रटेनेदं सामाजा धीमतां हितम् ॥

From this we learn that he was the son of one Bhaṭṭavâmuka, that he himself was also called Çatânanda, and that he was a follower of the Sâmaveda, if we are allowed to trust to the interpretation of the word *sâmâj* given by the commentator Nami. From Kâvyâlaṁkâra 1, 2. 9 (*Peterson*, Report for 1882/83 p. 18) and Çṛṅgâratilaka 1, 1 we are further apprised, that he was a follower of Çiva, a fact which is intimated already by his name; and from Çṛṅ-

[1]) Compare below the colophons of the single adhyâyas, *Aufrecht*, ZDMG. 27, p. 80. *Weber*, Indische Studien 16, p. 5.

[2]) Detailed Report, Bombay 1877 p. 67; cfr. *Peterson*, Report for 1882/83 p. 15 note.

gârat. 1, 129 ff. (cfr. 1, 7) we must conclude that he was a great admirer of courtesans, though possibly there holds good of him also what Professor Peterson is inclined to suppose of Râjaçekhara, viz. „that perhaps he was not such a rake as he professes to be.“ [1]) That he was a native of Kaçmîr, seems certain from obvious reasons.

In order to fix the time of *Rudraṭa*, it is necessary to settle the question as to the authorship of the examples occuring in his works. *Bühler* has already remarked that in no case has the source been given (Det. Report p 67), and *Peterson* has expressed the view that they are possibly of the same authorship as the rest of the book (Report p. 19). This at least, he thinks, was the opinion of the writer of his MS. in which rules and illustrations are numbered consecutively. The same is the case in the Pûna MS. Bühler, Det. Rep. No. 248. That *Rudraṭa* is an old author, is unquestionable. He himself quotes only *Bharata* (Çṛngârat. 1, 5) and from this very stanza it becomes evident that he had not too many predecessors in his particular department. In his commentary on Kâvyâl. 1, 2 Nami names as older rhetoricians: *Daṇḍin, Medhâvin, Hari, Bhâmaha and others*; *Vidyânâtha* in the Pratâparudriya 1, 11 (ed. Madras 1868) quotes *Rudraṭa* after *Daṇḍin, Bhâmaha* „the old one“ (*tad uktaṁ prâcâ Bhâmahena*), *Udbhata* [2]). *Ruyyaka*, when speaking of the *cirantanâlaṁkârakârâs*, cites him after *Bhâmaha* and *Udbhata* (Alaṁkârasarvasva MS. Bühler Det. Rep. No. 237 fol. 1 and *Ananta* on Bhânudatta's Rasamañjarî (MS. Bhandarkar Report for 1882/83 No. 215 fol. 2ᵇ reckons him amongst „the old ones“ (*prâñcaḥ*). Now it is a fact that the old rhetoricians, like the old writers on metrics, illustrated their rules by examples composed by themselves. Thus we learn from Pratîhârendurâja, that *Udbhaṭa* in his Kâvyâlaṁkârasaṁgraha, an extract from his larger work, a commentary on Bhâmaha (Bhâmahavivaraṇa), took all his examples from his own work, a Kumârasambhava (MS. Kielhorn Report Bombay 1881 p. 87 No. 64

[1]) The Auchityâlaṁkâra of Kshemendra Bombay 1885 p. 29.
[2]) I cannot find the quotation itself in Rudraṭa's works.

fol. 11; cfr. Bühler, Det. Rep. p. 65). That *Bhâmaha* likewise cited his own stanzas, we may gather from Pratihârendurâja fol. 45: यत्र तु पदार्थसमन्वय उपमानोपमेयभावकल्पनया स्वात्मानमुपपादयति तस्य विदर्शनाभेदस्योदाहरणमुद्भटपुस्तके न दृश्यते । तस्य तु भामहोदितमिदमुदाहरणम् ।

अयं मन्दद्युतिर्भास्वानस्तं प्रति यियासति ।
उदयः पतनायेति श्रीमतो बोधयन्नरान् ॥

The same example is adduced by Abhinavagupta in his gloss on Ânandavardhana's Sahrdayâloka (MS. Bühler Det. Rep. No. 257) fol. 284[b] where he largely quotes from Bhâmaha. At fol. 65[b] Abhinavagupta gives as Bhâmaha's example the following verse (भामहेनाप्युदाहृतम्):

गृहेष्वध्वसु वा नान्नं भुञ्ज्महे यदधीतिनो[1])

As Abhinavagupta goes on to say: विप्रा न भुञ्जत इति । एतद्धि भगवद्वासुदेववचनं पर्यायेण रसदानं निषेधति । यत्स एवाह । तच रसदाननिवृत्तय इति ॥ it becomes probable that the verse is of Bhâmaha's own authorship. Other stanzas of Bhâmaha have been published by Professor *Aufrecht,* Indische Studiën 16, 207 f., so that there can be no doubt that he like Udbhaṭa was a poet also[2]). *Vâmana* directly informs us that a part of his illustrations has been composed by himself (Kâvyâlaṁkâravṛtti 4, 3, 33). Of *Daṇḍin* this is in a great many cases evident from the way in which rules and examples are connected with each other. We have besides other proofs. Çârṅgadhara in his Paddhati quotes no less than 17 examples of the Kâvyâdarça under the very name of Daṇḍin[3]) and so does Pratihârendurâja, who fol. 20 adduces as Daṇḍin's Kâvyâd. 2, 362, Appayadikṣita in the Kuvalayânanda, who p. 15[a] (ed. Benares saṁvat 1928) cites Kâvyâd. 2, 36 and p. 49[a] Kd. 2, 341, and Bâlakṛṣṇa in the Alaṁkârasâra who fol. 46[b] (MS. Lists of 1881/82 No. 23) quotes Kâvyâd. 2, 52. 53. 55. Aufrecht (Catalogus p. 204[a]) is also of opinion that Daṇḍin

---

[1]) All three MSS. have भुज्महे and °तिनः

[2]) Of Udbhaṭa and Bhâmaha two stanzas are also quoted in Vallabhadeva's Subhâṣitâvali.

[3]) *Aufrecht,* ZDMG. 27,34 f. The example *lîlâsmitena çucinâ* stands Kâvyâd. 3, 43.

composed his examples himself. Even late rhetoricians availed themselves of the opportunity of showing their skill in making verses. Thus the older Vâgbhata, Bhânudatta in the Rasamañjari and the Rasataranginî (with the exception of a few stanzas by his father), Jagannâtha in the Rasagangâdhara (cfr. 1, 6), Vidyânâtha in the Pratâparudrîya, Karnapûra in the Alamkârakaustubha, and with one exception Jayadeva in the Candrâloka, illustrate their rules exclusively by their own verses and nearly all the rhetoricians known to me like to display in some way or other their proficiency as poets. Verses of their own are cited by Ânandavardhana in his Sahrdayâloka and by Abhinavagupta in his commentary thereon, by Dhanika in his commentary on the Daçarûpa, Ksemendra in the Kavikanthâbharana and the Aucityâlamkâra, Ruyyaka in the Alamkârasarvasva, the younger Vâgbhata in the Alamkâratilaka, Viçvanâtha in the Sâhityadarpana, Bâlakrsna in the Alamkârasâra, Appayadîksita in the Kuvalayânanda, Kavicandra in the Kâvyacandrikâ and others.

It is therefore probable, that *Rudrata* was no exception to the rule. Now Çârngadhara in his Paddhati quotes 16 stanzas under Rudrata's name, which are all found in the Kâvyâlamkâra or the Çrngâratilaka [1]). Many of the later rhetoricians, without naming Rudrata, make use of his illustrations in a manner which is not very far from downright plagiarism, and which at all events shows that those illustrations were regarded as standard examples. In the ninth and tenth ullâsa of the Kâvyaprakâça for instance, where Rudrata is cited by name only at p. 243 (= Kâvyâl. 4, 32) the following examples are taken from his Kâvyâlamkâra: Kâvyaprak. p. 233 all three examples = Kâvyâl. 10, 27. 3, 15. 18; p. 235 sasâra = Kl. 3, 35; p. 249 both examples = Kl. 5, 6. 7; p. 250 = Kl. 5, 20; p. 253 = Kl. 5, 21; p. 286 kisalaya° = Kl. 8, 50; p. 299 tvayi = Kl. 8, 95; p. 302 ksînah = Kl. 7, 90; p. 319 tad idam = Kl.

---

[1]) *Aufrecht,* ZDMG. 27, p. 80 f. and my remarks ibid. 39, 314. Of the 9 stanzas quoted from Rudrata in the Subhâsitâvali I cannot find the one *muñcata gunâbhimânam* in R.'s works.

7, 104; p. 321 vidalita° = Kl. 7, 28. p. 327 kauṭilyaṁ = Kl. 7, 81; p. 328 avirala° = Kl. 7, 83; p. 331 râjye = Kl. 7, 97; p. 335 ânandam = Kl. 9, 47; p. 343 garvam = Kl. 8, 78; p. 346 divam = Kl. 9, 6; p. 361 bhaṇa = Kl. 2, 22. To the same degree *Rudraṭa* has been laid under contribution in the fourth pariccheda of the Sarasvatikaṇṭhâbharaṇa, in the fifth and sixth adhyâya of the Alaṁkâracûḍâmaṇi, in the tenth pariccheda of the Sâhityadarpaṇa, in the third and fourth adhyâya of the Alaṁkâratilaka, in Ruyyaka's Alaṁkârasarvasva, in Çobhâkara's Alaṁkâraratnâkara and so on. I hardly believe that all these later writers would have used Rudraṭa's examples to such an extent, had they not looked at them as typical, which again would not have been the case, if he himself had taken them from other authors; for that Rudraṭa and no other is their source, is unquestionable. At Çṛṅgârat. 1, 3 he calls this work a poem (kâvya) and 1, 4 he places those who bring together the boundless sport of Sarasvatî in two or three verses, on the same level with those whose mind is not shaken by the arrows of the side looks of joyful women, and with those who have served as a boat to men, agitated by falling into the ocean of saṁsâra. That here he alludes to his illustrations seems to me beyond doubt, and the tenor of 1, 42 also serves to confirm his authorship of the examples. Many of Rudraṭa's examples in the Kâvyâlaṁkâra and still more those in the Çṛṅgâratilaka are of high poetical merit. Indeed, putting aside the rules, the Çṛṅgâratilaka reads exactly like the Amaruçataka which I think we do not yet possess in its original shape.

William *Taylor* in his curiously unscientific, but not at all useless Catalogue Raisonné Madras 1857—62 Vol. I, p. 343. 345. II, p. 56. 57. 58. 201. 368 mentions an Amarûka „by Amarûka or as some say, by Çaṅkarâcârya" and two commentaries thereon a Rasamañjarî and a Çṛṅgâradîpikâ, and from his description of the work (compare especially I, 345. II, 201) it is obvious that it treated of the same subject as Rudraṭa's Çṛṅgâratilaka. This is by no means improbable; from this point of view the seeming incoherence of the single stanzas becomes at once intelligible. According to Tay-

lor the work first treats of the *mugdhâ* and the very first stanza of our Amaruçataka after the mangalâcarana is an address to the *mugdhâ*. With the help of the Çrngâratilaka it is now possible to assign to many stanzas of the Amaruçataka their original purpose, especially as a good many of Rudraṭa's udâharaṇas are but imitations of Amaruka's stanzas, some, as mentioned in the Notes, mere copies. Ananta on the Rasamañjarî fol. 19^{b} quotes Amaruç. st. 53 (bâle nâtha) and calls it „an old illustration" (prâcinodâharanam) of the kind of nâyikâ named *dhîrâdhîrâ*; and for the same purpose it is cited in the Daçarûpâvaloka p. 78, Alamkâracûdâmaṇi fol. 43^{b}, Sâhityad. p. 43, and it has been copied by Rudrata Çrngârat. 1, 159. In those parts of their works, which treat of the nâyakas and the nâyikâs, the rhetoricians quote no author more frequently, in proof of their rules than Amaruka; cfr. for instance Sâhityad. p. 30 ff. Daçarûpa p. 75 ff. Because of the stanza प्रस्थानं वलयैः कृतं = Amaruç. st. 31 Bhânudatta in the Rasamañjarî sets up a ninth kind of heroines, the *prosyatpatikâ*. I have no doubt that, if searched for, the original Amaruçataka may still turn up one day or other, though it was current in its present form already in the ninth century[1]). A stanza which is complete in itself and not connected with others, is called by the rhetoricians *muktakam* or *muktakaḥ* (scil. çlokah); cfr. Ânandavardhana Sahrdayâloka fol. 189^{a} f.[2]), Kâvyâdarça 1, 13 with the commentary in Aufrecht's Catalogus p. 203^{b} note 2, Sâhityad. 558. Agnipurâṇa 336, 36. To this kind of poetry also belong Amaruka's stanzas and Ânandavardhana fol. 190^{b} makes on them the following remark: मुक्तकेषु हि प्रबन्धेष्विव रसबन्धाभिनिवेशिनः कवयो दृश्यन्ते । तथा ह्यमरुकस्य मुक्तकाः शृङ्गाररसस्यन्दिनः प्रबन्धायमानाः प्रसिद्धा एव ॥ „In the

1) Where the MSS. described by W. Taylor are now preserved, I do not know.

2) यतः काव्यस्य प्रभेदा मुक्तकं संस्कृतप्राकृतापभ्रंशनिबद्धं संदानितकविशेषककलापककुलकानि पर्यायबन्धः परिकथा सकलकथाखण्डकथे सर्गबन्धोऽभिनेयार्थमाख्यायिकाकथा । इत्येवमादयः ॥ On which Abhinavagupta comments: मुक्तकमिति । मुक्तमन्येन नालिङ्गितम् । तस्य संज्ञायां कन् । तेन स्वतन्त्रतया परिसमाप्तनिराकाङ्क्षार्थमपि प्रबन्धमध्यवर्ति मुक्तकमित्युच्यते ॥ .....

detached verses poets are seen carrying through as a tie the rasas (in the same manner) as in the connected compositions; for it is generally known that Amaruka's detached verses are flowing with the rasa „love" and (by this) look like a connected composition". From this it is evident that already in Ânandavardhana's time the Amaruçataka had been brought into its present shape, but as centuries intervene between Amaruka and Ânandavardhana, this cannot militate against the hypothesis started in the above.

The Bhaṭṭikâvya is another example of a poem composed with a view to instruction, and a third is Ânandavardhana's Prâkrit poem Viṣamabânalîlâ. At fol. 326ª Ânandavardhana expatiates on the practice of poets to personify inanimate beings like the Himâlaya in the Kumârasaṁbhava, and on this occasion he remarks: प्रसिद्धश्चायं सत्कवीनां मार्गः । इदं च प्रस्थानं कविव्युत्पत्तये विषमबाणलीलायां सप्रपञ्चं दर्शितम् ।[1]) This shows that Ânandavardhana took regard of „the instruction of poets".

Considering all this we cannot, I think, doubt that the illustrations are Rudraṭa's own composition and that therefore we are entitled to use them for chronological purposes. Now the oldest writer as yet known who quotes some of them is Pratihârendurâja who at fol. 25 cites the example त्वयि दृष्ट एव (Kâvyaprakâça p. 299) = Kâvyâl. 8, 95 and at fol. 31 the example:

कज्जलहिमकनककरुच. सुपर्णवृषहंसवाहनाः शं वः ।
जलनिधिगिरिपद्मस्था हरिहरचतुराननाः ददतु ॥

= Kâvyâl. 7, 36[2]). Pratihârendurâja's time we are pretty sure of from his statement that he was a pupil of *Mukula*. At stanza 3 of the introduction to his commentary on Udbhaṭa he says:

विद्वद्ग्र्यान्मुकुलकादधिगम्य[3]) विविच्यते ।
प्रतीहारेन्दुराजेन काव्यालंकारसंग्रहः ॥

and at the end fol. 62 he praises his teacher in the following stanza:

मीमांसासारमेघात्पदजलधिविधोस्तर्कमाणिक्यकोशा-

[1]) cfr. fol. 301ᵇ सर्गमितश्च महाकवीनां काव्येषु दृश्यते । अस्माभिरपि स्वेषु काव्यप्रबन्धेषु यथायथं दर्शितमेव । Abhinavagupta: स्वेष्विति । विषमबाणलीलादिषु ।

[2]) Also quoted by Ruyyaka, Alaṁkârasarvasva fol. 78ᵇ where against metre the reading °गिरिकमलासना is given.

[3]) MS. °मुकल°

साहित्यश्रीमुरारेर्बुधकुसुममधोः शौरिपादाब्जभृङ्गात् ।
श्रुत्वा सौजन्यसिन्धोर्द्विजवरमुकुलात्कीर्तिवल्ल्यालवाला-
त्काव्यालंकारसारे लघुविवृतिमधात्कौङ्कण [1]) श्रीन्दुराजः ॥

„Indurâja a native of the Konkân composed this short commentary on the Kâvyâlamkârasâra (by Udbhaṭa) having been a pupil of *Mukula*, the best of the twice-born, who is a cloud of the rain „Mimâmsâ“, a moon of the ocean „Grammar“, a chest of the ruby „Logic“, a Viṣnu of the Çri „Poetry“, a honey of the flower „Mercury“, a bee of the footlotos „Saturn“ [2]), a stream of benevolence, a water-basin of the creeper „Fame“. — Mukula was a son of *Bhaṭṭakallaṭa*, as he states in the colophon of his Abhidhâvṛttamâtṛkâ (Buhler, Det. Report p. CXXVIII) and *Kallaṭa*, as pointed out by Buhler (l. c. p. 66) is said in the Râjatarangini to have lived in the reign of Avantivarman (855—884 A. D.). Granting the correctness of Kalhaṇa's statement, Mukula must have flourished in the first half of the tenth century and hence Pratihârendurâja about the middle of it [3]). If we take into account that Rudraṭa at this time was already regarded as a standard writer, he cannot be younger than the middle of the ninth century. To the same date points the time of his commentator Nami, who compiled his work from older commentaries in A. D. 1069 (Peterson, Report for 1882/83 p. 16 f.).

Nami, as mentioned above, names as older rhetoricians Daṇḍin, Medhâvin, Hari and Bhâmaha. Of *Medhâvin*, whom Nami mentions again at fol. 178ᵃ, nothing at all is known. *Hari's* work was written in Prâkrit, as we learn from the only quotation as yet come to light in Nami's commentary fol. 23ᵇ, where he says that according to Hari there are eight kinds of anuprâsa: अष्टौ हरिणोक्ता । यथा

---

[1]) MS. लघ्वृत्तिम°

[2]) If I understand the last two compounds correctly, they probably mean that Mukula was proficient in astronomy and astrology.

[3]) Whether Pratihârendurâja is identical with Bhaṭṭendurâja, the teacher of Abhinavagupta, I have no means to decide. Chronology speaks in favour of it. Of Bhaṭṭendurâja Abhinavagupta cites also Prâkrit stanzas.

महुरं फरुसं कोमलमोत्तस्सिं निट्ठुरं च लत्तियं च ।
गम्भीरं सामन्नं च मट्टु भणितीउ नायव्वा ॥ [1])

A rhetorician *Hari* is mentioned by Kumârasvâmin on the Pratâparudrîya p. 296, 8. 302, 22, but he is probably the author of the Rasanirûpaṇa who with his full name *Naraharisûri* is cited p. 186, 23; 244, 26, and since the quotations from him are in Sanskrit, it remains doubtful whether he can be identified with Nami's Hari. *Bhâmaha's* time is only so far fixed as Udbhaṭa who lived under Jayâpîḍa (779—813 A. D.) wrote a commentary on Bhâmaha [2]). How far back Bhâmaha is to be dated, I am at a loss to say; his work was written in çlokas.

Daṇḍin's time is now generally assumed to have been the sixth or seventh century A. D. [3]) Kâvyâd. 1, 2 he speaks of pûrvaçâstrâṇi and 2, 2 of pûrvâcâryâs, who have treated of what the alaṁkâras have in common, while he intends to illustrate them in detail [4]). At 1, 12 he mentions a Chandoviciti, 1, 34 the Setubandha and 1, 38 the Bṛhatkathâ, and Harinâtha informs us that Daṇḍin in his rules followed Bhâmaha [5]). About his literary activity opinions are still at variance. Râjaçekhara in a stanza quoted in the Çârṅgadhara-

---

[1]) I take this opportunity of remarking that there is probably not so total a blanc between the first century B. C. and the third century A. D. as Max Müller is inclined to state. Between the Vedic Literature and the Renaissance of Sanskrit Literature there lies a great mass of *Prâkrit* Literature, which I trust, is not lost, but will come to light if searched for. Many a famous Sanskrit work will, I think, turn out to be an imitation of a Prâkrit original.

[2]) Pratîhârendurâja fol. 10: भामहविवरणे भट्टोद्भटेन एकदेशशब्द एवं व्याख्यातो यथेहास्माभिर्निरूपितः । A Bhâmahavivaraṇa is also mentioned by Abhinavagupta on Sahrdayâloka fol. 214[b].

[3]) *Weber*, Indische Streifen 1, 312 ff. Max *Müller*, India, what can it teach us (transl. by Cappeller) p. 286. That the Setubandha is a work of Kâlidâsa is by no means proved and quite improbable.

[4]) The reading *pratisaṁhartum* instead of *pratisaṁskartum* given by *Aufrecht*, Catalog. p. 204[a] is hardly correct in spite of Kâvyâd. 1, 2.

[5]) *Aufrecht*, Catalog. p. 206[b].

paddhati (ZDMG. 27, 34) says that „three works of Daṇḍin are famous in the three worlds". Two of these are generally known: the *Kâvyâdarça* and the *Daçakumâracarita*, the third is to be found out. Premacandra Tarkavâgîça in the bhûmikâ of his edition of the Kâvyâdarça ascribes to Daṇḍin the Kalâpariccheda, the Chandoviciti „and a great many other works" and in his commentary on Kd. 1, 12, he starts the opinion that by the Chandoviciti mentioned there, is meant either the work of Çesa (i. e. Pingala) and others or a work of Daṇḍin bearing this name. Likewise Ranganâtha in the bhûmikâ of Jibananda's edition of the Mallikâmâruta Calcutta 1878 p. 1 attributes to Daṇḍin besides the Mallikâmâruta itself, the Chandoviciti, the Kâvyâdarça, the Daçakumâracarita „and other extraordinary works". Of European scholars Professor *Jacobi* has pleaded in favour of Daṇḍin's authorship of the Chandoviciti [1]). However, I do not believe that in this he is right. In two of the passages adduced by Professor Böhtlingk in his Dictionaries viz. Âpastamba Dharmasûtra 2, 8, 11 and gaṇa on Pâṇini 4, 3, 73 no special work can be meant; there chandoviciti is without any doubt a general term for metrics, as Bühler has correctly translated it (Sacred Books of the East Vol. II, p. 120). The same holds good of the passage from Kedârabhaṭṭa quoted by Professor Weber (Indische Studien 8, p. 430; cfr. p. 84) and nothing is to be gained from the third passage adduced by Böhtlingk viz. Varâhamihira, Bṛhatsaṁhitâ 104, 64. Nor is it beyond all doubt that Daṇḍin Kâvyâd. 1, 12 and Vâmana 1, 3, 7 refer to a special work called Chandoviciti. Daṇḍin terms it a *science* (vidyâ) and Vâmana paraphrases it quite generally by *chandaḥçâstra*, which they would hardly have done if they had had in view a definite treatise. If, however, this was the case, the work they referred to was the sixteenth chapter of the Bhâratiyanâṭyaçâstra, which in South Indian MSS. bears the name of Chandoviciti and which under this name has been published by Regnaud [2]). This is proved

---

[1]) Indische Studien 17, p. 447.

[2]) La Métrique de Bharata Paris 1880. cfr. *Heymann*, Nach-

by Subandhu who lived about the same time as Daṇḍin and Vâmana. At Vâsavadattâ p. 235, 1, in a passage full of quibbles, Subandhu says of the heroine, that she had „a thin waist shining like the Chandoviciti“: *Chandovicitim iva bhrâjamânatanumadhyâm*. Here the words *tanumadhyâ* are an allusion to the first metre described in the Bhâratîyacchandoviciti, actually bearing this name (Regnaud l. c. p. 17)[1]. The Chandoviciti therefore must be struck out of the number of Daṇḍin's works. — Nor can the *Mallikâmâruta* be attributed to the old Daṇḍin. It is not necessary to refute in detail the reasons for which the writer of the bhûmikâ of the Calcutta edition ascribes this play to our Daṇḍin; the author himself has settled the question completely. From p. 9, 3. 14, 6. 15, 14. 66, 15. 338, 11 it is evident, that the proper name of the author of the Mallikâmâruta is *Uddaṇḍa* (or probably *Uddaṇḍin*) and that *Daṇḍin* (p. 16, 6. 66, 13. 338, 9) is but an abbreviation. *Uddaṇḍî* he is called by Professor Oppert, Lists 1, p. 476 No. 6115, *Uddaṇḍakavi* by Gough, Papers p. 188 No. 585 and by Lewis Rice, Catalogue (Bangalore 1884) No. 2402, while under No. 2403 the shorter form Daṇḍî is given. Dr. Burnell (Classified Index p. 170) calls the author Raṅganâtha, which according to the edition (p. 12, 10) is the name of Uddaṇḍin's father.

To a Daṇḍin is further ascribed the Anâmayastotra (Taylor, Catalogue 2, 79) or Anâmayastava (Oppert, Lists 1, p. 513 No. 6859), and the Kalâpariccheda (Premacandra Tarkavâgîça in the bhûmikâ to

---

richten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1874 p. 92. In Hall's Devanâgarî. MS. (Heymann's MS. B) and in the two Pûṇa MSS. the tract on metrics forms the 15th chapter and in B is called Chandovidhâna, in the Pûṇa MSS. Chandovṛttavidhi.

[1]) On the metre *tanumadhyâ* cfr. Ind. Stud. 8, 365 f. — *Oppert, Lists 2 p. 573 No. 10133 mentions a Chandoviciti by Patañjali.* With this short notice nothing is to be done and I may be allowed to remark that such Lists as these, useful as they may be in some case or other, in the whole hardly pay the expenses.

the Kâvyâdarça). Taylor also mentions a Daṇḍi — alaṁkâra in Tamil language and informs us that Daṇḍin has the „traditionary reputation in the peninsula of having been ubhayakavi or a poet in two languages, the Sanskrit and the Tamil" (Catalogue 3, 2. 783). How far this concerns the old Daṇḍin, I have no means to verify, but that he is meant, seems certain. It is perhaps worth while to point out that according to Mallikâmâruta p. 15, 13 *Uddaṇḍin* was proficient in six languages.

That neither the Anâmayastotra nor the Kalâpariccheda is Daṇḍin's third work „famous in the three wörlds", would be best proved, if we could show that there exists another work which has a better claim to Daṇḍin's authorship. And this, I think, can be done with a tolerable amount of certainty.

At Kâvyâdarça 2, 362 Daṇḍin gives the following example of the figure *samakaksatâsaṁkîrṇa* i. e. a stanza where more than one alaṁkâra occurs, the one of which is not merely auxiliary to the other, but independent and equivalent:

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः ।
असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता ॥ [1])

Every reader of the Kâvyâdarça must be struck with surprise by the fact that Daṇḍin contrary to his usual brevity has devoted to the first verse of this stanza a long discussion 2, 226—234, and this in a manner unheard of in the rest of his work. It will be best to translate the passage as far as it is to the purpose [2]). „Darkness, as it were, anoints the limbs; the heavens, as it were, rain collyrium", this (verse) also is in a high degree an example of the (rhetorical figure) *utprekṣâ* (226). Some, because they see here the word *iva*, erroneously believe that the figure made use of is *upamâ*, not heeding the saying of a competent authority [3]), „that no simile

[1]) This stanza is quoted and discussed of by nearly all the rhetoricians known to me. In the second verse the best MSS. read निष्फलतां for विफलतां.

[2]) Cfr. Sarasvatîkaṇṭhâbharana p. 375 ff.

[3]) The authority, as Professor Kielhorn points out to me, is

is made with a verbal form". (227) The mutual relation of a thing compared and another thing with which it is compared, to be possible, requires that both should have some property in common. But in the present instance, what common property can you discern in „anoints" and „darkness"? (228) If you maintain, that „anointing" itself is that property, then what in the world is „anoints" besides? Surely even a madman would not say that one and the same thing is property and possessor of such property at the same time. (229) If you say that it is the agent (denoted by the termination of *limpati*) with whom darkness is compared, (I rejoin, that) that agent, having become subordinate to the action denoted by the verbal base, is altogether occupied in bringing about that action and can therefore enter into no relation with anything else. (230) When on the other hand you say, that darkness is like one who anoints, then „the limbs" cannot be taken as the object of the subject „darkness" and besides the quality common to both has still to be pointed out. (231) When we say: „Your face is like the moon", we understand (something more than what is actually said, viz. we understand) that the face is lovely. Such is not the case here; for here we understand from „anoints" nothing else but „anoints". (232) .... The (rhetorical figure) *utprekṣâ* is indicated by the words *manye* (I think), *çaṅke* (I suspect), *dhruvam* (certainly), *prâyas* (generally), *nûnam* (surely) and similar words; the word *iva* is also such a one". (234)

From this it is obvious, that Daṇḍin is of opinion that the word *iva* is also indicative of the rhetorical figure *utprekṣâ*, a fact, which apparently had been disputed by other rhetoricians. In order to remove all doubts on this, Daṇḍin here expatiates on a no doubt very striking and characteristic verse, which afterwards has become the standard example of the utprekṣâ, so much so, that even Jayadeva in the Candrâloka 5, 30 quotes it[1]), though he otherwise only

---

Patañjali, Mahâbhâṣya Vol. II, p. 14 न तिङन्तेनोपमानमस्ति and p. 143 न वै तिङन्तेनोपमानमस्ति

[1]) In the Kaçmir Recension, however, this stanza is wanting.

uses examples of his own. It is hardly without intention, that later on (2, 362), again contrary to his custom, Daṇḍin repeats this very verse in order to show that it contains the figure *utprekṣâ* and it is evident that at 2, 226 he presupposes the knowledge of this example. If then we bear in mind, that beyond any reasonable doubt Daṇḍin in the Kâvyâdarça has composed all the illustrations himself, and that te whole stanza 2, 362 is directly ascribed to him by comparatively so old a writer as Pratîhârendurâja (above p. 7), Daṇḍin's authorship of this stanza seems to me certain. In the Çârngadharapaddhati, it is true, it is ascribed to two authors, Vikramâditya and Mentha (ZDMG. 27, 75), but against this testimony, improbable in itself [1]), stands Pratîhârendurâja's authority. In Vallabhadeva's Subhâsitâvali it is ascribed to Vikramâditya alone, a fact, which shows best that the real author of this stanza had been forgotten [2]). Now it is well known, that this stanza also occurs in the Mrcchakatikâ p. 14, 16 (ed. Stenzler). That Dandin should have taken it from a foreign source, it is quite inadmissible to suppose, since through the whole Kâvyâdarça he has not borrowed from others; nor is it in any degree likely that the author of the Mrcchakaṭikâ has taken this stanza from the Kâvyâdarça. Thus there remains but one conclusion viz that Dandin at Kâvyâd. 2, 226 ff. cites a verse of his own and that therefore *he is the real author of the Mrcchakaṭikâ*, and that this play is his third work „famous in the three worlds".

I have myself shown elsewhere [3]) that no particular stress ought to be laid on the simple fact that one and the same stanza occurs in two different works and that from this alone it would be rather hasty to draw conclusions as to the identity of their authors. I have not changed my mind since, but I think that the case is

---

[1]) Aufrecht, ZDMG. 27, p. 3.

[2]) Peterson, Actes du sixième Congrès international des Orientalistes. Leide 1885 Vol. III, 2, 426.

[3]) Göttingische gelehrte Anzeigen 1883 p. 1239 ff.

very different here. Tradition ascribes to Daṇḍin three famous works; two only are known, the Kâvyâdarça and the Daçakumâracarita. There exists besides a very famous work, the Mṛcchakaṭikâ, the author of which is unknown, but which has something in common with either of Daṇḍin's two works. A stanza of the Mrcchakaṭikâ is quoted and discussed at length in the Kâvyâdarça, in which Daṇḍin has not given but his own examples. Again the state of social life as described in the Mrcchakaṭikâ is precisely the same as that in the Daçakumâracarita, and the description agrees even in details [1]). If nothing else, this certainly shows that the authors of the Mṛcchakaṭikâ and the Daçakumâracarita must have lived at the same time and probably in the same country. That the Mṛcchakaṭikâ is not so old a play as is generally assumed, but belongs to the sixth or seventh century A. D., will, I hope, have become evident from my remarks on it published in the Göttingische gelehrte Anzeigen 1883, p. 1229 ff. [2]). Chronology therefore does not interfere. From Daṇḍin's praise of the Vaidarbhamârga Kâvyâd. 1,41 ff. Premacandra Tarkavâgîça has concluded that Dandin was a native of the Dekhan and this becomes still more probable from the reputation which according to Taylor, justly or not, Dandin enjoys in the Dekhan. His namesake, the author of the Mallikâmâruta, likewise was a dâkṣiṇâtya (Mallikâm. p. 12, 1 ff.). The commentators of the Daçakumâracarita largely quote from the Vaijayantî, a work particularly current in the South of India, and the two best MSS. of the Daçak. used by Prof. Bühler came from the Dekhan. Dandin therefore in all probability was a native of the Dekhan. That also the author of the Mṛcchakaṭikâ belonged to the South of India would become

---

[1]) *Weber,* Indische Streifen 1, 315 f. *Bühler* on Daçak. p. 57, 1. I cannot go into details here, all the less as, in spite of all my efforts, I could not yet get the new complete edition of the Daçak. published at Bombay 1884.

[2]) I herewith withdraw my remarks on Bhâsa. In 1883 I was not yet aware that all the illustrations of the Kâvyâdarça are Daṇḍin's own composition.

certain, if a gloss on Vâmana's Kâvyâlaṁkâravṛtti p. 31, 24, preserved in the MS. Bühler, Det. Rep. No. 260 fol. 18ᵃ, should stand the test. On Vâmana's words: *Çûdrakâdiraciteṣu* this gloss remarks: *râja Komaṭiḥ Çûdrakaḥ* [1]). Unfortunately the only king Komaṭi at present known, is Komaṭi Venkâ, the Reḍḍi chief of Kondaviḍu, who apart from his time (1395—1423) is quite out of question here. The gloss, however, would prove that it is to the South of India that we must look for finding out the Çûdraka of the Mṛcchakaṭikâ; for Komaṭi is a South Indian name [2]). That MS. A of the Mṛcchakaṭikâ (Stenzler's edition) contains traces of a southern origin, I have proved long ago [3]). Strange to say, the Mṛcchakaṭikâ is not quoted much by the rhetoricians, except the stanza *limpatîva tamaḥ*, which they took from Daṇḍin. The oldest author who cites it is Vâmana, himself a native of the Dekhan, as I have shown [4]) (p. 54, 5. 57, 11) and then only so late writers as Dhanika (p. 41. 63. 83. 127) Viçvanâtha (Sâhityad. p. 36. 46. 158. 191) and Vardhamâna (Gaṇaratnamahodadhi p. 8. 102. 233) quote it. By the Kaçmirian rhetoricians not one line of it is cited. But for Vâmana's quotations from it, we might easily be induced to think the Mṛcchakaṭikâ quite a modern work. It is not possible to prove from internal evidence, that Vâmana's Kâvyâlaṁkâravṛtti is later than Daṇḍin's Kâvyâdarça. Aufrecht's statement (Catalogus p. 207ᵇ) that

---

1) Above कः is written उप, but whether it belongs to this gloss or is by the same hand, I am not sure of.

2) *Scwell*, Archaeological Survey of Southern India Vol. II, p. 187. cfr. also Vol. I, 70. 139 and Taylor, Catalogue 3, 511. 513. No chronological inference touching Dandin, is in my opinion deducible from Kâvyâd. 2, 278 f. The passage, however, should be kept in view, since it may be useful to know to which work Daṇḍin here refers.

3) Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1873 p. 209.

4) Jenaer Literaturzeitung 1875 p. 121. Hence he like Daṇḍin prefers the Vaidarbhî rîti.

Vâmana took some of his illustrations from Daṇḍin, rests on an interpolation in the Oxford MS., as has been justly remarked by Prof. Cappeller in the preface to his edition of the Kâvyâlaṁkâravṛtti (p. IX note 1). The passage is wanting also in the Pûna MSS. It might be pointed out, that Daṇḍin Kâvyâd. 1, 40 treats of only two different styles, the Vaidarbhî and Gauḍîyâ rîti, while Vâmana 1, 2, 9 distinguishes three rîtis, the Vaidarbhî, Gauḍîyâ and Pâñcâlî and that from Kâvyaprakâça 9, 4 it may be concluded that Vâmana was the first to do so. It might further be urged that Vâmana 1, 3, 23 ff. discusses three kinds of prose style, of which there is no mention in the Kâvyâdarça 1, 25 ff. Nor is it perhaps useless to state that Daṇḍin 2, 227 ff. is anxious to show that the word *iva* is also indicative of the figure *utprekṣâ*, while this is an established fact for Vâmana 4, 3, 9 [1]). In the same manner it would be possible to show that Rudraṭa generally is still fuller and more explicit than Vâmana, as, for instance, he Kâvyâl. 2, 3 ff. teaches four rîtis and divides them into two classes. On the other hand, as Professor Kielhorn justly points out to me, it might seem that Daṇḍin Kâvyâd. 2, 51 criticizes Vâmana's rule 4, 2, 8. As, however, Daṇḍin's remarks have had no influence on doubtless later authors, such as Alaṭa, Kâvyaprakâça p. 362 who quotes Vâmana's examples, we are allowed to suppose the same of Vâmana himself and to presume that Daṇḍin argues against an older author whose rule was approved of by Vâmana. Indeed, all this is not sufficient for chronological inferences as long as not all the older rhetoricians are known, and it must not be forgotten that the three authors have accomplished their task from very different points of view and to a very different purpose. In my opinion Daṇḍin is older than Vâmana, but if Daṇḍin's authorship of the Mṛcchakaṭikâ should not be approved of, I cannot see how this could be shown convincingly.

---

[1]) Cappeller has failed to hit the correct reading here; read नी चेयनष्टा or still better with B चेत्रद्विमष्टे and compare Borooah's edition.

Vâmana's time we are now pretty sure of. At Kâvyâl. p. 10, 21 he quotes Subandhu's Vâsavadattâ, as pointed out by Professor Cappeller (Vâmana's Stilregeln, Strassburg 1880 p. 38), and p. 68, 13 Bâna's Kâdambarî, as first shown by Anundoram Borooah (Notes on Vâmana p. 1; cfr. Zachariae, Götting. gel. Anz. 1884 p. 301)[1]. Hence Vâmana cannot be older than the seventh century A. D. That he can no longer be placed in the 12th century, as Cappeller has done, has already been remarked by Bühler, who first pointed out that Vâmana is quoted by Abhinavagupta (about 1000 A. D.) as one of his authorities From Abhinavagupta's words, however, it is evident, that Vâmana was an authority already in Ânandavardhana's time. At Sahrdayâl. fol. 59ª Ânandavardhana gives as an example the stanza अनुरागवती संध्या, quoted also Kâvyaprakâça p. 246. Sâhityad. p. 341. Kuvalay. p. 53ª. Alamkârasâra fol. 57ᵇ. In his gloss on it Abhinavagupta informs us that the stanza is Ânandavardhana's own composition and that he composed it in deference to the different views of Bhâmaha and Vâmana: वामनाभिप्रायेणायमाक्षेपो भामहाभिप्रायेण समासोक्तिरित्यमुमाशयं हृदये गृहीत्वा समासोक्त्याक्षेपयोरिदमेकमेवोदाहरणं व्यतरद्ग्रन्थकृत् । एवमपि समासोक्तिर्वास्तु आक्षेपो वा किमनेनास्माकम् । सर्वथा अलंकारादिषु व्यंग्यं वाच्ये गुणीभवतीति न साध्यमित्याशयोऽत्र ग्रन्थे गुरुभिर्निरूपितः ॥ (fol. 62ᵇ). From this it follows that Ânandavardhana was a good deal younger than Vâmana. According to Râjataraṅgiṇî 5, 34 Ânandavardhana became famous under the rule of Avantivarman 855—884 A.D. In the passage adduced above, however, Abhinavagupta calls Ânandavardhana *guravas*, at fol. 246ᵇ he calls him *asmadguravas* and at fol. 291ᵇ *asmadupâdhyâyas* and in both cases he directly refers to Ânandavardhana's text. If this is to be taken literally, Ânandavardhana must have been at least half a century later than Kalhaṇa states. I am afraid that Kalhana even in this respect is not utterly trustworthy. At Râjataraṅgiṇî 4, 496 he

---

[1]) That Subandhu and Bâna are later than Dandin, Prof. Weber (Ind. Streifen 1, 312) is inclined to conclude from their style. But from this nothing can be deducted.

says, that *Manoratha* was amongst the poets of Jayâpîḍa's court. This, however, is directly contradicted by Abhinavagupta. Ânandavardhana in the Sahṛdayâloka fol. 14[b] quotes the following stanza: ॥ तथा चात्र कृत एवान्येन श्लोकः ॥

> यस्मिन्नस्ति न वस्तु किं चन मनःप्रह्लादि सालंकृति
> व्युत्पन्नै रचितं च नैव वचनैर्वक्रोक्तिशून्यं च यत् ।
> काव्यं तद्ध्वनिना समन्वितमिति प्रीत्या प्रशंसञ्जडो
> नो विद्मोऽभिदधाति किं सुमतिना पृष्टः स्वरूपं ध्वनेः ॥

Abhinavagupta in his gloss on this states at fol. 16[b] that this stanza is by *Manoratha*, a poet *contemporaneous with Ânandavardhana:* ॥ तथा चान्येनेति । ग्रन्थकृत्समानकालभाविनैव मनोरथनाम्ना कविना । Hence Manoratha is later than Kalhaṇa makes us believe. That his statement about Ratnâkara is also not quite correct, Buhler has shown (Det. Rep. p. 42 f.). At all events Vâmana was a recognised authority in the first half of the tenth century, since he is quoted as such by Pratîhârendurâja fol. 55. 59. 61, who, as we have seen above p. 11 f. lived about the middle of the tenth century. Bühler (l. c. p. 65) is inclined „to give credence to the tradition of the Kaçmirian Paṇḍits, that he was the Vâmana whom Jayâpîḍa employed as one of his ministers". From Bühler's remarks l. c. p. 72 f., however, this seems to be no real tradition, but a mere guess of the Kaçmirians which so far is without any value, though I do not deny the possibility that Vâmana may have lived in the time of that king. It must, however, be borne in mind that Vâmana, the rhetorician, in all likelihood was a native of the Dekhan and that therefore probably he has nothing in common with Vâmana, one of the authors of the Kâçikâ [1]). Against the date assigned to Vâmana by Bühler, Cappeller has entered his protest (Vâmana's Stilregeln p. III). The mention of Kavirâja and the quotations from „at all events late" poets, seem in Cappeller's opinion to preclude an earlier date than

---

[1]) *Zachariae*, Gött. gel. Anz. 1881 p. 300 is of opinion, that our Vâmana is identical with the grammarian, quoted largely in the Gaṇaratnamahodadhi.

1000 A. D. Cappeller lays particular stress on the quotations from the eighth book of the Kumârasambhava, but wrongly. Ânandavardhana knew it perfectly well and ascribed it to a *mahâkavi*. As the passage is very interesting, I give it in full (fol. 184[a]): द्विविधो हि कवेर्दोषः । अव्युत्पत्तिकृतोऽशक्तिकृतश्च । तत्राव्युत्पत्तिकृतो दोषः शक्तितिरस्कृतत्वात्कदाचिन्न लक्ष्यते । यस्त्वशक्तिकृतो दोषः स झटिति प्रतीयते ॥ परिकरश्लोकश्चात्र ॥

अव्युत्पत्तिकृतो दोषः शक्त्या संव्रियते कवेः ।

यस्त्वशक्तिकृतस्तस्य स झटित्यवभासते ॥

तथा हि महाकवीनामप्युत्तमदेवताविषयप्रसिद्धसंभोगशृङ्गारनिबन्धनाद्यनौचित्यमुत्तमदेवीवि-षयं शक्तितिरस्कृतं ग्राम्यत्वेन[1]) न प्रतिभासते । यथा कुमारसंभवे देवीसंभोगवर्णनम् । In the Alaṃkâraçekhara fol. 36[b] the eighth book is directly ascribed to Kâlidâsa: सा च ।

अम्बिकासंभोगादेर्या पित्रोर्या केलिवर्णनम् ।

अत्युचिता न साम्यं [illegible] स्यादनौचिती ॥

इत्यनेनोक्तास्ति । यद्यपि कुमारसंभवे कालिदासेन वर्णितमस्ति तथार्वाचीनेन[2]) न कर्तव्यम् ।

Stanza 2 of this book is quoted already by Nami in the Rudraṭakâvyâlaṃkâraṭippanaka fol. 175[b] and by Dhanika p. 76. 183; st. 5. 6. 11. 63 in Hemacandra's Alaṃkâracûḍâmaṇi fol. 13[a]. 6[a]. 15[b], st. 63 besides in the Alaṃkârasarvasva fol. 105[b], Alaṃkâratilaka fol. 23[a], Alaṃkârodbharaṇa (MS. Bühler, Det. Rep. No. 240) fol. 35[a], Sarasvatîk. p. 226. Other quotations have been verified by Prof. Weber, Ind. Streifen 2, 372. 3, 228 note 1 and by Prof. Zachariae in Jacobi's pamphlet on Kâlidâsa's epic poems: Verhandlungen des 5. Internationalen Orientalistencongresses 2, 2, 146. In this pamphlet Jacobi at all events has proved that the eighth sarga is older than the rest of the uttarakhanda and the testimonies adduced above show that in no case can it be regarded as modern. That it contains expressions which are hardly Kâlidâsa's, I have urged elsewhere[3]). It

---

[1]) MSS. ग्राम्यत्वे. Cfr. Alaṃkâracûḍâmaṇi fol. 18[b]: यथा कुमारसंभवे [illegible] न दोषत्वेन प्रतिभाति । and Sâhityad. p. 233. [2]) MS. °चीने

[3]) Göttingische gelehrte Anzeigen 1874 p. 873.

suffices to refer to Raghuvaṁça 9, 1 ff. Çiçupâlavadha 19, 98 ff. Kirâtârjunîya 15, 38. 52, in order to make it evident that the illustrations given by Vâmana p. 36. 37 need not be taken from „at all events late" poets. Nor can Kavirâja trouble us any longer. Because Aufrecht Catalogus p. 121ᵃ has shown that Kavirâja mentions king Muñja of Dhârâ, it is generally assumed that he lived after the tenth century. This, however, is no longer tenable. Râjaçekhara, when speaking of his family, boasts that one of his relations, Surânanda, was so proficient in diction that he beat even Tarala and Kavirâja (Bâlarâmâyaṇa 8, 19 f.). Now Râjaçekhara is not only quoted by Abhinavagupta (ZDMG. 39, 316), but also by Somadeva in his Yaçastilaka, a work written in A. D. 959, and cannot therefore be later than the beginning of the tenth century[1]). From Bâlarâmâyaṇa 9, 1 and Viddhaçâlabhañjikâ 4, 1 (ed. Calc. 1873) where Râjaçekhara is styled *Dauduki* (V. Dauhiki; Aufrecht ZDMG. 27, 77 Daurduhi), we learn that his father was *Durduka* (Dohaka, Durduha), *from* Viddhaç. 5, 6 that *Akâlajalada was his great-grandfather* or rather his great-great-grandfather, since Bâlar. 9, 1 he is called the fourth in descent from Akâlajalada. Surânanda therefore who Bâlar. 8, 19 is mentioned *after* Akâlajalada, probably was his great-grandfather or grandfather. If we date him back only two generations, he must have lived about the middle of the ninth century and Kavirâja therefore must be still older. As Râghavap. 1, 41 he puts himself on the same level with Subandhu and Bâṇa, he probably is not very much younger than they are and may have flourished early in the eighth century[2]). So far then nothing prevents

[1]) *Peterson,* Report for 1883/84 p. 33. 45. We should get his exact date if the stanza Bhâso Râmila° ZDMG. 27, 77 really were by Râjaçekhara. This, however, has now become doubtful. cfr. Peterson l. c. p. 58 f.

[2]) Cappeller's assertion in his translation of Max Müller's India p. 294 that I place Kavirâja in the eleventh or twelfth century, rests on a misunderstanding. In the passage adduced by him I have not given any exact date of Kavirâja, but simply referred to Lassen's and Aufrecht's statements.

us from placing Vâmana in the eighth century and if Kalhana is to be trusted, he must have been a contemporary of Udbhaṭa, whom Kalhana places in the reign of Jayâpîda 779—813 A. D. That of the later rhetoricians some followed Vâmana, some Udbhaṭa, is evident from the Alamkâravimarçinî fol. 162[a] where the two schools of the Vâmanîyâs and the Audbhaṭâs are spoken of. This also seems to me to favour the view that Vâmana was not younger than Udbhaṭa. Now Rudraṭa is everywhere quoted *after* Udbhaṭa and therefore he probably was younger than Udbhata and Vâmana, who does not quote any of his illustrations. We thus again obtain for Rudraṭa the date ascertained above p. 12 viz. about the middle of the ninth century[1]).

This date enables us to settle in some degree an important literary question. As shown in the Notes, the stanza Çṛngârat. 1, 68 occurs in the Pañcatantra 4, 9 ed. Kosegarten, 4, 8 ed. Kielhorn-Bühler. It is given in all the MSS. and forms an integral part of the story related there. Since the illustrations, as we have seen, are Rudraṭa's own composition, it follows *that the Pañcatantra in its Northern recension must be later than the middle of the ninth century A. D.* In the South Indian recension p. 73 ff. ed. Haberlandt Wien 1884 the stanza is wanting[2]). The Vetâlapañcavimçatikâ in which stanzas of Rudraṭa's are inserted (compare the Notes), must likewise be later than the period assigned to Rudraṭa.

There is one quotation from the Çṛngâratilaka which I have not been able to identify, in the Pratâparudrîya p. 184, 12. That Rudraṭa's Çṛngâratilaka is meant, is not doubtful, since Vidyânâtha whereever he quotes from a Çṛngâratilaka refers to our work, as will be seen from the Notes. It is not, however, the fault of our

---

[1]) It cannot be made out whether the Rudra whom Bâna mentions as one of his friends (Peterson, Kâdambarî p. 51) has anything to do with our Rudraṭa. Chronology, as shown above, does not favour this view.

[2]) That the Southern recension is in every respect older, I venture to doubt.

MSS. that the passage is not found there, but Vidyânâtha's; for the subject mentioned in the verse is not at all treated in our Çrṅgâratilaka and Vidyânâtha therefore, quoting probably from memory, has confounded it with an other work.

Bühler (Det. Rep. p. 67 f.) asserts that Rudraṭa's Çrngâratilaka „has been known for a long time, and has been published by Professor *Stenzler* as an appendix to the Meghadûta". This assertion, however, repeated by Peterson (Report for 1882/83 p. 14), contains a double error. The Çrṅgâratilaka published by Professor *Gildemeister* in the appendix to his edition of the Meghadûta Bonn 1841, and often printed in India, has nothing to do with Rudraṭa. Tradition ascribes it to Kâlidâsa, but the real author of the 21,22 or 23 stanzas is still to be found out. With the exception of stanza 3 which is cited in the Daçarûpâvaloka p. 187, though, as it seems, not in all MSS., I have not found a single stanza of it quoted by the rhetoricians. The last stanza occurs in the Amaruçataka st. 94.

In the Sâhityad. p. 202,13 a prasthâna called Çrṅgâratilaka is mentioned, and in Oppert's Lists 2, No. 2216. 2618. 3850. 9222 a bhâṇa of this name by Râmabhadra, which sub No. 8395 is attributed to Kâlidâsa. The nâṭaka Çrngâratilaka by Rudraṭa mentioned in the Catalogue of Sanskrit MSS. in the North-Western Provinces Part IX. (Allahabad 1885) p. 16 No. 17 is doubtless the work here published for the first time. Oppert l. c. 1, No. 378 also mentions a commentary on the Râmâyana styled Çrngâratilaka by Govindarâja, which seems to be a different work from the Râmâyaṇatilaka. There exist probably still other works of the same name.

A compendium of the subject of our Çrṅgâratilaka Rudraṭa has given in the 12th adhyâya of his Kâvyâlaṁkâra. As an edition of this work is promised by Professor Peterson, I have refrained from publishing it here. The Rasamañjarî of Bhânudatta entirely rests on the Çrṅgâratilaka, which it amplifies.

Ruyyaka is a much more modern writer than Rudraṭa, and he has displayed a considerable literary activity, though the little trea-

tise published here is the first of his works brought to the notice of Sanskritists From the colophon of the Sahrdayalilâ we are apprised that his father was *Râjânakatilaka* and that he himself also bore the name *Rucaka* His father was like himself a rhetorician. From Jayaratha's Alamkâravimarçinî fol. 150[b] we learn that Tilaka wrote an *Udbhatavivâra* or, as it is styled at fol. 254[b], *Udbhaṭavivrka* and at fol. 160[a] Jayaratha informs us that Ruyyaka generally followed the views of his father. Ruyyaka's chief work, which is quoted very often by the later rhetoricians, is the *Alaṁkârasarvasva*, a very obscure and difficult work, on which Jayaratha's Alamkâravimarçini is a commentary[1]) A second work of Ruyyaka is the *Kâvyaprakâçasaṁketa*. a commentary on Mammata's Kâvyaprakâça (Bühler, Det. Report No. 247. Peterson, Report for 1883/84 p. 13 ff. Götting. gel. Anz. 1885 p. 767)[2]). Peterson's combinations regarding the Kâvyaprakâça are not at all tenable, as shown by Buhler and myself[3]). A third work of his, the *Sâhityamîmâṁsâ*, Ruyyaka mentions Alamkârasarvasva fol. 22[b], and it is also referred to by Jayaratha Alamkâravimarç. fol. 162[a]. A fourth is the *Alaṁkârânusâriṇî* (Alamkâravimarç. fol. 66[a]. 92[b]. 93[a]. 95[a]) which according to Peterson (Report for 1883/84 p. 17 and Actes du sixième Congrès p. 364) was a commentary on Jalhana's Somapâlavilâsa, a mahâkâvyam. A fifth is the *Harsacaritavârttika*, a commentary on Bâna's Harsacarita (Alaṁkârasarvasva fol. 22[b]) and a sixth the *Çrikaṇṭhastava* (ibid. fol. 4[b]), which according to Aufrecht, Catalogus p. 210[a] was composed in praise of the region Çrikaṇtha, described in the Harsacarita, but which perhaps was rather a hymn on Çiva to whom

---

[1]) Compare Bühler, Det. Rep. p 68 and my remarks Gotting gel. Anzeigen 1885 p. 766 ff., to which the reader is referred for some details not repeated here.

[2]) A fragment of this work I have since discovered in MS. Bühler Det. Rep. No. 264

[3]) Since I have no complete copy of the Saṁketa at my disposal, I cannot make out the relation in which Ruyyaka stands to Alaṭa or Alaka (Peterson, Report 1883/84 p. 17 f.).

the only stanza as yet known from it is addressed (Gött. gel. Anz. 1885 p. 766). The seventh work is the *Sahṛdayalîlâ*, here edited, not because I think it an important work, but as a specimen of this kind of literary composition and because it gives some interesting details not known from elsewhere.

Ruyyaka's date has been fixed by Bühler, under the supposition that he is the Ruyyaka whom Mańkha mentions as his teacher. His time would then be the beginning of the twelfth century A.D. (Bühler, Det. Report p. 51. 68). The oldest author of known date who quotes him is Vidyânâtha in his Pratâparudrîya 240, 18 f. Vidyânâtha wrote in the reign of king Pratâpa Rudra II. of Orańgal 1295—1323 A. D.[1]). In his commentary on this work Kumârasvâmin mentions a gloss on the Alaṁkârasarvasva by *Cakravartin* p. 46, 27, whom he quotes besides p. 264, 26. 315, 22. 324, 25. 329, 3. 375, 22. 389, 5, and p 320, 23 a gloss called *Saṁjîvinî* which perhaps is the title of Cakravartin's commentary. This serves to confirm my assertion that the Vimarçinî is a very late work[2]).

The edition of Rudraṭa's Çṛṅgâratilaka is based on the following MSS.:

A. — A very good birch-bark MS. in the Çâradâ-character Bühler, Detailed Report No. 264, originally foll. 27, of which eight and a half are wanting viz. foll. 1. 3. 14^b (left blank) 18. 20—23. 25. There are besides some small gaps at foll. 7^b. 10^b. 11^{ab}. 12^a. 14^a. 16^b. 24^a and some leaves are injured. Size of leaves $7^1/_4 \times 8^1/_4$ inches, lines on a page 11—14.

B. — An excellent paper MS. written very well in the Devanâgarî-character. It is, I think, a Jaina MS. Bhandarkar, Report for 1882/83 No. 217. foll. 30; foll. 1 and 4 are missing.

---

[1]) *Sewell,* Archaeological Survey of Southern India II, 173. *Burnell,* Vaṁçabrâhmaṇa p. VII (where l. 2 instead of son must be read grand-son; cfr. Kumârasvâmin on Pratâpar. 123, 1 ff.). Classified Index p. 56.

[2]) Götting. gel. Anz. 1885, p. 765.

Size of leaves $10 \times 4^1/_4$ inches, lines on a page 9. It differs considerably from A. Dated samvat 1654.

C. — A paper MS. East-India-Office Colebrooke No. 1365. foll. 34, lines on a page 7. Devanâgarî-character.

D. — A paper MS. East-India-Office Colebrooke No. 1121 foll. 16, lines on a page 10—13, generally 12. Devanâgarî-character.

E. — A paper MS. Bodleian Library, Aufrecht, Catalogus p. 209 No. 491, very incorrect and apparently copied from an original in other than Devanâgarî-characters. It is not, however, without value.

For the loan of C and D I am indebted to Dr. Rost, of E to E. Nicholson Esq., the chief librarian of the Bodleian Library. To both gentlemen I beg to convey here my very best thanks.

Of these MSS. ADE and BC may be classed together. ADE with few exceptions do not give the headings before the single rules and illustrations, which are, again with a few exceptions, not numbered in AD. Whether these headings are Rudrata's is questionable. Since traces of them are found in all MSS. and since in some cases they are absolutely necessary for perspicuity's sake, I have thought it advisable to follow the MSS. BC. MS. A contains all the peculiarities of the Çâradâ-MSS. Instead of Visarga it writes *ç* before *ç* and *s* before *s*, the Jihvâmûliya before gutturals, the Upadhmâniya before labials[1]). I have not followed it in this, though on the last two sounds my view is very different from Whitney's (Sanskrit Grammar § 69). For want of types I have been obliged to quote A's readings even in the critical notes in the usually adopted method of writing without the Upadhmâniya. It is due to the same exigency and not to an oversight that in some cases I have written the Anusvâra instead of the nasals, e. g. 1, 92 अंग्या 1, 114 उल्लंघ्यानि. I have thought this preferable to disfigurements such as अङ्ग्या, उल्लङ्घ्य and so on.

---

[1]) This is written once 2, 4 also in O, which points to a Çâradâ-archetype.

In editing Ruyyaka's Sahrdayalilâ two MSS. were at my disposal:

A. — An excellent old paper MS. in Çâradâ-characters, Bühler, Det. Report No. 266 bound together with Bühler No. 235, beginning on fol. 37^{b} (in reality 38^{b}). fol. 37^{b} (38^{b}) has 6 lines, 38^{a} (39^{a}) has 25, 38 $(39)^{b}$ has 26 and fol. 39 (40) has 13 lines. Size of leaves $6^{1}/_{4} \times 9^{1}/_{2}$.

B. — A recent Devanâgarî MS. copied incorrectly from a good archetype in Çâradâ-characters, Bühler l. c. No. 266. foll. 3. Lines on a page 12. Size of leaves $13^{1}/_{2} \times 6$.

The numbering of the single rules, if rules they are to be called, is my own. The MSS. give a running text.

In the Notes I have taken care to give the quotations of Rudraṭa's illustrations as completely as possible. As to the rules, I have confined the references to printed works.

I have to tender my sincere acknowledgments to Professor F. Kielhorn for the kind help which he has given me by going through this Introduction and correcting it whereever this was necessary; nor would I conclude without expressing my thanks to my friend Mr. C. F. Haeseler for the liberality with which he has undertaken to publish this book.

Halle a/S., February 1886.

R. Pischel.

MISPRINTS.

p. 31, 10 read सर्वार्द्रेश्रु°
p. 72, 5 r. °यशाः।

In printing parts of some letters and even whole letters have occasionally dropped. I have noticed: p. 4, 2 °शद्लो; p. 7, 9 गोऽस्यत्तं; p. 7, 11 त्यन्ये; p. 21, 5 °स्को; p. 31, 1 °त्यतर्ज; p. 38, 3 चतुर्दिक्षु.

शृङ्गारी गिरिजानने सकरुणो रत्यां प्रवीरः स्मरे
बीभत्सो ऽस्थिभिरुत्फणीति भयकृन्मूर्त्याद्भुतस्तुङ्गया ।
रौद्रो दक्षविमर्दनेन हसकृन्नग्नः प्रशान्तश्चिरा-
दित्थं सर्वरसाश्रयः पशुपतिर्भूयात्सतां भूतये ॥ १ ॥

आख्यातनामरचनाचतुरस्रसंधि-
सद्वागलंकृतिगुणं सरसं सुवृत्तम् ।
आसेदुषामपि दिवं कविपुंगवानां
तिष्ठत्यखण्डमिह काव्यमयं शरीरम् ॥ २ ॥

काव्ये शुभे विरचिते खलु नो खलेभ्यः
कश्चिद्गुणो भवति यद्यपि संप्रतीह । 10
कुर्यां तथापि सुजनार्थमिदं यतः किं
यूकाभयेन परिधानविमोक्षणं स्यात् ॥ ३ ॥

[1]) CDE ॥ श्रीगणेशाय नम. ॥ [2]) DE °त्फणो च भ° D °कृन्नेत्रत्रये-फाद्भुतः [3]) E वृत्तविमर्दने च [4]) DE °रसात्मक [5]) D *om.* रचना C °रस्र° DE °रस° [6]) D सुरसं [7]) E. *om.* या [9]) E शुभे पि रचिते [11]) D कुर्यात्तथापि E °मिद् च कारणा DE ततः

॥ अथात्मकवित्वप्रशंसा ॥

सानन्दप्रमदाकटाक्षविशिखैर्येषां न भिन्नं मनो
यैः संसारसमुद्रपातविधुरेष्वन्येषु पोतायितम् ।
यैर्निःसीमसरस्वतीविलसितं द्वित्रैः पदैः संहृतं
5 तेषामप्युपरि स्फुरन्ति मतयः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४ ॥

॥ अथ रसस्थितिनिरूपणम् ॥

प्रायो नाट्यं प्रति प्रोक्ता भरताद्यै रसस्थितिः ।
यथामति मयाप्येषा काव्यं प्रति निगद्यते ॥ ५ ॥

॥ अथ व्यतिरेकमुखेन रसप्रशंसा ॥

10 यामिनीविन्दुना मुक्ता नारीव रमणं विना ।
लक्ष्मीरिव ऋते त्यागान्नो वाणी भाति नीरसा ॥ ६ ॥

॥ अथ स्वपाण्डित्यप्रशंसा ॥

सत्यं सन्ति गृहे गृहे सुकवयो येषां वचश्चातुरी
स्वे हर्म्ये कुलकन्यकेव लभते ज्ञातैर्गुणैर्गौरवम् ।
15 दुःप्रापः स तु कोऽपि कोविदकविर्यद्वाग्रसग्राहिणां
पण्यस्त्रीव कलाकलापकुशला चेतांसि हर्तुं क्षमा ॥ ७ ॥

1) *om.* DE. 2) CD सानंदं 3) D *om.* from विधुरे° to मतय line 5 E °धूरेष्वन्येषु तोमायितं corrected to तोपा° 4) E सहृतं 6) *om.* DE. 9) *om.* DE. 10) D मुक्ता कामिनीव प्रियं विना 11) C रागान्नो E °गान्न 12) *om.* DE; B *om.* अथ 14) C ज्ञातैर्गु° 15) E *om.* कोऽपि C, D1. hd., E कोविदूपतिर्य° D2. hd. corr. °द्मतिर्य° D °ग्राहिणी E °णो 16) D पुण्य°

तस्माद्यत्नेन कर्तव्यं काव्यं रसनिरन्तरम् ।
अन्यथा रसविद्गोष्ठ्यां तत्स्यादुद्वेगदायकम् ॥ ८ ॥

शृङ्गारहास्यकरुणा रौद्रवीरभयानकाः ।
बीभत्साद्भुतशान्ताश्च काव्ये नव रसाः स्मृताः ॥ ९ ॥

रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयं तथा ।
जुगुप्साविस्मयशमाः स्थायिभावाः प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥

निर्वेदोऽथ तथा ग्लानिः शङ्कासूया मदः श्रमः ।
आलस्यं चैव दैन्यं च चिन्ता मोहः स्मृतिर्धृतिः ॥ ११ ॥

व्रीडा चपलता हर्ष आवेगो जडता तथा ।
गर्वो विषाद औत्सुक्यं निद्रापस्मार एव च ॥ १२ ॥

स्वप्नोऽवबोधोऽमर्षश्चाप्यवहित्थं तथोग्रता ।
मतिर्व्याधिस्तथोन्मादस्तथा मरणमेव च ॥ १३ ॥

[2]) CDE शास्त्रविद्गो° C न स्यादुद्वेगदायिकं or °यिकं D ततः (sic) स्यापुद्वृद्वे-गकारक E सवन्त स्यात् । दुगोष्टोपूद्वेगदायक (sic) C adds ॥ अथ नव रसाः ॥ [4]) CD °श्च नव काव्ये र° E नव नाट्ये र° [5]) After तथा D adds ११ [6]) B °स्मश° B adds ॥ अथ त्रयस्त्रिंशद्भावनिरूपणं ॥ [7]) CDE °यामद्भ्रमाः [8]) CDE मोह [9]) C चपला [10]) C विशाद [11]) B स्वप्नाप्रबोधामर्षाश्चा° C स्वप्नः प्रबोधो मर्षश्चाप्यवहित्था D सुप्तिर्विबोधो मर्षश्च अवहित्था E सुप्तप्रबोधो मर्षस्तु व्यवहित्थमथोग्रता A मर्षश्च व्यवहित्थं [12]) D रतिर्व्या

त्रासश्चैव वितर्कश्च विज्ञेया व्यभिचारिणः ।
त्रयस्त्रिंशदमी भावाः प्रयान्ति च रसस्थितिम् ॥ १४ ॥

स्तम्भः स्वेदो ऽथ रोमाञ्चः स्वरभङ्गो ऽथ वेपथुः ।
वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सात्त्विकाः स्मृताः ॥ १५ ॥

5 भावा एवातिसंपन्नाः प्रयान्ति रसतामभी ।
यथा द्रव्याणि भिन्नानि मधुरादिरसात्मताम् ॥ १६ ॥

संभवन्ति यथा वृक्षे पत्त्रपुष्पफलादयः ।
तद्वद्रसे ऽपि रुचिरा विशेषा भावरूपिणः ॥ १७ ॥

प्रायो नैकरसं काव्यं किं चिदत्रोपलभ्यते ।
10 बाहुल्येन भवेद्यस्तु स तद्वृत्त्या निगद्यते ॥ १८ ॥

[1]) E वितर्कस्तु [2]) E °श्चदिमे CDE प्रयांति रसांस्थितिं B adds: त्रिविधावासनाभिमुखेन चरं । तीति व्यभिचारिणः ॥ C adds: ॥ अथ सात्त्विकभावाः कथ्यते ॥
5 In A the order of the stanzas is: 14. 16. 15. 18. 19. 17. 20 ff [3]) AD स्वरभेदो [4]) A °मश्रुप्रलयावित्य° AC °का मता D °का मतां [5]) A एवेति सं° [6]) C मधुराणि र° A °त्मनाम् C adds: ॥ अथ भावलक्षणं ॥ BC *ins.*: विभावेनाहृतो (C °न कृतो) यो यस्त्वनुभावैश्च गम्यते । वागंगसत्त्वाभिनयैः स भाव इति संज्ञितः ॥ १७ ॥ After which B has: यथानुभावो वागंगसत्त्वकृत अभिनयस्वभावकः C has: कवेरन्तर्गतं भावं भावयन्भाव उच्यते । रसान् भावयति भावा ॥ १८ ॥ ॥ अथ विभावलक्षणं ॥ BC then have: बहवो ऽर्था विभाव्यन्ते वागंगाभिनयाश्रिताः । अनेन यस्मात्तेनायं विभाव इति संज्ञितः ॥ १८ ॥ (C ॥ १९ ॥) C then adds: अभिनय समाश्रित्यार्थाननुत्पादयंतीति विभावाः ॥ अथानुभावलक्षणं । वागंगसत्त्वकृत अभिनय एव भावकत्वादनुभावः । B has: कवेरन्तर्गतं भावं भावयन् भाव उच्यते । भावस्य लक्षणं प्रोक्तं विभावः प्रोच्यते धुना ॥ १९ ॥ ॥ इति भावलक्षणं ॥ [7]) BC have before: ॥ अथ विभावलक्षणं प्रोच्यते (*om* C) [8]) B °रुचिता [9]) C °पयुज्यते [10]) ACDE तद्वृत्या

कैशिक्यारभटी चैव सात्वती भारती तथा ।
चतस्रो वृत्तयो ज्ञेया रसावस्थानसूचिकाः ॥ १९ ॥

धर्मादर्थोऽर्थतः कामः कामात्सुखफलोदयः ।
साधीयानेष तत्सिद्धौ शृङ्गारो नायको रसः ॥ २० ॥

चेष्टा भवति पुंनार्योर्या रत्युत्थानुरक्तयोः । 5
संभोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधो मतः ॥ २१ ॥

संयुक्तयोश्च संभोगो विप्रलम्भो वियुक्तयोः ।
प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च पुनरेष द्विधा यथा ॥ २२ ॥

॥ संभोगशृङ्गारस्योदाहरणम् ॥

मदनकुञ्जरकुम्भतटोपमे स्तनयुगे परितः स्फुरिताङ्गुलिम् । 10
सकरजक्षतवाममपि प्रिया दयितपाणिममन्यत दक्षिणम् ॥ २३

॥ विप्रलम्भोदाहरणम् ॥

संतप्तः स्मरसंनिवेशविवशैः श्वासैर्मुहुः पञ्चमो-
द्गारावर्तिभिरापतद्भिरभितः सिक्ताश्च नेत्राम्बुभिः ।

1) A चैव शाश्वती भा° 2) A °सूचकाः B margin adds here: शृंगारहास्यकरुणैरिह कैशिकी स्यात् सा सात्वतीह कथिताद्भुतवीररौद्रैः । वीराद्भुतप्रहसिते . . . . . . ती स्याद्भुता भयानकयुतारभटी कवीन्द्रैः ॥ 3) D धर्मादर्थस्तत. कामः 4) E °यानेव C तत्सिद्धौ 5) D भवति C पुन्नार्योरत्युद्भवा नातिरक्तयोः D पुनार्योरत्युद्भवानु° A रत्यर्थानु° E रत्युत्थातिर° 6) C संयोगो D °श्च पुनरेष द्विधा भवेत् 7) D संयोगो 8) A पुनरेव 9) om. DE; A °शृङ्गारलक्षणं यथा C यथ संभोगशृंगारोदाहरणं 10) E मत्तकुंजर° CD कुचयुगे C स्फु° A °ताङ्गुलम् 11) BD °क्षति° E °क्षिति° 12) om. DE; A विप्रलम्भो यथा 13) A, Bl. hd., D संतप्त D °विषमैः श्वासैर्मुहु. सिक्तैः 14) D धाराव° A सेक्ताश्च

एतस्याः प्रियविप्रयोगविधुरस्त्यक्ताधरो रागितां
संप्रत्युद्धतवह्निवारिविषमं मन्ये व्रतं सेवते ॥ २४ ॥

॥ प्रच्छन्नसंभोगस्योदाहरणम् ॥

काले विचित्रसुरतक्रमबद्धरागे
संकेतकेऽपि मृगशावदृशा रसेन ।
तत्कूजितं किमपि येन तदीयतल्पं
नाल्पैः परीतमनुकूजितलावकौघैः ॥ २५ ॥

॥ प्रकाशविप्रलम्भोदाहरणम् ॥

किं चिह्नाङ्कितकण्ठकन्दलवलत्पीनस्तनावर्तन-
व्यायामाञ्चितकञ्चुकं मृगदृशस्तस्यास्तदालोकितम् ।
वाचस्ताश्च विदग्धमुग्धमधुराः स्फारभिन्नमन्मथा
हंहो मानस किं स्मरस्यभिमताः सिध्यन्ति पुण्यैः क्रियाः ॥२६॥

॥ अथ नायकनिरूपणम् ॥

त्यागी कुलीनः कुशलो रतेषु कल्पः कलावित्तरुणो
धनाढ्यः ।

1) D °विधुरस्त्यक्ता° B °स्यक्ता° E रागितां 2) D °आवस्मजारि° 3) *om.* DE; A प्रच्छन्नो यथा C ॥ अथ प्रच्छन्नसंभोगोदाहरणं ॥ 4) A काले BCDE °शात्र° In A from वद्द° to p. 8, 11 दृशो is wanting 6) Bl. hd. °तुल्यं 7) E °तमनुप्रश्चितपत्रिवंथो २५ B °लावर्ग° 8) *om.* DE; C अथ प्रच्छन्नविप्रलंभोदाहरणं 9) CDE °लट्लत्पो° C °स्तनारन्नान° D °स्तनोत्रलान° 10) D °माचितं कंचुकं C °दृशाग्तन्यास्तदा° D °लोचन 11) C °स्वभावस्फा° 13) *om.* DE; C ॥ अथ स्वरूपमाह ॥

भव्यः क्षमावान्सुभगोऽभिमानी स्त्रीणां मतज्ञः किल ना-
यकः स्यात् ॥ २७ ॥

॥ तस्य नायकस्य भेदा उच्यन्ते ॥

तस्यानुकूलदक्षिणशठधृष्टा इत्थमत्र चत्वारः ॥
भेदाः क्रिययोच्यन्ते तदुदाहृतयश्च रमणीयाः ॥ २८ ॥

॥ अथानुकूललक्षणम् ॥ 5

अनुकूलतया नार्या सदा त्यक्तपराङ्गनः ।
सीतायां रामवत्सोऽयमनुकूलः स्मृतो यथा ॥ २९ ॥

॥ अथानुकूलस्योदाहरणम् ॥

अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे ग्रैवेयकं नोज्ज्वलं
नो वक्रा गतिरुद्धतं न हसितं नैवास्ति कश्चिन्मदः । 10
किं त्वन्येऽपि जना वदन्ति सुभगोऽप्यस्याः प्रियो नान्यतो
दृष्टिं निक्षिपतीति विश्वमियता मन्यामहे दुःस्थितम् ॥ ३० ॥

॥ अथ दक्षिणलक्षणम् ॥

यो गौरवं भयं प्रेम दाक्षिण्यं पूर्वयोषिति ।
न मुञ्चत्यन्यचित्तोऽपि ज्ञेयोऽसौ दक्षिणो यथा ॥ ३१ ॥ 15

[1]) CE क्षमो स्थिररुचिः सुभगा C मतः सुभगवागिह ना° D स्त्रीणामभीष्टश्चिह ना° E मत' शुभजचा इह ना° [2]) *om.* DE; C भेदानाह ॥ चत्वारो नायकाः ॥ [5]) *om.* DE; C ॥ अत्र क्रमेण अनुकूलादिलक्षणं ॥ [6]) D अनुरक्तया यो ना° E अतिरक्ततया ना° D रामचन्द्रो [8]) *om.* DE; C °कूलोदा° [11]) From न्ये to कश्चियो stanza 41 deest in B. E किं चान्यो corr. to चान्ये D प्यस्याः पतिर्नान्यतो C नान्यतो [12]) CE दुस्थितं [13]) *om.* DE; C अथ दक्षि°

॥ अथ दक्षिणोदाहरणम् ॥

सैवास्य प्रणतिस्तदेव वचनं ता एव केलिक्रिया
भीतिः सैव तदेव नर्म मधुरं पूर्वानुरागोचितम् ।
कान्तस्याप्रियकारिणी च भवती तं वक्ति दोषाविलं
⁵किं स्यादित्यमहर्निशं सखि मनो दोलायते चिन्तया ॥ ३२॥

॥ अथ शठलक्षणम् ॥

प्रियं वक्ति पुरोऽन्यत्र विप्रियं कुरुते भृशम् ।
मुक्तापराधचेष्टश्च शठोऽसौ कथितो यथा ॥ ३३॥

॥ अथ शठोदाहरणम् ॥

¹⁰सरलतरले आवां तावद्दृश्रुतशालिनौ
पुनरिह युवां सत्यं शिष्टं यदत्र कृतागसि ।
प्रणयिनि जने रन्तुं युक्तं न वेति वताववयो-
र्ध्रुवमुपगते कर्णौ प्रष्टुं कुरङ्गदृशो दृशौ ॥ ३४॥

कोपात्किं चिदुपानतोऽपि रभसादाकृष्य केशेष्वलं
¹⁵नीत्वा मोहनमन्दिरं दयितया हारेण बद्धा दृढम् ।

¹) om. DE ³) C °तिरसैव E मधुकरं C पूर्व्योनु° ⁴) C कांतस्य प्रिय° E °कारिणीव भवती ⁶) om. DE ⁸) D मुक्तांपराधचेष्ठमु E °चेष्टमु sec. hd. corr. °श्च C °ष्टश्च कुटिलो मा (sic) शठो यथा ⁹) om. DE; C अथ कुटिलोदा° ¹⁰) C श्रावां C, D1. hd, E °श्रुति° ¹¹) E नदत्र ¹²) E प्रणयिनि पुनर्युक्त रंतु भवति वताश्रयो. C जन रंतु D जने युक्तं रेतुं ¹³) C °दृशोर्दृशौ ॥ ३० ॥ तया च शठोदाहरणं ॥ With दृशौ A recommences ¹⁴) A °नते CD °नतो A केशेषुलं (sic) ¹⁵) D वठो

भूयो यास्यसि तद्गृहानिति मुहुः कण्ठार्धरुद्धाक्षरं
जल्पन्त्या श्रवणोत्पलेन सुकृती कश्चिद्धृहस्ताड्यते ॥ ३५॥

॥ अथ धृष्टलक्षणम् ॥

निःशङ्कः कृतदोषो ऽपि निर्लज्जस्ताडितो ऽपि सन् ।
मिथ्यावाग्दृष्टदोषो ऽपि धृष्टो ऽयं कथितो यथा ॥ ३६ ॥ 5

॥ अथ धृष्टोदाहरणम् ॥

जल्पन्त्याः परुषं रुषा मम बलाच्चुम्बत्यसावाननं
गृह्णात्याशु करं करेण बकुशः संताड्यमानो ऽपि सन् ।
आलीनां पुरतो दधाति शिरसा पादप्रहारान्नतो
नो जाने सखि सांप्रतं प्रणयिनी कुप्यामि तस्मै कथम् ॥ ३७ ॥ 10

धिक्कां धूर्त गतत्रप प्रणयिनी सैव त्वया राध्यतां
यस्याः पादतलाकृतिं तव हृदि व्याख्यात्यसौ यावकः ।
इत्युक्तो ऽपि न नाम मुञ्चति यदा पादावयं दुर्जनो
मिथ्यावादविचक्षणः किमपरं कुर्यां वयस्ये तदा ॥ ३८ ॥

॥ अथ नर्मसचिवलक्षणम् ॥

गूढमन्त्रः शुचिर्वाग्मी भक्तो नर्मविचक्षणः

1) AD यास्यति A कण्ठाव्रुद्धा° 3) *om.* ADE; C धृष्टं ल° 4) E ऽपि विलक्षस्ताडितो C निर्लज्जस्तर्जितो 5) D धृष्टो सौ 6) *om.* edd. 7) D पुरुषं 8) D *om.* from मानो ऽपि सन् to तस्मै l. 10 9) E °प्रहारं नतो 10) CE प्रणयिने 11) C प्रमूर्त 12) A °तलाहतं D पात्रकः 13) D इत्युक्तो A नामि C *om.* पादा 14) E वयस्यास्तदा 15) *om.* ADE 16) D °र्वाग्मी A नर्मवि°

स्यान्नर्मसचिवस्तस्य कुपितस्त्रीप्रसादकः ॥ ३९ ॥

पीठमर्दो विटश्चापि विदूषक इति त्रिधा ।
संभवेत्प्रथमस्तत्र नायिकानायकानुगः ॥ ४० ॥

एकविद्यो विटः प्रोक्तः क्रीडाप्रायो विदूषकः ।
5 स्ववपुर्वेषभाषाभिर्हास्यकारी स्वकर्मवित् ॥ ४१ ॥

एषां प्रबन्धविषये व्यवहारः प्रायशो भवेत्प्रचुरः ।
प्रत्येकमुदाहृतयस्तथापि काश्चिन्निदर्श्यन्ते ॥ ४२ ॥

॥ पीठमर्दो यथा ॥

विमुञ्चामुं मानं सफलय वचः साधु सुहृदां
10 मुधा संतापेन ग्लपयसि किमङ्गं स्मरभुवा ।
प्रियं पादप्रान्तप्रणतमधुना मानय भृशं
न मुग्धे प्रत्येतुं प्रभवति गतः कान्तहरिणः ॥ ४३ ॥

॥ विटो यथा ॥

प्रणयिनि भृशं तस्मिन्मानं मनस्विनि मा कृथाः

[1]) C स नर्मसचिवस्यास. E °सचिव. स्तस्य D °प्रसाधकः C adds: नर्मसचिवस्या त्रयः प्रकारा यथा ॥ [2]) D विटश्चैव E विटश्चैव [3]) F नायको नाय° [4]) With कविद्यो B recommences. B प्रोक्तो [5]) E स्ववपु° A °वेष° A स्वकर्मकृत् BE च नर्मवित्; in margin of B a gloss स्वकर्मकृत् D च कर्मवित् [6]) AC एषां स्वकर्मवि° E °षयो A व्याहारः; om. प्रचुरः [7]) B °न्निगद्यते C °न्निगद्यते D काश्चित्प्रदर्श्यन्ते [8]) om. DE; B ॥ अथ पीठमर्दूदलक्षणं ॥ C ॥ पीठमर्दूदः ॥ [9]) A मानं सह यदि व° [11]) E पादे प्रा° [12]) C om. न A काय° [13]) om. DE; B ॥ अथ विटस्योदाहरणं ॥ C ॥ विट ॥ [14]) A °शं मान तस्मिन्मन°

किमपरमतो युक्तायुक्तैर्विना ह्यमुना तव ।
अयमपि भवेत्संप्रत्येव त्वयानलसंनिभः
सरसबिसिनीकन्दच्छेदच्छविर्मृगलाञ्छनः ॥ ४४ ॥

॥ विदूषको यथा ॥

दूरात्कन्दलितैर्हृदि प्रविततैः कण्ठे लुठद्भिर्हठा-
द्वक्त्रे संकटनासिकासरलितैर्निर्यद्भिरत्यूष्मभिः ।
निःश्वासैः पृथुमन्मथोत्थदवथुर्व्यक्तं तवाविदितो
मिथ्यालम्बितसौष्ठवे कृतमतः कोपेन कान्तं प्रति ॥ ४५ ॥

स्वकीया परकीया च सामान्यवनिता तथा ।
कलाकलापकुशलास्तिस्रस्तस्येह नायिकाः ॥ ४६ ॥

॥ तत्र स्वकीयालक्षणम् ॥

पौराचाररता साध्वी क्षमार्जवविभूषिता ।
मुग्धा मध्या प्रगल्भा च स्वकीया त्रिविधा मता ॥ ४७ ॥

1) *DE* °रमितो *D* युक्तायुक्तं विना 3) B सरसकदली° A °भिसिनी° D °विसिनी° E सरबिसिनी° D °लाञ्छनं 4) *om.* CDE; B ॥ अथ विदूषकोदाहरणं ॥ 5) B प्रचलितैः; in margin प्रविततै. is noticed 6) C सकट° ABE °तरलितै°; in B the v. r. °सर° is noticed 7) CE निश्वा° AC °दवथुरलया° D त्वयात्रे° 8) CDE °ष्ठवे B °ष्ठवेन स्थित. D कृतमितः 9) C *om.* परकीया A °कीयापि 10) ADE °स्तस्येति E नायकाः 11) *om.* ADE 12) C योगाचार° A °रक्ता After this line D ins.: संपत्तौ च विपत्तौ च मरणे च न मुंचति । या स्वीया तां प्रति प्रेम जायते पुण्यकर्मणा:

॥ अथ मुग्धालक्षणम् ॥

मुग्धा नववधूस्तत्र नवयौवनभूषिता ।
नवानङ्गरहस्या च लज्जाप्रायरतिर्यथा ॥ ४८ ॥

॥ अथ मुग्धाया नवयौवनोदाहरणम् ॥

5 गतं कर्णाभ्यर्णं प्रसरति तथाप्यक्षियुगलं
कुचौ कुम्भाकारौ तदपि चिबुकोत्तम्भनरुचौ ।
नितम्बप्राग्भारो गुरुरपि गुरुत्वं मृगयते
कथं चिह्नो तृप्तिस्तरुणिमनि मन्ये मृगदृशः ॥ ४९ ॥

॥ अथ मुग्धाया नवानङ्गरहस्योदाहरणम् ॥

10 यथा रोमाञ्चोऽयं स्तनभुवि लसत्स्वेदकणिको
यथा दृष्टिस्तिर्यक् पतति सहसा संकुचति च ।
तथा शङ्केऽमुष्याः प्रणयिनि दरास्वादितरसं
न मध्यस्थं चेतः 'प्रगुणरमणीयं न च दृढम् ॥ ५० ॥

॥ अथ मुग्धाया लज्जाप्रायरत्युदाहरणम् ॥

15 विरम नाथ विमुञ्च ममाञ्चलं

[1]) *om.* DE; A *om.* अथ [3]) AC °रहस्यापि In B margin the v. r. नवानंगा रहस्यापि is noticed; D नमारंगरहस्यापि and places l. 6 before l. 5; E नवोनांगा रह स्यापि [4]) om. ABDE; C ॥ मुग्धायौवनोदाहरणं ॥ [6]) BCD कुम्भारभौ AD चिबु° A °त्तम्भन° [8]) B °रुणानपि D °मपि [9]) *om.* AE; B *om.* अथ C °नगस्योदा° D ॥ मुग्धिया अनंगरहस्योदाहरणं ॥ [10]) E has before यपि च । E °त्रि नवस्वेद° D लसद्वेद° [12]) A मन्ये A °रसे [13]) A यथाध्यास्थं चेत· C मध्यचेत. A न तु [14]) *om.* AE; CD °रत्योदा°

शमय दीपमिमं समया सखीम् ।
इति नवोढवधूवचसा युवा
मुदमगादधिकां सुरतादपि ॥ ५१ ॥

॥ पुनरपि मुग्धासुरतस्वभावमाचष्टे ॥

सकम्पा चुम्बने वक्त्रं हरत्येषावगूहिता ।
परावृत्य चिरं तल्प आस्ते रन्तुं च वाञ्छति ॥ ५२ ॥

॥ इममेवार्थमुदाहरणतया निरूपयति ॥

अपहरति यदास्यं चुम्बने श्लिष्यमाणा
वलति च शयनीये कम्पते च प्रकामम् ।
वदति च यदलक्ष्यं किं चिदुक्तापि भूयो
रमयति सुतरां तच्चित्तमन्तर्नवोढा ॥ ५३ ॥

॥ अथ मुग्धानुनयोपायमाह ॥

मुग्धामनुनयत्येव मृदूपायेन सान्त्वयन् ।
नातिभीतिकरैर्वाक्यैर्निर्बन्धैर्बालभीपितिः ॥ ५४ ॥

[1]) E दीपमियं BDE सखो C गखी. [3]) BCD °चिरं [4]) om. ADE; C मुग्धाया सुरतभावमा° [5]) A सकम्पं [6]) ACE तल्पे A चास्ते [7]) om. ADE; B ॥ मुग्धालक्षणा ॥ [9]) D चलति E चलनि E om. च [10]) C om. च B वदन्तं; in margin the v. r. यदद्यं (sic) is intimated. D यदलक्ष E यदलसं BE °दुक्तानि [11]) B मुरतांते चि°; in margin the r. of the text is noticed. D सुतरां तं कांतमंतर्न° E सुरतांतचि° C °मंतरं न° [12]) om. AE; C ॥ अथ मुग्धाया अनुनयनमाह ॥ D मुग्धाया अनुनयोपायमाह [13]) A °मुन-यत्येव BE मुग्धामनुनयत्येव [14]) A °करैर्वाक्यैर्नि° B °करैर्वाक्यैर्निर्बं° C °करै-र्वाक्यैर्निर्बन्धैर्बाल° D °करैर्वाक्यैर्निर्बन्धैर्बाल° E °करैर्वाक्यैर्निर्बन्धैर्बाल° BD °भीपितिः

॥ अथ मुग्धाया अनुनयोदाहरणम् ॥

सरति सरसस्तीरादेषा भ्रमद्भ्रमरावली
सुमुखि विमुखी पद्मे मन्ये तवास्यपिपासया ।
इति निगदिते किं चिह्नीत्या विवर्तितकंधरा
5 वदनकमले बाला भर्त्रा चिरं परिचुम्बिता ॥ ५५ ॥

॥ अथ मुग्धामानप्रकारमाह ॥

अन्यां निषेवमाणे तु यदि कुप्यति सा प्रिये ।
रोदित्यस्याग्रतः स्वल्पमनुनीता च तुष्यति ॥ ५६ ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

10 मन्यौ कृते प्रथममेव विकारमन्यं
नो जानती नववधू रुदती परं सा ।
धूर्तेन लोचनजलं परिमृज्य बाढं
संचुम्ब्य चाधरदलं गमिता प्रसादम् ॥ ५७ ॥

1) *om.* AE; D मुग्धाया अनुनयोदा. 2) A सरगि सरसजो° C सरसो । तीरादे° A अमन्भ्रम° 3) A जिमुखे 4) D निगदितं श्रुत्वा मो° 5) C *om.* बाला E puts भ° before बा° C *om.* परि 6) *om* AE; B *om.* अथ D *om.* अथ and आह 7) ACD °माने ACDE पि यदि A सा कु° 8) D रोदित्यंकताता E रोदित्येवाग्रतः कि चिन्तु° D °नीता प्रसीदति 9) *om.* AE; D साथोदा° (sic) 10) C मंतौ 11) C परे 12) D लोचनयुतं (sic) AE गाढं BC वाढं D वाटं 13) A °दले; above द with small letters त is written; D °तले E °दले

॥ अथ मध्यालक्षणम् ॥

आरूढयौवना मध्या प्रादुर्भूतमनोभवा ।
प्रगल्भवचना किं चिद्विचित्रसुरता यथा ॥ ५८ ॥

॥ अथ मध्यासंपूर्णतारुण्योदाहरणम् ॥

तरत्तारं चक्षुः क्षपयति मुनीनामपि दृशः
कुचद्वंद्वाक्रान्तं हृदयमहृदः कान्त कुरुते ।
गतिर्मन्दीभूता हरति गमनं मन्मथवता-
महो तन्व्यास्तुल्यं तरुणिमनि सर्वं विजयते ॥ ५९ ॥ 5

॥ अथ मध्यामनोभवाविर्भावोदाहरणम् ॥

दृष्टिः स्निह्यति निर्भरं प्रियतमे वैदग्ध्यभाजो गिरः 10
पाणिः कुन्तलमालिकाविरचने त्यक्तान्यकर्माश्रयः ।
वक्त्रं संव्रियते पुनः पुनरिदं लीलालसं गम्यते
जाता सुभ्रु मनोरमा तव दशा कस्मादकस्मादियम् ॥ ६० ॥

[1]) *om.* AE; D *om.* अथ C मुग्धा° [2]) B मुग्धा superscr. मध्या [3]) BD चित्ता चित्र° [4]) *om.* AE; B *om.* अथ and adds आह C मध्यापूर्णतारुण्योदाहरं D मध्यासंपूर्णोद° (sic, all) [5]) BE क्षिपयति In B margin the v. r. मन. for दृश. is given [6]) B °द्वयकान्त D °हृदं कं तु कु° E °हृद 2. hd. हृदं [7]) C या i. of गमनं D °मन्मृता- [8]) B °मपि corr. in margin [9]) *om.* AE; BC *om.* अथ C ॥ मध्याकामाविर्भावोदाहरणं ॥ [10]) E has before अपि च । Instead of l. 10 A reads: धात्स्वेदे त्रिकुलितस्मरत्वविषयप्राये निवृत्तिः पुरा cfr. Ind. Sprüche 1079 C वैदग्ध्याभा° गिरा [11]) ACE कामं D काम· i. of पाणि. A °पालिका° AC °र्णा कार्यः DE °र्माश्रयः [12]) A वक्त्रपाच्छिलये C वक्त्र. संवृणियते D चक्षुः संवृ° E वक्त्रः सं° A लोलाग्रं

॥ अथ मध्याया. किं चित्प्रगल्भवचनोदाहरणम् ॥

सुभग कुरवकस्त्वं नो किमालिङ्गनोत्कः
किमु मुखमदिरेच्छुः केसरो नो हृदिस्थः ।
त्वयि नियतमशोके युज्यते पादघातः
5 प्रियमिति परिहासात्पेशलं का चिदूचे ॥ ६१ ॥

॥ अथ विचित्रसुरताया मध्याया उदाहरणम् ॥

कान्ते तथा कथमपि प्रथितं मृगाक्ष्या
चातुर्यमुद्धतमनोभवया रतेषु ।
तत्कूजितान्यनुवदद्भिरनेकवारं
10 शिष्यायितं गृहकपोतशतैर्यथा स्यात् ॥ ६२ ॥

॥ अथ मध्यायैवोत्तररतिस्वरूपनिरूपणम् ॥

गाढं व्याप्रियते कान्तं पिबतीव रतौ प्रियम् ।
विशतीव तदङ्गेषु मुह्यतीव सुखे यथा ॥ ६३ ॥

[1]) *om.* AE; BC *om.* अथ D °ल्भोदा° [2]) ADE कुरव° [3]) BD °रेक्षु, corr. B margin A केसरो [5]) C °हासवे° [6]) *om.* AE; BC *om.* अथ D has only: मध्याविभ्रमोदाहरणं [7]) E has before: यदि च । E °स्यात् [8]) B तत्कूजितं मृदुवद° superscr. the r. of the text; A °गुरुवदि° C °वद° [10]) D गृहकपोत° BE °र्यथाया [11]) *om.* AE; B *om.* अथ [12]) A व्याढ C वाढ B व्याप्° corr. in margin ABD प्रिय° AE रताविय्° B रतं प्रियं, in margin: रते रतेरिति पाठ. C रतं प्रिय D रतायं in margin corr. to रतावपि [13]) C मज्जतीव सुखं D सुखेर्यथा ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

कृत्वानेकविधां रसेन सुरते केलिं कथं चिच्चिरा-
त्प्राप्तान्तःसुखमीलिताक्षियुगला स्विद्यत्कपोलस्थली ।
सुप्तेयं किल सुन्दरीति सुभगः स्वैरं तथैवास्वज-
द्गाढानङ्गविमर्दनिःसहवपुर्निद्रां सहैवागतः ॥ ६४ ॥ 5

॥ अथ मध्यात्रयभेदस्वरूपमाह ॥

सा धीरा वक्ति वक्रोक्त्या प्रियं कोपात्कृतागसम् ।
मध्या वदत्युपालम्भैरधीरा परुषं तथा ॥ ६५ ॥

॥ तत्र धीरामध्योदाहरणम् ॥

उपेत्य तां दृढपरिरम्भलालस- 10
श्चिरादभूः प्रमुषितचारुचन्दनः ।
धृताञ्जनः सपदि तदक्षिचुम्बना-
दिहैव ते प्रिय विदिता कृतार्थता ॥ ६६ ॥

॥ अथ मध्यामध्योदाहरणम् ॥

यत्रार्कायितमिन्दुना सरसिजैरङ्गारपुञ्जायितं 15

1) *om.* AE 2) A °विधिं B °विधा, B केलीः D केलीं 3) A प्राप्ता-न्तस्सुखमीलिताक्ष° 4) A सुन्दरेति A °वास्वत- 5) C गाढा° D गाढालिंग° DE, B margin स एवागतः 6) *om.* AE; B ॥ मध्याया त्रयं भेदस्वरूपमाह ॥ C ॥ अथ मध्यादित्रयस्वरूपमाह ॥ D अथ मध्याभेदत्रयस्वरूपमाह 8) ACD रोदितु° E रोदत्यु° A पुरुषं ACE यथा 9) *om.* AE 10) D °लालसां चि° 11) ABE °मूत्प्रमु° E °मुषित° 12) B धृताञ्जनः but above ध is written धृ A तदक्ष° 13) E °हैव मे त्वयि A कदर्थता 14) *om.* ADE; B *om.* अथ मध्या 15) D places st. 67 after st. 69. D °ना कुवलयैर्गा°

क्रुद्धायां मयि नाथ ते कदलिकाकाण्डैरलातायितम् ।
कालोऽन्यः खलु कोऽपि सोऽमृतमयो जातो विषात्माधुना
धिक्कां धूर्त विनिर्यदश्रुरबला मोहं वदन्ती गता ॥ ६७ ॥

5 ॥ अथाधीरामध्योदाहरणम् ॥

सार्धं मनोरथशतैस्तव धूर्त कान्ता
सैव स्थिता मनसि कृत्रिमभावरम्या ।
अस्माकमस्ति न कथं चिदिहावकाश-
स्तस्मात्कृतं चरणपातविडम्बनाभिः ॥ ६८ ॥

10 ॥ अथ प्रगल्भालक्षणम् ॥

लब्धायतिः प्रगल्भा स्यात्समस्तरतिकोविदा ।
आक्रान्तनायका बाढं विराजद्विभ्रमा यथा ॥ ६९ ॥

॥ तत्र लब्धायतिप्रगल्भाया उदाहरणम् ॥

सेयं पङ्कजिनी मृणाललतिकामादाय यस्याः प्रियो

[1]) B °दंडैर° [2]) D यो मृतमयः सो य वि° [4]) In B margin the v. r. धिक् चाटूनि वि° is mentioned A वदन्ती [5]) *om.* AE; B *om.* अथ C अथ धीरा° D अथ अधीरामध्या [6]) A सार्द्ं [7]) A सैवास्ति ते BC सैवास्थिता E स्थिति· [8]) D न हि किं चिदि° [9]) D *om.* स्तस्मा [10]) *om.* AE; D *om.* अथ C °लक्षण° [11]) C लब्धापति D लब्धा पतिं A *om.* स्यात् A समस्ता AE °रत° D adds ११ [12]) A गाढं D वाढं A विराजद्भमरा After st. 69 D has st. 67 [13]) *om.* AE; B *om.* तत्र D has प्रगल्भा उदा (sic, all)

हारं मे कुरुते पयोधरतटे प्रत्यग्रताराहचिम् ।
बन्धूकं च तदेतदालि विदलच्चन्द्रेन सीमन्तितं
सर्वाशाविजिगीषुपुष्पधनुषो बाणश्रियं धास्यति ॥७०॥

॥ अथ समस्तरतिकोविदाप्रगल्भोदाहरणम् ॥

यत्र स्वेदलवैरलं विलुलितैर्व्यालुप्यते चन्दनं
सच्छेदैर्मणितैश्च यत्र रणितं निह्नूयते नौपुरम् ।
यत्रायात्यचिरेण सर्वविषयाः कामं तदेकाग्रतां
सख्यस्तत्सुरतं भणामि धृतये शेषा तु लोकस्थितिः ॥७१॥ 5

॥ अथाक्रान्तनायकाप्रौढाया उदाहरणम् ॥

स्वामिन्भङ्गुरयालकं सुतिलकं भाले विलासिन्कुरु 10
प्राणेश त्रुटितं पयोधरतटे हारं पुनर्योजय ।
इत्युक्त्वा सुरतावसानसुखिता संपूर्णचन्द्रानना
स्पृष्टा तेन तथेति जातपुलका प्राप्ता पुनर्मोहनम् ॥७२॥

[1]) C °धरयुगे ADE °रुचम् [2]) D बिलसय° [3]) C बाणाश्रयं [4]) *om.* ADE; BC *om.* अथ C °रते को° [5]) CE स्वेदलवैरलं A विललि° D विगुलि° [6]) C सच्छेदै° D सच्छेदै° A *om.* यत्र A *om.* नि B निहूयते A, B 2. hd. corr., C नूपुरम् E हेमैपुरं (sic) corr. 2. hd. margin नूपुर: [7]) A °विषय× C तदेकाग्रतां A °ग्रता [8]) E सख्यस्तं सु° A भणामि E धृतये C शेषं D तु [9]) *om.* AE; BD *om.* अथ CD °नायकाया: [10]) C स्वामिन्भुङ्गुरालकं D स्वामिन्गुर° E °न्भंगुरितालकं CDE सतिलकं A भाले C भाले DE भाले A विला· (gap) E विलास corr. from °सि [11]) C °धरयुगे हार गनाजेय [12]) D इत्युक्त्वा E इत्युक्ते E °ता सापूर्णचंद्रा° [13]) A स्पृष्टेन

॥ अथ विरामविभ्रमाप्रगल्भोदाहरणम् ॥

मधुरवचनैः सभ्रूभङ्गैः कृताङ्गुलितर्जनै-
रलसवलितैरङ्गन्यासैर्मनोभवबन्धुभिः ।
असकृदसकृत्स्फारस्फारैरपाङ्गविलोकनै-
5 स्त्रिभुवनजये सा पञ्चेषोः करोति सहायताम् ॥७३॥

॥ अथ रताकुलप्रौढास्वरूपं निरूप्यते ॥

निराकुला रतावेषा द्रवतीव प्रियाङ्कके ।
कोऽयं काहं रतं किं वा न वेत्त्यतिरसाद्यथा ॥७४॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

10 धन्यास्ताः सखि योषितः प्रियतमे सर्वाङ्गलग्नेऽपि याः
प्रागल्भ्यं प्रथयन्ति मोहनविधावालम्ब्य धैर्यं महत् ।
अस्माकं तु तदीयपाणिकमलेऽप्युन्मोचयत्यंशुकं
कोऽयं का वयमत्र किं च सुरतं नैव स्मृतिर्जायते ॥७५॥

॥ अथ धीराप्रगल्भालक्षणम् ॥

15 कृतदोषेऽपि सा धीरा तस्मिन्नाद्रियते रुषा ।
आकारसंवृतिं चापि कृत्वोदास्ते रतौ यथा ॥७६॥

[1]) *om.* AE; BD *om.* अथ B सविभ्रमाप्रगल्भाया उदाह° D सविभ्रमा° C °विभ्रमप्र° [2]) D सुभ्रू° D °नैः [3]) E रभसवलि° BD °सैर्मदोत्सवबन्धुभिः [4]) A °त्स्फाराहारैर° CE °लोकितै- [6]) *om.* AE; BCD *om.* अथ D रसाकुला° C निरूपयति [7]) BD °कुलरता° AD °वेषा CD द्रवतीव [8]) ACE काहमि ACD न वेत्ति च D रसा तथा [9]) *om.* AE; D तथैवोदा [12]) D °चयत्यं° [13]) A किं च रतं C सरतं C नैवा E नैवं [14]) *om.* ADE [15]) E सत° [16]) A चाकारं सं° E °रः सं° C चाप D हृत्वो°

॥ तत्र धीराप्रगल्भाया ह्योदाहरणम् ॥

यद्वाचः प्रचुरोपचारचतुरा यत्सादरं दूरतः
प्रत्युत्थानमिदं स्वहस्तनिहितं यद्भिन्नमप्यासनम् ।
उत्पश्यामि यदेवमेव च मुहुर्दृष्टिं सखीसंमुखीं
तच्छङ्के तव पङ्कजाक्षि बलवान्कोऽप्यप्रसादो मयि ॥७७॥ 5

॥ अथ कृतदोषप्रगल्भोदाहरणम् ॥

यत्पाणिर्न निवारितो निवसनग्रन्थिं समुद्ग्रन्थय-
न्भ्रूभेदो न कृतो मनागपि मुहुर्यत्खण्ड्यमानेऽधरे ।
यन्निःशङ्कमिवार्पितं वपुरहो पत्युः समालिङ्गने
मानिन्या कथितोऽनुकूलविधिना तेनैव मन्युर्महान् ॥७८॥ 10

॥ अथ मध्याप्रगल्भाधीरालक्षणम् ॥

मध्या प्रतिभिनत्त्येनं सोल्लुण्ठैः साधुभाषितैः ।
अधीरा तु रुषा हन्ति संतर्ज्य दयितं यथा ॥७९॥

[1]) *om.* AE; D *om.* तत्र B °ल्भाया लक्षणं C तत्र धीरायाः प्रग° D धीरायाः प्रगल्भायाः रू° [2]) C यद्वाचश्चतु° AE यत्साग्रहं D यत्संभ्रमा [3]) A °हस्त न हि° C °हस्तं [4]) E °ष्टिः A °सम्मुखं B °सन्मुखी C °सन्मुखां D °पून्मुखीं E °सन्मुखा [5]) BE तत् शंके E किं तव [6]) *om.* ADE; BC *om.* अथ C कृतदोषे प्रियतमे रतौ सर्व्वदुःकाययाः (sic) प्रगल्भाय (sic) उदाहरणं [7]) AC °तो पि वसन° D °दुग्रंथन- [8]) A °भङ्गो C °भगो E °गपि तया यत्संड्य° [9]) D यन्नीशंकमिवा° AC यन्निश° [10]) D मानिन्याः [11]) *om.* AE; B *om.* अधीरा C °धीरलक्षणोयोदाहरणो D margin मध्याप्रगल्भालक्षणं. In B °ल्भाल° is corr. from °ल्भोदाहरणं [12]) C प्रतिभपात्येन A सोलुपठं C सोल्लुंठं E सोल्लुठं C चाटुभा° [13]) AD अधीरा पुरुषं C च रुषा E परुषं

॥ अथ मध्याप्रगल्भोदाहरणम् ॥

कृतं मिथ्यावादैर्विरम विदितः कामुक चिरा-
त्प्रियां तामेवोचैरभिसर यदर्थैर्नखपदैः ॥
विलासैश्च प्राप्तं तव हृदि पदं रागबहुलै-
[5]र्मया किं ते कृत्यं ध्रुवमकुटिलाचारपरया ॥ ८० ॥

॥ अथाधीराप्रगल्भोदाहरणम् ॥

सा बाढं भवतेति तेति निविडं संयम्य बाह्वोः स्रजा
भूयो द्रक्ष्यसि तां शठेति परुषं निर्भर्त्स्य संतर्ज्य च ।
आलीनां पुर एव निकृतिपरः कोपाद्रणन्नूपुरं
[10]मानिन्या चरणप्रहारविधिना प्रेयानशोकीकृतः ॥ ८१ ॥

एकाकारमता मुग्धा पुनर्भूश्च ययोऽनयोः ।
अतिसूक्ष्मतया भेदः कविभिर्नोपदर्शितः ॥ ८२ ॥

मध्या पुनः प्रगल्भा च द्विविधा परिभिद्यते ।
एका ज्येष्ठा कनिष्ठान्या नायकप्रणयं प्रति ॥ ८३ ॥

[1]) *om.* ACE; D *om.* अथ [2]) A अलं मि° ACDE विदितं [3]) B तामेवेचैःर° E °वोचैर° [4]) AE °बहुलैः [5]) मया ते किं कृ [6]) *om.* AE; C ॥ इ (i. e. इति) मध्याप्रगल्भोदाहरणं ॥ अथ धीराप्रगल्भोदाहरणं ॥ D अधीरा प्रगल्भा उदा° (*om.* अथ) [7]) B वाढं D वाढं E वाढं D भवतः प्रियेति *edd.* निविडं (D °डं) A बाह्वोः D वठ· [8]) CD द्रक्षसि E *om.* निर्भ° B सभाग्य D twice संतर्ज्य [9]) B कोपाचलन्नू° [10]) D कामिन्या B 1. hd. °ग्याधार° C adds: ॥ इति धीराप्रगल्भोदाहरणं । प्रियं प्राठ प्रति । [11]) D °कारा मता D ततो [12]) C अनसू° भेदे A कविभिर्न प्रकाशितः C °भिर्न प्रदर्शितः E °भिर्नात्र दर्शित. [13]) A मध्या C मुग्धा A °ल्भा वा विविधा परिगण्यते B द्विधाणो D द्विधा सापि च भिद्यते E द्विधा सा परि° [14]) C adds: अथ मध्याप्रगल्भयो नयिकत्य (sic) चेष्टामाह

उपरोधात्तया स्नेहात्सानुरागोऽपि नायकः ।
चेष्टते तां प्रति प्रायः कलासु कुशलो यथा ॥ ८४॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

त्वदक्षिणी कुवलयबुद्धिरित्यली
हृणाध्यवद्द तदिति निमील्य लोचने ।
ततो भृशं पुलकितगण्डमण्डलां
युवापरां निभृतमचुम्बदङ्गनाम् ॥ ८५॥

॥ अथ स्वकीयालक्षणम् ॥

संपत्तौ च विपत्तौ च मरणे या न मुञ्चति ।
सा स्वीया तां प्रति प्रेम ज्ञायते पुण्यकारिणः ॥ ८६॥ 10

॥ अथान्यदीयाद्विधालक्षणम् ॥

अन्यदीया द्विधा प्रोक्ता कन्योढा चेति ते प्रिये ।
दर्शनाच्छ्रवणाद्वापि कामार्ता भवतो यथा ॥ ८७॥

[1]) E °रागापि नायिका [2]) चेटेत E कुशला [3]) *om.* ADE; C adds च [4]) B त्वद्दृद° D °त्यनोता [5]) A हृणाद्भ्यद्दं C °ध्य° [6]) B °मंडलौ C °ला [7]) A युवांप° B °मचुंचद्दंगनां corr. in margin. After this st. D ins. दृशजारपसतसंगते *etc. = Amaru st. 16 (Ind. Sprüche no. 2937; v. 2* निमील्य दृशितकों° v. 3 गुरुसल्ल°) [8]) *om.* ADE; C *om.* अथ C स्वकीया° [9]) C मरणे च विमुञ्चति D च न E चि न [10]) BCD या E वं [11]) *om.* ADE; C ॥ अथ परकीयालक्षणं ॥ द्विविधं च । [12]) B सान्यदीया C तत्प्रिये D ते मते [13]) D दर्शनात् श्रवणाद्वापि E दर्शनात श्रव° C °च्छ्राव°

॥ अथ कन्योदाहरणम् ॥

किमपि ललितैः स्निग्धैः किं चित्किमप्यभिकुञ्चितैः
किमपि वलितैः कन्दर्पपून्हसद्भिरिवेक्षणैः ।
अभिमतमुखं वीक्षां चक्रे नवाङ्गनया तथा
5 ललितकुशलोऽप्यालीलोको यथातिविसिस्मिये ॥ ८८ ॥

॥ अथ कामार्तान्यदीयाकन्योदाहरणम् ॥

निशमय्य वद्दिर्मनोरमस्वरमैक्षिष्ट तयापरा यथा ।
तिलमात्रकमप्यभून्न हि श्रवणेन्दीवरलोचनान्तरम् ॥ ८९ ॥

॥ अथ प्रियदर्शनादधिगतरतिसुखपरवधूदाहरणम् ॥

10 कस्याश्चित्सुभग इति श्रुतश्चिरं य-
स्तं दृष्ट्वाधिगतरतेर्निमीलिताक्ष्याः ।
निस्पन्दं वपुरवलोक्य सौविदल्लाः
संतेपुर्विधुरधियो निशान्तवध्वाः ॥ ९० ॥

[1]) *om.* ADE; BC *om.* अथ C प्रियदर्शनकामार्तान्यदीयकन्योदा° [2]) D चलितैः E 1. hd. वलि° corr. 2. hd. AE °यति° C *om.* नि [3]) A चलि° D ललि° A कन्दर्पपूर्वहस° D °र्पपु ह° [4]) B °गतया; above या is written न [5]) A कलनकुशल्लो D °सिस्मरे E °गिस्मये [6]) *om.* ADE; BC *om.* अथ; C °दीयक° [7]) D विनिशम्य BD वह्नि° C *om.* वद्दिर् BC °र्मनोरम D °र्मनोगतं B स्वरमैक्षिट corr. in margin; C मिरमैक्षिट D चिरमैक्षिट [8]) A तृपया° D °न्दीवर° [9]) *om.* ADE; C °नाधिगतसुखपर° [10]) A कस्याश्चि-त्सुभग इति चिरं श्रुतो यस्तं [11]) D दृष्ट्वाप्यधिकतर निमी° E दृष्ट्वा धिग° C °क्ष्या [12]) D निस्पंदं [13]) C °वध्वाः

॥ गुणश्रवणादत्यन्तानुरागिणी परवधूः स्वचित्तं प्रत्याह ॥

कार्श्यजागरसंतापान्यः करोति श्रुतोऽप्यलम् ।
तमेव दुर्लभं कान्तं चेतः कस्माद्दिदृक्षसे ॥ ९१ ॥

साक्षाच्चित्रे तथा स्वप्ने तस्य स्याद्दर्शनं त्रिधा ।
देशे काले च भंग्या च श्रवणं चास्य तद्यथा ॥ ९२ ॥ 5

॥ तत्र साक्षात् ॥

सत्यं सन्ति गृहे गृहे प्रियतमा येषां भुजालिङ्गन-
व्यापारोच्छलदच्छमोहनजला जायन्त एणीदृशः ।
प्रेयान्कोऽप्यपरोऽयमत्र नियतं दृष्टेऽपि यस्मिन्वपुः
स्वेदोज्जृम्भणाकम्पसाध्वसमुखैः प्राप्नोति कां चिद्दशाम् ॥ ९३ ॥ 10

॥ अथ चित्रगतसुभगमवलोक्य स्वसखीं प्रति स्वरूपमाचष्टे ॥

चित्रं चित्रगतोऽप्येष ममालि मदनोपमः ।
समुन्मूल्य बलाल्लज्जामुत्कण्ठयति मानसम् ॥ ९४ ॥

[1]) *om.* ADE; C °सख° C प्रति प्राह [3]) A दुर्लभं E °दृक्षसे B adds; ॥ परवधूसुभगा त्रिधा ॥ [4]) A साक्षात्स्वप्ने तथा चित्रे D °र्शनं यथा [5]) *om.* C: D काले तथा भ° D *om.* 2. च A धास्य [6]) *om.* ADE; C °यथा [7]) A प्रणयिनो D °लिंगनं [8]) E व्यापा । राउह्लद° A ध्यायन्त [9]) AC सुकृतो i. of नियतं C दृष्टो B तस्मि° [10]) A °ज्जृम्भणा° [11]) *om.* AE; B *om.* from स्व° C °गतालोक्य स्वसखी प्रति स्वस्वरू° D has: चित्रगतोदाहरणं अथ चित्रगतं सुभगमवलोक्य स्वसखी प्रति स्व° [12]) A चित्रं चित्र° E व्येषः D ममा-लिर्मदनो° [13]) D समुन्मील्य E बलान्ल A *om.* ति

॥ अथ मुग्धायाः स्वप्नसमागते प्रियतमे प्रणयकोपविलाससलज्जचेष्टितोदाहरणम् ॥

मुग्धा स्वप्नसमागते प्रियतमे तत्पाणिसंस्पर्शना-
द्रोमाञ्चाञ्चितया शरीरलतया संसूच्य कोपात्किल ।
मा मा वल्लभ संस्पृशेति सहसा शून्यं वदन्ती मुहुः
5 सख्या नो हसिता सचित्रमसकृत्संशोचिता प्रत्युत ॥९५॥

॥ सौधादिप्रवेशान्नायकमवलोक्य रहः सहचरी सुभगां प्रति कथयति ॥

स्फारस्फुरत्प्रदीपं सौधं मधु सोत्पलं कलं गीतम् ।
प्रियसखि सकलमिदं तव विफलं यदि नो वसेत्सोऽत्र ॥९६॥

॥ अथ परमाह्लादकारिचन्द्रोदयादिकमासाद्य रहः सहचरी तदभिप्रायमाचष्टे ॥

10 विकसति कैरवनिकरे सरति च सरसीसमीरणे सुतनु ।
चुम्बत्यम्बरमिन्दौ तव तेन विना रतिः कीदृक् ॥९७॥

॥ अथ भङ्गीभणितिहृदाहरणम् ॥

अञ्जननिकरस्तु दृशोस्तव कुचयोः पत्त्रभङ्गकं च वृथा ।

[1]) *om.* ADE; BC *om.* अथ C °गमे C प्रणायकोपविलालसचेष्टि° [2]) C °गमे A °सन्दर्शना- E °संदर्शने रो° [3]) C °चांचितशरीर° A संयोज्य D संकूच्य E संशुच्य [4]) AD मा मां E मा मा संस्पृश वल्लभेति D सूर्न्यं E शून्ये B वदंती D हदंती [5]) C सचित्रमहसात्वा° E °त्संसूचिता [6]) *om.* ADE; C °प्रदेशरामणीयक° B सहचरीं C *om.* प्रति [7]) B स्फारस्फु° A °रस्पुत्र° A, B 1. hd., CE °लं च ACE कलगी° [8]) A *om.* तत्र A सफलं भवेद्यदि गो त्र C सफलं यदि दृश्यते सो त्र D सफल किल (sic) यदि भजे सो प्यत्र E सफलं खलु यदि भजे न सोऽत्र B वसेत्सो य [9]) *om.* ADE; B ॥ अथ सहचरी प्रति प्रोक्तं ॥ C °चन्द्रिमा° [10]) A विकसित° A °समेरणे [11]) C तन विरतिः [12]) *om.* ADE; C °भणितेह° [13]) A अञ्जन° B 1. hd. °निकरस्तु corr. 2. hd. C अञ्जनिरस्तु दृशोस्ते E अञ्जनिरमुदृशस्ते A कुचयोश्चोन्नतिरल मा भवतु । C कुचयोरभञ्जनिरस्ते व तु मुग्धे E कुचयोरभञ्जनिरलंभग्ह मुग्धे

यदि दृश्यते न स युवा निर्भरमालिंग्यते नो वा ॥ ९८ ॥

॥ अथ प्रियसमागतान्यदीयकन्यास्वरूपनिरूपणम् ॥

द्रष्टुं वक्तुं च नो कन्या रक्ता शक्नोत्यमुं स्फुटम् ।
पश्यन्तमभिजल्पन्तं विविक्तेऽपि ह्रिया यथा ॥ ९९ ॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

कामं न पश्यति दिदृक्षत एव भूम्ना
नोक्तापि जल्पति विवक्षति चादरेण ।
लज्जास्मरव्यतिकरेण मनोऽधिनाथे
बाला रसान्तरमिदं ललितं बिभर्ति ॥ १०० ॥

विज्ञातनायिकाचित्ता सखी वदति नायकम् । 10
नायको वा सखीं तस्याः प्रेमाभिव्यक्तये यथा ॥ १०१ ॥

॥ तत्र नायकं प्रति नायिकाभिप्रायसूचकवाक्योदाहरणम् ॥

कण्टकिततनुशरीरा लज्जामुकुलायमाननयनेयम् ।
तव कुमुदिनीव वाञ्छति नृचन्द्र बाला करस्पर्शम् ॥ १०२ ॥

1) A स हि दृ° न हि युवा C *om.* न D स न 2) *om.* ADE; C *om.* प्रिय C °दीक° 3) A रन्तुं C रंतुं D रतुं 4) A पश्यन्त॰ भि° C °मपि ज° A जिवक्ते AC °क्ते लज्जया यथा 5) *om.* ADE; B अथ त° C तथैव तदुदा° 6) C कृदि क्षत एव E *om.* from त एव to ति l. 2 7) D चाधरेण 9) C adds: ॥ अथ सखीवाक्यं च ॥ 10) BE °नायका° C °चिंता 11) E प्रेम्णोऽभि° 12) *om.* AE; B ॥ तत्र नायकसखीं प्रति नायिकोचे ॥ D *om.* वाक्य 13) B °रोल्लसा° 14) C कुमुदीव D कुमुदिनीवाकांक्षति

॥ ततः सखीं प्रति नायकवाक्यम् ॥

संतापयन्ति शिशिरांशुरुचो यदेते
संमोहयन्ति च विनिद्रसरोजवाताः ।
यत्खिद्यते तनुरियं च तदेष दोषः
5 सख्यास्तवैव सुतनु प्रचुरत्रपायाः ॥ १०३ ॥

॥ अथ मुग्धाचेष्टितलक्षणम् ॥

अपश्यन्तीव सा कान्तं स्फारिताक्षी निरीक्षते ।
दूरादालोकयन्त्येव सखीं स्वजति निर्भरम् ॥ १०४ ॥

निर्निमित्तं हसन्ती च सखीं वदति किं चन ।
10 सव्याजं सुन्दरं किं चिद्गात्रमाविष्करोति च ॥ १०५ ॥

सख्या प्रस्थापितां मालां काश्च्यादि रचयेत्पुनः ।
चेष्टां च कुरुते रम्यामङ्गभङ्गैः शुभैर्यथा ॥ १०६ ॥

॥ अथ प्रियतमे ऽनुरागदृष्टिविशेषोदाहरणम् ॥

[1]) *om.* ADE; B तत्र [2]) A यत्ताप° E वयत्ताप° D °रांशुकरा B margin. corr. यदेताः C यदैते [3]) DE मां मोह° D सरोजविनिद्रवाताः [4]) B, C 1. hd. यत्खिद्यते D स एष दोषः E °रियं स च दोष एष [5]) *om.* ADE; B *om.* अथ BC °चेष्टितोदाहरणं [7]) A अपश्यन्ती तु कामार्ता C अपश्यन्त च D अपश्यंती तु E अपश्यंतं तु C स्फारिता° [8]) A °लोकेत CE °लोकेत D °लोकयंत्यत्र C सखीस्वजत [9]) A वदन्तीव B हसतीव [10]) AE सव्याजसु° BCDE °विष्करोति [11]) C *om.* stanza 106; A सख्यापि स्था° B margin: सख्यानं स्थापयेन्मा D सख्योपपादितां E सख्यादिस्थापित माला A स्थापि' धाता [12]) A रम्यां सङ्गभङ्गेषु° [13]) *om.* AE; B ॥ प्रियतमे नुरागयाद ॥ C ॥ प्रियतमे नुरागाद° D ॥ प्रियतमे नुरागाभिव्यञ्जकादिविशे°

अभिमुखगते तस्मिन्नेव प्रिये बहुशो वद-
त्यवनतमुखं तूष्णीमिव स्थितं मृगनेत्रया ।
अथ किल चलच्छीलालोलं स एव तथेक्षितः
कथमपि यथा दृष्ट्वा मन्ये कृतं श्रुतिलङ्घनम् ॥१०७॥

॥ अथ प्रियतममुद्दिश्यानुरागाभिव्यञ्जकप्रियसखीसमालिङ्गनोदाहरणम् ॥

तिर्यग्वर्तितगात्रयष्टिविषमोद्वृत्तस्तनास्फालना-
च्चुत्यन्मौक्तिकमालया सपुलकस्वेदोल्लसद्गण्डया ।
दूरादेव विलोकयत्यभिमते तद्वक्त्रदत्तेक्षणं
दुर्वारस्मरया तया सहचरी गाढं समालिङ्गिता ॥१०८॥

॥ उद्गतमन्मथोत्थचेष्टितोदाहरणानि श्लोकत्रयेणाह ॥ 10

अनिमित्तं यद्विहसति निष्कारणमेव यत्सखीं वदति ।
दयितं विलोक्य तदियं शंसति तदधीनमात्मानम् ॥१०९॥

प्रादुष्यद्भुजमूलकान्तिललितामुत्क्षिप्य दोर्वल्लरीं
वल्गत्पीनपयोधरस्थलचलन्मुक्तावलीसुन्दरम् ।

[1]) AD यस्मिन्नेव [2]) B त्यनवत° C °मेवास्थितं [3]) B चलल्लज्जा° [4]) A दृष्ट्वा C मन्ये दृष्ट्वा A कृति [5]) *om.* ADL; BC *om.* अथ; B only: ॥ सहचरीसमालिंगनोदाहरणं ॥ [6]) AB तिर्यग्वलित° D °मो वृ° CDE °लन-चुट्य° [7]) A पुपुल° D सपुलकं A °द्गात्रया [8]) A °कय ·भि° C °भिहंते [9]) ACE °स्मरतापया C प्रियसखी [10]) *om.* ADE; B उद्गतमन्मथचेष्टा श्लोकत्रयेण [11]) E यद्धसति A *om.* ति BCE नि.कार° AC *om.* यत् A यद्वदति [12]) C तदिदं [13]) B °कांतिकलताम्° D °कांतिललिताम्° A °दूप दो° [14]) A °स्थल ·ल° C °चलान्मु° D °लुल्मु° E °लुलन्मु°

अङ्गुल्यग्रचलत्कलापवलयधानोपकृतस्मरं [1]
तन्व्याः कुञ्चितलोचनं विजयते तत्कर्णकण्डूयनम् ॥११०॥ [2]

सखीऽवतंसं रशनां च किं चित्प्रियं समालोक्य समासजन्ती। [3]
पुनस्तरां मा मुकुदो ददाति प्रत्यङ्गमावासमिव स्मरस्य ॥१११॥ [4]

५ व्याजृम्भणोल्लासितदन्तमयूखजालं [5]
व्यालम्बमौक्तिकगुणं रमणे मुदेव । [6]
ऊर्ध्वं मिलद्भुजलतावलयप्रपञ्च- [7]
सत्तोरणं हृदि विशत्यपराध्युवास ॥११२॥ [8]

अन्योऽपि करोत्येतत्सर्वमुक्तमन्मथा [9]
१० दुरवस्था पुनः कान्तमभियुङ्क्ते स्वयं यथा ॥११३॥ [10]

॥ तद्वचनोदाहरणम् ॥ [11]

उल्लंघ्यापि सखीवचः समुचितामुत्सृज्य लज्जामलं [12]

[1]) BE अंगुल्या प्रचलत्क° B °त्कपोल° A °लापि° D °लापविलसत्स्या-नोप° A °वस्थानो° C °स्थानो° E °त्कलापवलयस्थानो° [2]) A तन्व्या C सख्याः D तन्वाः A °चनं समभवत्कर्णास्य क° [3]) BCDE रसनां D तथालोक्य E सदालोक्य AC समाश्रयन्ती D समासृजन्ती [4]) D पुरस्तरां A प्रत्यग्रम° AC °मावास° [5]) A °मयूखमाल- B °मरीचिजालं C °जाल E मयूषजाल [6]) BD व्यालंबि E व्यालं। बे C रमणेन CDE मुदेव [7]) B ऊर्ध्वमि° D ऊर्ध्व लसद्भुजलतावलतावलय° [8]) A सन्तोरणं D सतो° In A the r. विशत्य° is intimated. B वसत्य° CE विशत्य° AC °रा व्युवासे E ऽध्युवास [9]) C °तत्पूर्वं° A °मुपत° B °मुद्धृत D °मुधत° A °थात् [10]) D दूरावस्तं C °स्था च सा ABDE °युङ्क्ते [11]) *om.* ADE; B तद्वचने श्लोकः [12]) A समुदितामुल्लङ्घ्य लज्जानदी B समुचितामुत्सृज्य लज्जाभरं CE °तामुन्मृज्य C लज्जाम् (sic)

क्षिप्त्वा भीतिभरं निरस्य च निजं सौभाग्यगर्वं मनाक् ।
आज्ञां केवलमेव मन्मथगुरोरादाय नूनं मया
त्वं निःशेषविलासिवर्गगणनाचूडामणिः संश्रितः ॥११४॥

॥ एतस्याः प्रियदर्शने सुखानुभवस्वरूपम् ॥

चक्षुर्मीलति सानन्दं नितम्बः प्रस्रवत्यपि ।
वेपते च तनुस्तन्व्यास्तस्यास्तद्दर्शने यथा ॥११५॥

॥ तथैवोदाहरणम् ॥

मीलन्मन्थरचक्षुषा परिपतत्काञ्चीग्रहव्यग्रया
गाढानङ्गभरस्रवज्जघनया कम्पोपरुद्धाङ्गया ।
सर्वाङ्गीश्चदुकारको ऽप्यबलया संकेतके कौतुका-
दास्तां रन्तुमहो निरीक्षितुमपि प्रेयान्न संभावितः ॥११६॥

॥ अथ नायकं प्रति मुग्धावस्थाभिव्यञ्जकसखीवचनेन लक्षणोदाहरणाबाह ॥

नाभियुङ्क्ते स्वयं कन्या मुग्धत्वादुःस्थितापि तम् ।
तदवस्थां तु कान्ताय तत्सखी कथयेद्यथा ॥११७॥

1) C त्यक्त्वा E भित्वा 2) B घात्ता D °दाय मूर्ध्ना मया 3) A °विलास° E °लासं सिवपाना° C °गणानं BE °मणो 4) *om.* ADE; B ॥ अथ प्रियदर्शनानुषंगः ॥ C °भवयस्व° 5) B दिगालोकास्यसंप्रोषो नितं प्रश्रवत्यपि A नितम्बं 6) E °स्तन्वो तस्या° 7) *om.* ACDE 8) D परिलसत्कां° 9) In B the r. गाढानन्द° is mentioned; AE °सवद्भमणाया BD °स्रवत्त° 10) A सर्वाङ्गं च° B सर्वानं C सर्वगि E सर्वांगं CD °कारके E °कारकाऽप्य° 12) *om.* ADE; B only ॥ नायकं प्रति मुग्धावस्था ॥ C °व्यञ्जक° C °णोदाहरणोचाह 13) BCD °युङ्क्ते E °युक्ति B °दुदुस्थि° CD °त्वादुस्थि° A ताम् 14) ACE तदवस्था A तत्सखे

निःश्वासेषु स्खलति कदलीवीजनं तापसंप-
न्नेत्राम्भोभिर्झटिति पतितैः सूच्यते तत्स्तनान्तः ।
तस्याः किं चित्सुभग तदभूत्तानवं त्वद्वियोगा-
द्येनाकस्माद्वलयपदवीमङ्गुलीयं प्रयाति ॥११८॥

5 अनन्यशरणा स्वीया रतदार्या पराङ्गना ।
अस्यास्तु केवलं प्रेम तेनैषा रागिणी मता ॥११९॥

॥ अथ वेश्यालक्षणम् ॥

सामान्यवनिता वेश्या सा वित्तं परमिच्छति ।
निर्गुणेऽपि न विद्वेषो न रागः स्याद्गुणिन्यपि ॥१२०॥

10 तत्स्वरूपमिदं प्रोक्तं कैश्चिद्ब्रूमो वयं पुनः ।
बलवत्त्वानया युक्त्या तासामप्यनुरागिताम् ॥१२१॥

शृङ्गाराभास एव स्याद्यदि ता रागवर्जिताः ।
तद्व्यापारोऽथ वा तासां स्मरः किं भक्तितो वकैः ॥१२२॥

[1]) BDE निश्वा° A निश्वासे यत्स्खलति A °वेजनं C *om.* संप B °म्भोभि स्थगितपतितैः D नेत्राम्भोभिश्चिरस्थिपतितैः A °र्फटिति E °भिः स्थिमितिपतिते E सिच्यते द्राहि स्त° A सूच्यते · · तान्त. B °ते च स्त° B तास° [3]) E °योगे येना° [5]) A स्वेया धनहार्या C वनहार्या A तेनैवा C रागिणो [7]) *om.* BDE; A ॥ अथ वेश्या वर्ण्यते ॥ [9]) E पि न च द्वेषो A विद्वेष्यो AD नानुरागो गुणेऽप्यपि (D गुणि°) C न द्वेषः स्यान्नानुरागो गुणिन्यपि [10]) A कश्चिद्ब्रूमो [11]) A बलवनया° CE बलवत्पनया (C °त्या) A युक्ता नासा° E तन्यमप्य° AE °रागिता [12]) AC °राभास E °भाज D तां रागवर्जितां B °र्जिता [13]) E न व्यापारो BCD वकैः

तस्मात्तासामपि क्वापि रागः स्यात्किं तु सर्वदा ।
धनार्थं कृत्रिमैर्भावैर्ग्राम्यान्व्यामोहयन्ति ताः ॥१२३॥

लिङ्गी प्रच्छन्नकामश्च नर्मन्यश्च षण्ढकः ।
सुखप्राप्तधनो मूर्खः पितृवित्तेन गर्वितः ॥१२४॥

इत्यादीन्प्रथमं ग्राम्याञ्ज्ञात्वाकृष्य च तद्धनम् ।
अपूर्वा इव मुञ्चन्ति तानेतास्तापयन्ति च ॥१२५॥ 5

किं तु तासां कलाकेलिकुशलानां मनोरमम् ।
विस्मारितापरस्त्रीकं सुरतं जायते यथा ॥१२६॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

गाढालिङ्गनपीडितस्तनतटं स्विद्यत्कपोलस्थलं 10
संदष्टाधरमुक्तसीत्कृतमतिभ्रान्तभ्रु नृत्यत्करम् ।
चाटुप्रायवचो विचित्रमणितं घातैर्नखैश्चाङ्कितं
वेश्यानां धृतिधाम पुण्यधनुपः प्राप्नोति धन्यो रतम् ॥१२७॥

[1]) B स्यात्किं न AC सर्वथा [2]) A °र्ग्राम्यान्संमोह° C °र्भावै ग्राम्यं भावै व्यामोहयंति ताः E °र्ग्राम्य व्या° [3]) B प्रछन्नभावश्च AC नर्मन्यश्च A शण्ठक BC संडयः D वंडकः E संढकः [4]) E मूर्खः B पितृवत्तेन E दर्पित: [5]) B इत्यादि प्रथमं ज्ञात्वा सम्यग्वर्यंति तद्धनं C इत्यादि प्र° ग्राम्य ज्ञात्वाकृत्य च D °म ग्राम्यान् ज्ञुत्वाकृत्य च E इत्यादि प्र° ग्राम्या ज्ञात्वाकृ° [6]) D अपूर्वमिव E अपूर्वानिव [7]) C °केलिः [8]) A विस्मितानां पर° [9]) *om.* ACDE [11]) D संदृ° B °तननि° C तनभ्रिभांत्या प्रनृत्य° D °तमभिभ्राम्यक्षु E °तमभोभ्राताभ्रु [12]) D corr. °भणितं D घातैः स्तनैश्चांकितं E घातैर्नखैश्चाक्षितं [13]) A °धनुषा C °धनुषो AC धन्यो रतं सेवते

॥ पुनरपि वेश्याप्रशंसा प्रोक्तत्रयेण ॥

ईर्ष्या कुलस्त्रीषु न नायकस्य निःशङ्ककेलिर्न पराङ्गनासु ।
वेश्यासु चैतद्द्वितयं प्ररूढं सर्वस्वमेतास्तदहो स्मरस्य ॥१२८॥

कुप्यत्पिनाकिनेत्राग्निज्वालाभस्मीकृतः पुरा ।
5 उज्जीवितः पुनः कामो मन्ये वेश्याविलोकितैः ॥१२९॥

आनन्दयन्ति युक्त्या ताः सेविता घ्नन्ति चान्यथा ।
दुर्विज्ञेयाः प्रकृत्यैव तस्माद्वेश्या विषोपमाः ॥१३०॥

॥ अथ नायिकानामानि ॥

स्वाधीनपतिकोत्का च तथा वासकसज्जिका ।
10 अभिसंधिता विप्रलब्धा खण्डिता चाभिसारिका ॥१३१॥

प्रोषितप्रेयसी चैव नायिकाः पूर्वसूचिताः ।
ता एवात्र भवन्त्यष्टाववस्थाभिः पुनर्यथा ॥१३२॥

॥ अथ स्वाधीनपतिकालक्षणम् ॥

यस्या रतिगुणाकृष्टः पतिः पार्श्वं न मुञ्चति ।
15 विचित्रविभ्रमासक्ता सा स्वाधीनपतिर्यथा ॥१३३॥

---

[1]) *om.* ACDE [2]) A ट्स्क्रा C कुल° B तु [3]) B वैश्यासु C वतिहं [5]) A यज्जी° D पुनर्मारो A °वलोकनैः BC °वलोकितै D °विलोकनै [6]) C °यायु° A युक्त्याराताम् B सेविता. C नान्यथा [7]) A तस्माद्वेश्या BD °वमा [8]) *om.* ADE; B यथात्र स्वस्त्याधिकारामाद् C यत्र [9]) A °पतिकोत्का च E °पतिरुत्का च A तथा · · सक° [10]) D *om.* अभि A *om.* ता E *om.* वि DE °ब्धा च C °ताभिचा° [11]) D चेति E नायका. [12]) D एता एवमत्रांत्य° [13]) *om.* ADE [15]) D विचित्रमतना कृटा B °मासक्ता स्वाधीनपतिश्च यथा

॥ तथोदाहरणम् ॥

लिखति कुचयोः पत्त्रं कण्ठे नियोजयति स्रजं
तिलकमलिके कुर्वन्गण्डादुदस्यति कुन्तलान् ।
इति चटुशतैर्वारं वारं वपुः परितः स्पृश-
न्विरहविधुरो नास्याः पार्श्वं विमुञ्चति वल्लभः ॥१३४॥ 5

॥ अथोत्कालक्षणम् ॥

उत्का भवति सा यस्याः संकेतं नागतः प्रियः ।
तस्यानागमने हेतुं चिन्तयत्याकुला यथा ॥१३५॥

॥ अथोत्कोदाहरणम् ॥

किं रुद्धः प्रियया कया चिदथ वा सख्या समुद्वेजितः 10
किं वा कारणगौरवं किमपि यन्नात्रागतो वल्लभः ।
इत्यालोच्य मृगीदृशा करतले संस्थाप्य वक्त्राम्बुजं
दीर्घं निःश्वसितं चिरं च रुदितं क्षिप्ताश्च पुष्पस्रजः ॥१३६॥

॥ अथ वासकसज्जालक्षणम् ॥

1) om. ACDE 2) BCDE पत्रं 3) A कुर्वन्नागादु° C कुर्मन् रागादु° D कुर्वन्नुर्वागुद्° E कृर्वन सर्गादु° B °दुदस्य च 4) C वयः A स्पृशद् 5) B यस्याः C चास्याः B न मुंचति 6) om. ADE; B om. लक्षणं 7) A उत्का ACE यस्या AE वासके 8) D तस्याः ना° D चिंतयंत्या° 9) om. cdd. 10) C मनोद्वद्वेजितः D मनोद्वे° E मनोद्वे° B °जितः 11) A यन्नायारतिर्जल्लभः C यन्नागतो DE यन्नापागतो 12) D °लोक्य 13) A निश्वसितं B निस्वसितं C निश्वसितो D निःश्वसित E दीर्घन्निश्वसितं C च रुचिर 14) om. ADE: B वासकसज्जाया ल°

भवेद्वासकसज्जासौ सज्जिताङ्गरतालया ।
निश्चित्यागमनं भर्तुर्द्वारेक्षणपरा यथा ॥ १३७ ॥

॥ अथ वासकसज्जोदाहरणम् ॥

दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपुर्भूषां मनोहारिणीं
५ दीपार्चिःकपिशं च मोहनगृहं त्रस्यत्कुरङ्गीदृशा ।
एवं नौ सुरतं भविष्यति चिरादद्येति सानन्दया
कामं कान्तदिदृक्षया विलसिता द्वारे दृगारोपिता ॥ १३८ ॥

॥ अथाभिसंधितालक्षणम् ॥

निरस्तो मन्युना कान्तो नमन्नपि यया पुरा ।
१० दुःस्थिता तं विना साभिसंधिता कथिता यथा ॥ १३९ ॥

॥ अथाभिसंधितोदाहरणम् ॥

यत्पादप्रणतः प्रियः परुषया वाचा स निर्वासितो
यत्सख्या न कृतं वचो जडतया यन्मन्युरेको धृतः ।

[1]) D भवेद्वा सज्जा सा D °सता° A °लये [2]) A निश्चत्या° D °क्षया परा [3]) *om.* ACDE; B ॥ वासकसज्योदाहरणं ॥ [4]) C *om.* मण्डले C °वपुरूपां [5]) B °कपिशा B °गृहे E °गृह तन्व्या कु° [6]) D न. C सुतरां [7]) B कान्तदिदृ° A तिलकिता C तिलधिता DE °क्षयातिलालिता (D °ता) [8]) *om.* ADE; B *om.* लक्षणं [9]) A यया पुन. C पुरा यया D पुनः [10]) B दुःस्थिता C °संधितेति मता यथा A कथिता बुधै. [11]) *om.* CDE; B *om.* अथ A only ॥ यथा ॥ [12]) A प्रिया D पति. E परुषया B निर्भर्सितो D निर्वासितो [13]) D यन्मन्यु इत्यादृत. A धृतः

पापस्यास्य फलं तदेतदधुना यच्चन्दनेन्दुद्युति-
प्रालेयाद्रिसमीरपङ्कजविसैर्गात्रं मुहुर्दह्यते ॥ १४० ॥

॥ अथ विप्रलब्धालक्षणम् ॥

प्रेष्य दूतीं स्वयं दत्त्वा संकेतं नागतः प्रियः ।
यस्यास्तेन विना दुःस्था विप्रलब्धा तु सा यथा ॥ १४१ ॥ 5

॥ अथ विप्रलब्धोदाहरणम् ॥

यत्संकेतगृहं प्रियेण कथितं संप्रेष्य दूतीं स्वयं
तच्छून्यं सुचिरं निषेव्य सुदृशा पश्चाच्च भग्नाशया ।
स्थानोपासनसूचनाय विगलत्सान्द्राञ्जनैरश्रुभि-
र्भूमावक्षरमालिकेव रचिता दीर्घं रुदत्या शनैः ॥ १४२ ॥ 10

॥ अथ खण्डितालक्षणम् ॥

कुतश्चिन्नागतो यस्या उचिते वासके प्रियः ।
तदनागमसंतप्ता खण्डिता सा मता यथा ॥ १४३ ॥

[1]) D पापस्यास्य फलं B यचंदनं दुद्युति C यच्चदनं दुधुति E यच्चद्रिः सानां दुधुति A °द्युति [2]) A प्रालेयांशु° CD °यांशु° E °यांशु° A °विसै° B °त्रिसै° CD °त्रिसैं° E °श्विसे° [3]) *om.* ADE; B *om.* लक्षणम् [4]) E प्रेक्ष्य D गत्वा [5]) D दुःस्था C दुस्था D दुःस्थां E दुःस्था प्रलब्धा साभ्रयथा BCD °लब्धा च [6]) *om.* ACDE [7]) In A the r. यत्र× केत° is mentioned. E संप्रेक्ष्य [8]) B तत्शूर्न्यं (sic) C एतच्छून्यं D निषेव्य A *om.* सुदृ [9]) D °पायनं° B °प्रू- चनाय A °सुचि- [10]) ACE लिखिता B निहिता BDE रुदंत्या C रुदंत्याशया [11]) *om.* ADE; B *om.* लक्षणम् [12]) C वस्य D वासरे E वासिके [13]) D तदागमन° B °संप्राप्ता

॥ तयोदाहरणम् ॥

सोत्कण्ठं रुदितं सकम्पमसकृद्यातं सबाष्पं चिरं
चक्षुर्दत्तु निवेशितं सकरुणं सख्या समं जल्पितम् ।
नागच्छत्युचितेऽपि वासकविधौ काले समुद्विग्नया
५तत्तत्किं चिदनुष्ठितं मृगदृशा नो यत्र वाचां गतिः ॥१४४॥

॥ अथाभिसारिकालक्षणम् ॥

या निर्लज्जीकृता बाढं मदेन मदनेन वा ।
अभियाति प्रियं साभिसारिकेति मता यथा ॥१४५॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

१०नो भीतं तडितो दृशा जलमुचां तद्दर्शनाकाङ्क्षया
नो गर्जितणिता भृशं श्रुतिसुखं तद्वाचि संचिन्त्य च ।
धारापातसमुद्भवा न च मता पीडा तदालिङ्गनं
वाञ्छन्त्या दयिताभिसारणविधौ तन्व्या परं तत्परे ॥१४६॥

॥ अथ प्रोषितपतिकालक्षणम् ॥

[1]) *om.* ACDE [2]) B °सकृद्यातं; in margin r. of the text. ABCD सत्राष्पं E सबाष्पो D चिराच् [3]) A निरोपितं [4]) D वासर° [5]) CE *om.* तत् once B °नुष्ठितं CDE °नुष्टितं [6]) *om.* ADE; B *om.* लक्षणम् [7]) BD निर्लज्जा कृ° A गाढं BC वाढं D वाला ADE मदनेन मदेन D च A °सारिकेति B °सारिकाभिमता D °सारिका कथिता C only has अभियाति साभिसारिकेति मता ॥ [9]) *om.* ACDE [10]) A भीतिं A न वा instead of दृशा [11]) A गर्जितुं° (sic) DE गर्जितगणिता C गर्जनगणितं A °सत्रं C तद्वा स° [12]) A °समुद्भवा CD न गणिता E न च मताक् B °लिंगनं [13]) B तद्वांया [14]) *om.* ADE; B ॥ अथ प्रोषिता ॥

कुतश्चित्कारणाद्यस्याः पतिर्देशान्तरं गतः ।
दुःखावधिं भृशार्ता सा प्रोषितप्रेयसी यथा ॥ १४७ ॥

॥ यथोदाहरणम् ॥

उत्क्षिप्यालकमालिकां विलुलितामापाण्डुगण्डस्थला-
द्विश्लिष्यद्वलयप्रपातभयतः प्रोन्नम्य किं चित्करौ ।
द्वारस्तम्भनिषण्णगात्रलतिका केनापि पुण्यात्मना
मार्गालोकनदत्तदृष्टिरबला तत्कालमालिंग्यते ॥ १४८ ॥

निःश्वाससंतापसखीवचोभिश्चिन्ताश्रुपातादियुता सखेदा ।
वाच्या प्रलब्धा गतभर्तृकोत्काभिसंधिता खण्डितया स-
ह्यात्र ॥ १४९ ॥

विचित्रमण्डना हृष्टा भवेत्स्वाधीनभर्तृका ।
तथा वासकसज्जापि सा किं त्वागतुकप्रिया ॥ १५० ॥

कुलजान्याङ्गना वेश्या त्रिधा स्यादभिसारिका ।
यथैवोक्तास्तथैवान्याः स्वाधीनपतिकादयः ॥ १५१ ॥

[1]) C कुतश्चि° [2]) D om. सा D गयोन्ति° B मता [3]) om. ACDE [5]) A °इलय ··· भयत. ACD प्रोन्नम्य B का चित्क° [6]) D °निषन्न° [7]) B °मालिंगिता B adds: ॥ इति नायकोदाहरणं ॥ C ॥ इत्यष्टनायिकोदाहरणानि ॥ [8]) BCE निःश्वा° D °सखीतनोक्तिः चिन्ताश्रु° E °सखीवचोर्भि° B °चोभिर्भृताश्रु° A °युतायादि° C °युता. सखेदा. [9]) A वाच्य B वा त्रिय° C ता द्विय° C °धिताः [10]) CE °नायका म° [11]) B स्यादिह त्वागतु° D °दि किं तु यागतुं-कप्रिया [12]) A कुलटा° [13]) C °का तथा नान्या D °तथा थान्या. B °थान्या D °थान्या. D °पतिका तथा

॥ अथ स्वकीयापरकीयाभिसारिकालक्षणम् ॥

कुलजा संवृता त्रस्ता सव्रीडा तद्गृहं व्रजेत् ।
नायकं परनारी तु समन्तादनवेक्षिता ॥ १५२ ॥

॥ अथ वेश्याभिसारिकालक्षणम् ॥

5 सखीयुक्ता मदाधिक्यात्स्फारिताक्षी त्वशङ्किता ।
सशब्दाभरणा कामं वेश्या सरति नायकम् ॥ १५३ ॥

त्रयोदशविधा स्वीया द्विविधा च पराङ्गना ।
एका वेश्या पुनश्चाष्टाववस्थाभेदतो मताः ॥ १५४ ॥

पुनश्च तास्त्रिधा सर्वा उत्तमामध्यमाधमाः ।
10 इत्थं शतत्रयं तासामशीतिश्चतुरुत्तरा ॥ १५५ ॥

॥ अथोत्तमालक्षणम् ॥

दोषानुरूपकोपा यानुनीता च प्रसीदति ।
रज्यते च भृशं नाथे गुणाढ्योत्तमेति सा ॥ १५६ ॥

[1]) *om.* ADE; C °परकीयावेश्याभि° [2]) A कुलटा ABC सव्रीडं A च द्दुतं (sic) वृ° E च द्रुतं वृतेत [3]) E च A सदान्यैरनवेक्षिता D सर्वदान्यैर·वेक्षिता E सदान्यैरप्यवेक्षिता In B margin the gloss दृष्टा is written [4]) *om.* ACE [5]) B सख्या यु° D °युता मदत्रिडा स्फा° C °धिक्या स्फा° AE °क्षी न श° C °क्षी चमत्कृता D °क्षी नराश्रिता [7]) From this line to stanza 164, 2 lost in A [8]) D °भेदता मता. E °भेदतोऽत्र ता AB मता [9]) C तास्त्रिधा भिन्ना CD उत्तमाधमनध्यमा [10]) B °त्तर· E °त्तर [11]) *om.* DE [12]) E सु प्रसी° [13]) C °त्तमा यथा

॥ अथोत्तमोदाहरणम् ॥

कान्ते किं कुपितासि कः परजने प्राणेश कोपो भवेत्
कोऽयं सुभ्रु परस्त्वमेव दयिते दासोऽस्मि किं ते परः ।
इत्युक्त्वा प्रणतः प्रियः क्षितितलादुत्थाप्य सानन्दया
नेत्राम्भःकणिकाङ्किते स्तनतटे तन्व्या समारोपितः ॥१५७॥ 5

॥ अथ मध्यमालक्षणम् ॥

दोषे स्वल्पेऽपि या कोपं धत्ते कष्टेन तुष्यति ।
प्रयाति कारणाद्रागं मध्यमा सा मता यथा ॥१५८॥

॥ अथ मध्यमोदाहरणम् ॥

प्रस्फारस्फुरिताधरापि विलसद्गण्डस्थलप्रस्खल- 10
द्घर्माम्भःकणिकापि भङ्गुरतरभ्रूभेदभूपाप्यलम् ।
पादान्तप्रणते प्रिये प्रकटयत्यन्तःप्रसादं प्रिया
केशान्नूपुरमण्डलीशबलितानुन्मोचयन्ती शनैः ॥१५९॥

॥ अथाधमालक्षणम् ॥

1) *om.* CDE; B *om.* अथ 2) C किं B पतिहाने 3) B पार्जनेव 4) C °क्त्वा D °त्वा E °त्वा E प्रणतं C *om.* त. D पतिः C °दुत्थाय सानंदया 5) D °कांचिते In D the st. बाले नाथ Amaru v. 53 (= Ind. Sprüche 4443) is interpolated 6) *om.* DE; C ॥ अथ मध्यमलक्षणं ॥ 7) In B st. 158 is *om.* C तुष्यति E तुंचति 9) *om.* edd. 10) B *om.* प्र C प्र-स्फारस्फु° D °धरा प्रतिस्फुरद्ग° 11) E °तरं CE °भूरुह° 12) D पादांते प्र° E पादांत प्र° C प्रियो 13) D °न्ते प्र° BCD °मुन्मि° 14) *om.* DE; B *om.* लक्षणम्

या कुप्यति विना दोषैः स्निह्यत्यनुनयं विना ।
निर्हेतुकप्रवृत्तिश्च चलचित्तापि साधमा ॥१६०॥

॥ अथाधमोदाहरणम् ॥

यत्राधःकृतकामकार्मुककयोर्भ्राम्यद्भ्रुवोर्विभ्रमः
⁵सद्यःप्रोद्गतचन्द्रकान्तिजयिनी यस्मिन्कपोलच्छविः ।
यत्र स्वेदकणावलुप्तमहिमा हारोऽप्युरोजस्थले
कोऽयं मानिनि मत्प्रसादविमुखः प्रत्यग्रमानग्रहः ॥१६१॥

जातिकालवयोऽवस्थाभावकन्दर्पनायकैः
इतरा अप्यसंख्याः स्युर्नोक्ता विस्तारभीतितः ॥१६२॥

¹⁰इत्यादि सकलं ज्ञात्वा स्वयं चालोक्य तद्विदाम् ।
कवीनां च विशेषोक्त्या ज्ञातव्याः सकला इमाः ॥१६३॥

रोमाञ्चवेपथुस्तम्भस्वेदनेत्राम्बुविभ्रमाः ।
वाच्याः संभोगशृङ्गारे कविना नायिकाश्रिताः ॥१६४॥

संबन्धिमित्रद्विजराजतीक्ष्णवर्णाधिकानां प्रमदा न गम्याः ।

[1]) C स्निग्धत्यनुयं [2]) D °वृतिश्च C °श्च लचि° E °चित्तेति E साधना [3]) *om.* CDE [4]) In C काम twice [5]) C °चंद्रविस्रत° D °चंद्रविंत्रत° E °चद्रविंस्रत° [6]) B °बलिप्त° C °त्पर्णविलुप्त° D °णावुल्पुप्त° (sic) [7]) B कामिनि मत्प्रणामवि° [8]) C वयो twice E जातिश्यकलावस्था° [9]) B पुनस्ता थप्य° DE त्रिस्तर° [10]) D चालोच्य B मातव्या [13]) Here A recommences. A वेत्रयास्तं° B कविनायका° D कविनायिका° ACE नायका° [14]) C *om.* राज C °तीक्ता° D °क्ष्णे° A °वर्णादिकानां

व्यङ्गास्तया प्रव्रजिता विभिन्नमल्लाश्च धर्मार्थमनोभवज्ञैः ॥१६५॥

अनेन मार्गेण विशेषरम्यं संभोगशृङ्गारमिमं वितन्वन् ।
भवेत्कविर्भावरसानुरक्तो विदग्धगोष्ठीवनितामनोज्ञः ॥१६६॥

॥ इति श्रीमद्रुद्रभट्टविरचिते शृङ्गारतिलकाख्ये काव्यालंकारे संभोगशृङ्गारो नाम प्रथमः परिच्छेदः ॥ 5

[1]) A व्यङ्ग्यास्तया D व्यंग्या° A °मित्नाश्च [2]) A रागेण A °रम्यं D विदित्वा [3]) E °रसानुविद्ध C °गोवनि° [4]) B श्रीरुद्रविर° C श्रीरुद्रभट्ट° D श्रीरुद्रभट्ट° E श्रीभट्टरुद्रवि° BC °तिलके D *om.* शृङ्गा° C *om.* काव्या° [5]) DE *om.* संभोग° नाम B °शृंगारे *om.* नाम C adds ॥ १ ॥ E समाप्तः

॥ अथ विप्रलम्भलक्षणम् ॥

विप्रलम्भाभिधानोऽयं शृङ्गारः स्याच्चतुर्विधः

पूर्वानुरागो मानाख्यः प्रवासः करुणात्मकः ॥ १ ॥

॥ अथ पूर्वानुरागलक्षणम् ॥

5 दंपत्योर्दर्शनादेव प्ररूढगुरुरागयोः ।

ज्ञेयः पूर्वानुरागोऽयमप्राप्तौ स भवेद्यथा ॥ २ ॥

॥ अथ पूर्वानुरागान्वितनायिकावाक्योदाहरणम् ॥

किं चन्दनै रचय मा च मृणालशय्यां

मा मा ममालि धुनु कोमलतालवृन्तम् ।

10 मुग्धाग्रदं विकचपङ्कजयोक्षणेषु

तत्संगमः परमपाकुरुते स्मराग्निम् ॥ ३ ॥

॥ अथ पूर्वानुरागावस्थास्थितनायकस्वरूपनिरूपणम् ॥

[1]) E has before: श्री नरस्वे: शिव. रामस्तेभ्यो नमो गुरुभ्यः; *om.* ADE; B *om.* अथ C विलंन° [2]) A °भिधानो [3]) A मानाख्य× B प्रकाशः [4]) *om.* ADE [5]) CD समुत्पन्नानुरागयोः (C °ना°) [6]) E °प्राप्तौ या दशा यथा B संभवे° [7]) *om.* ADE; B ॥ अत्र पूर्वानुरागाख्य विप्रलंभवतीवाक्यं इद सहचरीं प्रति यथा ॥ C °गान्विनायिकावक्यो° [8]) A किं चन्दनैरथ च मुञ्च मृ° C *om.* च D °शय्यां [9]) A म मा [10]) A °ऊरुदर्शनेषु [12]) *om.* ADE; B ॥ पूर्वानुरागाख्यविप्रलंभावस्था°

यत्सारैरिव पङ्कजस्य घटितं यच्चन्द्रगर्भादिव
प्रोत्कीर्णं यदनङ्गसायकशिखाभासेव संवर्धितम् ।
यत्संसिच्य सुधारसैरिव रतेरास्थानभूमीकृतं
तद्भूयोऽपि कदा सरोरुहदृशः पश्यामि तस्या मुखम् ॥ ४ ॥

मृणालकन्दलीचन्द्रचन्दनाम्बुरुहादिकम् । 5
तत्रानयोः स्मरातङ्कशान्तये नैव सेवितम् ॥ ५ ॥

॥ अथ दशावस्था ॥

आलोकालापसंरूढरागाकुलितचेतसोः ।
तयोर्भवेदसंप्राप्तौ दशावस्थः स्मरो यथा ॥ ६ ॥

अभिलाषोऽथ चिन्ता स्यात्स्मृतिश्च गुणकीर्तनम् । 10
उद्वेगोऽथ प्रलापः स्यादुन्मादो व्याधिरेव च ॥ ७ ॥

जडता मरणं चैव दशमी जायते ध्रुवम् ।
असंप्राप्तौ भवन्त्येतास्तयोर्दश दशा यथा ॥ ८ ॥

॥ यथाभिलाषलक्षणम् ॥

व्यवसायो भवेद्यत्र बाढं तत्संगमाशया । 15
संकल्पाकुलचित्तत्वात्सोऽभिलापः स्मृतो यथा ॥ ९ ॥

[1]) D यसंदर्विंन्यादश्च A °दिव: [2]) B °शायक° C °सायक° [3]) E रतिरा° [4]) A यद्भूयो A सदा *om.* दृ [5]) A मृणाली° ACD °कदली° E °लीकंद [6]) A °तङ्कं प्रमयेन्नैव [7]) *om.* ACDE [8]) A °दारा° [10]) A *om.* stanzas 7 and 8 D स्यान्मृतिश्च [11]) B प्रलाप [12]) DE दशमं E सायते C यथा [14]) *om.* ADE; B °लापवत्या ल° [15]) BDE वाढं D °संगमेच्छया [16]) AD भिल्पाषो (A षि°) मतो

॥ तत्रोदाहरणम् ॥

प्रविशति यथा गेहे ऽकस्माद्वहिश्च विचेष्टते
वदति च यथा सख्या सार्धं सहासमिवोत्सुका ।
दयितवदनालोके मन्दं यथा च चलत्यसौ
5 मृगदृशि तथा तस्यां शङ्के स्मरेण कृतं पदम् ॥१०॥

॥ अथ चिन्तालक्षणम् ॥

कथं स वल्लभः प्राप्यः किं कुर्यां तस्य तुष्टये ।
कथं भवेदसौ वश्य इति चिन्ता भवेद्यथा ॥११॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

10 सत्यं दुर्लभ एष वल्लभतमो रागो ममास्मिन्पुनः
कोऽप्यन्योऽस्ति गुरुर्न चातिनिपुणाः सख्योऽस्य संबोधने।
संचिन्त्येति मृगीदृशा प्रियतमे दृष्टे श्लथां मेखलां
बध्नत्या न गतं स्थितं न च गलद्धासो न वा संवृतम् ॥१२॥

॥ अथ स्मृति ॥

15 द्वेषो यत्रान्यकार्येषु तदेकाग्रं च मानसम् ।

1) *om.* ACDE 2) D has before: श्रीगणाधीपतये B यथाकस्माद्गेहे वहिश्च CD °द्वहि° E तस्माद्ब्य° 3) C *om.* च B तथा D भृतं B साकं C °मिहोत्सुका 4) AE दयितनयना° B *om.* च A चल° C यथापि चल° 5) AE तथैतस्या CD तथैवास्यां 6) *om.* ADE 7) AD स कथं BE मिष्टये 8) B वल्य 9) *om.* ACDE 10) C सत्यं वल्लभ एष दुर्ल्लभतमो 11) E कोऽन्यश्चातिर्गुरुर्न A पि D न i. of ऽस्ति DE चापि नि° BC °पुणं. 13) CD बधुत्या E बधुंत्या 14) *om.* ADE 15) A द्वेषो न्यत्र च का° B द्वेषे C यत्रान्यदोषु E प्रद्वेषोऽन्यत्र का°

श्वासैर्मनोरथैश्चापि चेष्टा तत्स्मरणं यथा ॥ १३ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

इन्दुं निन्दति पद्मकन्दलदलीतल्पं न वा मन्यते
कर्पूरं किरति प्रयाति न रतिं प्रालेयधारागृहे ।
श्वासैः केवलमेव खेदिततनुर्ध्यायत्यसौ बालिका
यत्तत्कोऽपि युवा सखि स्मरसुहृच्चेतस्यमुष्याः स्थितः ॥ १४ ॥

॥ अथ गुणकीर्तनम् ॥

सौन्दर्यहसितालापैर्नास्त्यन्यस्तत्समो युवा ।
इति वाणी भवेद्यत्र तदिदं गुणकीर्तनम् ॥ १५ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

तद्वक्त्रं हसितेन्दुमण्डलरुचि स्फारं तदालोकितं
सा वाणी जितकामकार्मुकरवा सौन्दर्यमेतस्य तत् ।
इत्थं संततमालि वल्लभतमध्यानप्रसक्तात्मन-
श्चेतश्चुम्बितकालकूटमिव मे कस्मादिदं मुह्यति ॥ १६ ॥

॥ यथोद्देशः ॥

[1]) E °नोरथैश्चा° A चेष्ट · स्म° B चेष्टा स्मर° C चेष्टात (i. e. चेष्टा) E चेष्टा च स्मरणं व्यथा [2]) om. ACDE [3]) D पद्मकांडकद्लो° E पद्मकंद्कद्लो° [5]) D श्वासे. AB खिपति तनुं (B °नु) ध्यानाध्यसौ E °तनुर्ध्यातेत्यसौ [6]) D om. ऽपि BE युवं inst. of सखि [7]) om. DE; A om. अथ adds यथा C ॥ अथ गुणकीर्तनचेष्टालक्षणोदाहरणे ॥ [9]) ADE तदिदं [10]) om. ACDE [11]) A °मण्डलमिति CDE °मंडलमतिस्फारं [13]) A संततालि D °प्रसक्त° [14]) A °श्चुम्बित का° [15]) om. DE; A om. अथ B °लक्षणं C °लक्षणोदाहरणं

यस्मिन्नम्यमरम्यं स्यान्न च हर्षाय किं चन ।
प्रद्वेषः प्राणितव्येऽपि स उद्वेगः स्मृतो यथा ॥१७॥

॥ तस्योदाहरणम् ॥

अग्न्यागारं कलयसि पुरश्चक्रवाकीव चन्द्रं
५ वह्नोत्कम्पं शिशिरमरुता दह्यसे पद्मिनीव ।
प्राणान्धत्से कथमपि बलाद्गच्छतः शल्यतुल्यां-
स्तत्केनासौ सुतनु जनितो मान्मथस्ते विकारः ॥१८॥

॥ अथ प्रलापः ॥

वम्भ्रमीति मनो यस्मिन्नत्यौत्सुक्यादितस्ततः ।
१० वाचः प्रियाश्रिता एव स प्रलापः स्मृतो यथा ॥१९॥

॥ तस्योदाहरणम् ॥

इत्थं तेन निरीक्षितं न च मयाप्येवं समालोकित-
स्तेनोक्तं सुभगेन तत्र न मया दत्तं वचो मन्दया ।
तत्सत्यं कथयालि किं स सुभगः कुप्येन्न मह्यं गत
१५ इत्युक्त्वा सुदृशा कयापि वलितग्रीवं दृशौ स्फारिते ॥२०॥

[1]) B स्यात् न A हर्षो च [2]) D संदेहः A प्रपि° B °तव्यो C °तव्य
[3]) *om.* ACDE [4]) A °गारं and sup. रागं B °कारं [5]) B गाढोत्कंठा
B दह्यते [6]) A चिरागच्छतन् A °तुल्यास् BD °तुल्यान् C °तुल्यां त° [7]) A
गन्म° [8]) *om.* CDE; A ॥ प्रलापो यथा ॥ [9]) A यस्मिन्यात्यौ° [10]) A
प्रियाश्र ता एव स प्रलापो मतो [11]) *om.* ACDE [12]) C तं न AC न च
B च स E मया सो प्येवमालो° A °कित. D °कितं [13]) E तत्र च मया
[14]) B *om.* स A कुप्येत····इत्यु° B मयुच्चकैः D मह्यं निगद [15]) A °रितौ

॥ अथोन्मादः ॥

श्वासप्ररोदनोत्कम्पवसुधोल्लेखनैरपि ।
व्यापारो जायते यत्र स उन्मादः स्मृतो यथा ॥ २१ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

देवीवानिमिषेक्षणा विलिखति क्षोणीं श्वसित्युच्चकैः
किं चिद्ध्यायति निश्चलापि बलवद्रोमाञ्चिता कम्पते ।
रोदित्यङ्कगतां विलोक्य सुचिरं वीणामतिव्यापृता
स्वल्पैरेव दिनैरियं वरतनुः केनापि संशिक्षिता ॥ २२ ॥

॥ अथ व्याधिः ॥

संतापवेदनाप्रायो दीर्घश्वाससमाकुलः ।
तनूकृततनुर्व्याधिरष्टमो जायते यथा ॥ २३ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

तापः शोषितचन्दनोदकरसः श्वासो विकीर्णोत्पलः
कर्पूराभिभवप्रचण्डपटिमा गण्डस्थले पाण्डिमा ।
क्षायद्बालमृणालनालललिता प्राप्ता तनुस्तानवं
तन्वंग्याः कथितः स्मरेण गुरुणा कोऽप्येष कष्टक्रमः ॥ २४ ॥

[1]) *om.* DE; A ॥ उन्मादः ॥ B °दलक्षणं [2]) D श्वास° A °प्रमोदनो° DE °धालेख° [3]) C °ते ऽयत्र AC उन्माद् A मतो [4]) *om.* ACDE [5]) E °क्षणां C श्वसत्यु° [6]) D चिद्रूध्यायति C निश्चितापि A °ला च D *om.* पि [7]) A °पृतां B °घृता D °वृतां E °पृतिः [8]) A केनानुसंशि° [9]) *om.* ADE [10]) C *om.* प्रायो [11]) A कृता तनुतन्व्या° C तन्व° D तथा [12]) *om.* ACDE [13]) C शोषित° D °दकरसः A श्वासो यको° B श्वासाविको° C श्वासावको° [14]) A कर्पूराभिनवप्रचंड° B कर्पूरप्रभवं प्रचंड° D °भवः प्र° [15]) A क्षाम्यद्या° DE °नालनलिता B °स्तानवं [16]) AC °ङ्गया A कथित° ABC कथित° D लेव

॥ अथ जडता ॥

अकाण्डे यत्र हुंकारो दृष्टिः स्तब्धा गता स्मृतिः ।
श्वासः समधिकः कार्श्यं जडतेयं स्मृता यथा ॥ २५ ॥

॥ तयोरुदाहरणम् ॥

[5]दृष्टिर्निश्चलतारकाधरदलं श्वासैः कृतं धूसरं
प्राप्तं वासरचन्द्रबिम्बपदवीं वक्त्रं विनष्टा स्मृतिः ।
हुंकारः परमेक एव वचनस्थाने स्थितः सांप्रतं
मन्ये ऽस्याः कुसुमायुधः सशिविरः प्रत्यङ्गमावासितः ॥ २६ ॥

॥ अथ मरणावस्था ॥

[10]उपायैर्विविधैर्नार्या यदि न स्यात्समागमः ।
कन्दर्पशरभिन्नाया मरणं जायते ततः ॥ २७ ॥

पुंसो ऽपि हि भवन्त्येता दशावस्था मनोभवात् ।
मरणं किं त्वसौन्दर्यात्तयोः कैश्चिन्न बध्यते ॥ २८ ॥

अन्ये तदपि बध्नन्ति प्रत्युज्जीवनवाञ्छया ।
[15]वृत्तानुवादे तच्छस्तमुत्पाद्ये प्रायशो न हि ॥ २९ ॥

[1]) *om.* DE; AB *om.* अथ B adds लक्षणं [2]) A अकाले CDE दृष्टि [3]) CE प्रश्वासः समधिकाः (C °मा°) D °धिकं कार्श्यं A मता [4]) *om.* ACDE [5]) C °तारिका° A °तलं [7]) B वचनः E स्थाने ततः D स्थितं ABD सशिविरः CE सशरधि. E °मावेशितः [9]) *om.* ACDE [10]) A उपायैर्वनितेर्वापि DE °यैर्वनितैर्नार्या [11]) D °शराजिताया [12]) D मनाःभुव [13]) A किं च सौन्दर्या- त्तयो× किं च न बाध्यते BD °र्यान्न तु कैश्चिन्नि° C मृपश्यते [14]) A °ज्जन° [15]) D °वादेन A तत्सत्यमुद्यन्ते in margin ये B तद्वत्स्तमु° प्रायशोदित E तत्र शस्त°

एकस्मिंस्तु मृतेऽप्यन्यो यदि जीवेत्कथं चन ।
का स्नेहगणना तत्र म्रियते चेन्न संगमः ॥ ३० ॥

पूर्वं नारी भवेद्रक्ता पुमान्पश्चात्तदिङ्गितैः ।
ततः संभोगलीलेति स्वभावसुभगा स्थितिः ॥ ३१ ॥

अन्यथापि न दोषः स्याद्यदि प्रेम समं द्वयोः ।
रक्तापरक्तवृत्तिश्चेच्छृङ्गाराभास एव सः ॥ ३२ ॥

अयं च प्रायशस्तज्ज्ञैरित्थं ह्यास्यो निबध्यते ।
निर्धनेन मया सार्धं वेश्ये मानय यौवनम् ॥ ३३ ॥

अनुरक्तो भवेद्यस्यां नायकस्तत्सखीजनम् ।
साम्ना मानेन दानेन बाढमावर्जयत्यसौ ॥ ३४ ॥

तस्याग्रे तत्कथां कुर्वन्स्वाभिप्रायं प्रकाशयेत् ।
तदभावे नियुञ्जीत कां चित्प्रव्रजितादिकाम् ॥ ३५ ॥

तद्द्वारेण समाख्यातस्वभावो ज्ञाततन्मनाः ।
उपचारपरैर्लेखैः साधयेत्तामतन्द्रितः ॥ ३६ ॥

[1]) E एकस्मिन्तु A मृते त्वन्यो B मृतेऽन्यो A द्वि [2]) CD मृयते BE संगतः C संयः D संभम. [3]) A पुमान्यता तदीङ्गितैः [6]) B °वृत्तिश्च शृं° CE °वृत्तिस्तु शृं° B °राभाय [7]) B धनेन सा° AE हास्येतु B हास्येतुतु C हासे A बध्यते B बध्यते C प्रबध्यते [8]) In D this line is put before l. 11. A सार्कं [9]) C भवेत्पत्र D °जन. [10]) A दानेन मानेन D दाने मानेन BD वाढ° [11]) B तस्यामितत्क° E तद्ये D प्रकाशते [12]) D न्ययुंजीत D °व्राजिका° BE °व्रजिका° A °व्रजितादिका. C °व्रजितादिकां [13]) B तद्वा° C ताद्वा° D तद्वी° C °तन्मना: BD °तन्मना [14]) B उपचार° A °र्लेपैर्नादराया° D °र्लेखैः

ततो दृष्ट्वा विविक्ते तामिन्द्रजालकलादिभिः ।
प्रयोगैर्ललितैः स्वैरं विस्मयं परमं नयेत् ॥ ३७॥

धात्रीसखीवेश्मनि रात्रिचारे महोत्सवे तीव्रभये वने च ।
निमन्त्रणे व्याधिमिषेण शून्ये गृहे तयोर्नूतनसंगमः स्यात्
॥ ३८ ॥

5 यदा रागो गुरुः सा च लभ्यते नैव याचिता ।
क्षीणोपायस्तदा कन्यां नायकः साधयेत्ततः ॥ ३९ ॥

परस्त्रीगमनोपायः कविभिर्नोपदर्शितः ।
सुन्दरं किं तु काव्याङ्गमिति मया निगद्यते ॥ ४० ॥

वामता दुर्लभत्वं च स्त्रीणां या च निवारणा ।
10 तदेवं पञ्चबाणस्य मन्ये ऽहं परमायुधम् ॥ ४१ ॥

बहुमानाद्भयाद्वापि नृणामन्यत्र योषिति ।
प्रच्छन्नकामिता रम्या सतामपि भवेद्यथा ॥ ४२ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

[1]) C दृष्ट्वा A °कलादि° [2]) C प्रयोगैर्विविधै E च परं [3]) B चारिचारे महोत्सवो E व्याधिनिति च BE शून्ये AC गेहे D गृहे E नृहि [6]) ACE °दा कन्या B °दा नारी साधयेन्नामतद्गिल AE साधयेदिति C साधदिति [7]) D °नो-पायाः C °भिर्न प्रद° D °र्शिता E °पदिश्यते [8]) A काव्यङ्गं सकृत्रत्नाङ्गिम° E काव्यांगमेतत्रेत निदर्शितं B मया [9]) From वामता to योषिति st. 54 lost in A [10]) C तदेव D ता एव BD °बाणस्य CDE om. ऽहं CDE परमम° [12]) BDE °कामितं BDE रम्यं BE तामपि [13]) om. DE; C तदुदा°

जीर्णं तार्णकुटीरकं निवसनं तल्पीकृतं स्थण्डिले
नीरन्ध्रं तिमिरं किरन्ति सलिलं गर्जन्त एते घनाः ।
गच्छामीति वदत्यसावपि मुहुः शङ्काकुला केवलं
चेतश्चित्रमहो तथापि रमते संकेतके कामिनाम् ॥ ४३ ॥

॥ अथ मानप्रकारः ॥ 5

स मानो नायिका यस्मिन्नीर्ष्यया नायकं प्रति ।
धत्ते विकारमन्यस्त्रीसङ्गदोषवशाद्यथा ॥ ४४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

किं चिद्बाष्पजलावलेशललिते नेत्रे मनाक्कुञ्चिते
रागो विस्फुरणानुबन्धरुचिरः संदर्शितो गण्डयोः । 10
कम्पश्चाधरपल्लवे विरचितः कामं कुरङ्गीदृशा
नो जाने किमयं प्रिये प्रकटितः कोपोऽभिलाषोऽथ वा ॥४५॥

स प्रायशो भवेत्त्रेधा कामिनीनां प्रियं प्रति ।
अवेक्ष्य दोषमेतस्य गरीयान्मध्यमो लघुः ॥ ४६ ॥

॥ अथ गुरुमानः ॥ 15

प्रतिनार्यां गते कान्ते स्वयं दृष्टे नखाङ्किते ।

3) D वदत्यसावपि C *om.* शंका 4) CE हरते BCE कामिनो 5) *om.* DE 6) D has before: स मानो नायिकामिनां BE समाना E नायका D यास्मि° C °र्ष्यया 7) C *om.* सङ्ग B °वसा° 8) *om.* D; E मानाख्यविप्रलंभस्य शृंगारस्योदाहरणमाह । 9) C °जलांविले च ल° D °लेय° E °लाविले 11) D समाकुंचिते 12) C कोप प्रसादो ऽथ वा D *om.* वा 13) C मानिनीनां 15) *om.* DE; C *om.* अथ B °मानभेद. 16) C प्रतिभार्यां

तद्वासोदर्शने गोत्रस्खलिते च गुरुर्यथा ॥ ४७ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

बिम्बोष्ठः स्फुरति प्रयाति पटुतां गण्डस्थले शोणिमा
यातस्तिर्यगमू दृशौ च बलवद्भ्रूयुग्ममुद्राम्यति ।
5 इत्थं चण्डि तथा तवैष रुचिरः कोपक्रमो जृम्भते
जातोऽहं प्रणतीरपास्य सुतरामेतद्विदुर्यथा ॥ ४८ ॥

॥ अथ मध्यममान. ॥

दृष्टे प्रियतमे रागादन्यया सह जल्पति ।
सख्याख्याते तथा दोषे मानोऽयं मध्यमो यथा ॥ ४९ ॥

10 ॥ तयोदाहरणम् ॥

वाचो वाग्मिनि किं तवाद्य परुषाः सुभ्रु भ्रुवोर्विभ्रमो
ऽप्युद्भ्रान्तः कुत एव लोलनयने किं लोहिते लोचने ।
नास्त्यागो मयि किं मुधैव कुपितेत्युक्ते पुरः प्रेयसा
मानिन्या जलबिन्दुदन्तुरपुटा दृष्टिः सखीष्वाहिता ॥५०॥

15 ॥ अथ लघुमान. ॥

सविलासस्फुरच्चञ्चुर्वीक्षमाणेऽपरां प्रिये ।

[1]) B °ते वि C °ते व [2]) *om.* CDE [3]) D पटतां E पांडिमा [4]) C ग्राते तिर्य° D याते तिर्य° B च चपलं भ्रू° [5]) C तया E कोपक्रमा [6]) CE नितरामे° [7]) *om.* DE; BC *om.* अथ C मध्यमान [9]) E संख्याते च वा दोषे CE मानः स्यान्मध्यमो [10]) *om.* CDE [11]) B वाङ्गिनि C तवात्र CE परुषा B भ्रुवो वि° [12]) DE एव [13]) B मुधेव D पुनः [14]) B °रसुधा [15]) *om.* DE; BC *om.* अथ; B °मानो यथा [16]) DE सविलासं स्फु° BD °क्षमाने C °क्षेमाने D यं परा BE परा

किं चिदन्यमनस्के च जायते स त्लघुर्यथा ॥ ५१ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

मामेव ताडय नितम्बिनि यद्यकस्मा-
त्कोपो भवेत्तव मुखं तु निज्ञं किमेतत् ।
आनीयते शशधरानुकृतिं कपोल-
पालीप्लुतेन घनकज्जलनेत्रवारा ॥ ५२ ॥

देशकालबलात्कोपः प्रायः सद्यो ऽपि योषिताम् ।
जायते सुखसाध्यो ऽयं कृच्छ्रसाध्यो ऽपि कामिनाम् ॥ ५३ ॥

प्रज्वलितोज्ज्वलदीपं रतिगृहमिन्दूज्ज्वलं च सौधतलम् ।
मधुमधुरीकृतमधुकरमधुरध्वनिबोधितं च वनम् ॥ ५४ ॥ 10

इत्यादिषु प्रदेशेषु मानिनीनामसंशयम् ।
मन्युर्गुरुतमो ऽप्याशु सुखसाध्यो भवेद्यथा ॥ ५५ ॥

दृष्ट्वा चन्द्रमसं मनोभववधूकेलिक्रियाकन्दुकं

[1]) CD व B °तेऽय [2]) *om.* CDE [3]) E has before श्लो: [5]) C आयते E °कृति [6]) D °पालि° C °ते घन° C adds: पतंतजनाश्रुता वारां धरा (read धारा) नृत्यंतु केकिनः । यद्य कांतः कृतांतो वा दुःखस्यांतं करिष्यति ॥ ५३॥ cfr. Ind. Sprüche 3881. In C the following stanzas are accordingly numbered higher by one. B adds: ॥ इति माना. ॥ [7]) CDE सर्वोऽपि [8]) E °ध्यो पि यं E कामिभिः [9]) E °लं दीपं B तद्गृहमि° [10]) E मधुविधुरी° AB °धुनि योषितां वचन *With* योषितां *A recommences.* C °धिनं वचनं D °तं त्रिपिनं [11]) A कामिनीनाम° [12]) C मानो गु° A सुखसाध्यो In D stanza 55 is placed before st. 54 [13]) C °केलिप्रिया° D °केलिकृपा-कौतुकं

प्रोन्मीलन्नवमालतीपरिमलं चाघ्राय मानौपधम् ।
दीपार्चिःकपिशां विविक्तवलभीमालोक्य लोलदृशा
मानिन्या चटुमात्रकेण रमणे मानो मनाङ् मन्दितः ॥५६॥

मधुसमयशशधरोदयकन्दर्पमहादिकेषु कालेषु ।
⁵मानो मनस्विनीनामतिसुखसाध्यो भवेद्भूम्ना ॥५७॥

चन्द्रश्चन्द्रमुखीक्ष्यतां क्षणमियं संभाव्यतां मञ्जरी
चूतस्य स्मरविद्विपि प्रियतमे कोपे ऽपि केयं रतिः ।
इत्युक्ते सुचिरेण तत्करतलं पादाग्रसंवाहना-
द्धुन्वत्याः सुदृशो बलात्पुलकिते ऽङ्गे च दोर्वल्लरी ॥५८॥

¹⁰दूतीजनस्य पुरतो लघुरपि कोपो गुरूयते प्रायः ।
अभिनवदोषावसरे तथैव वनिताजनस्य यथा ॥५९॥

चरणपतनात्पत्युर्मन्यौ मनाक् शिथिलीकृते
त्यजति च किमप्युत्कम्पत्वं घनस्तनमण्डले ।
तदपि विलसत्साराङ्गादया प्रियानुंनयेच्छया

²) D °कपिशं A °शां च चित्रवलभी° C ° शां तिचित्रजल° C °दृशा E लालदृशा ³) E तन्वंग्या B °मात्रके पि न र° but पि del., as it seems CD °केन A मनाग्मन्दित. C मनाक् स्वदित. E मनाक मंद्रित ⁴) E °शशि-धरोदये A °महोत्सवेषु B °महोदयेषु D °महोद्रिकेषु ⁵) A °सुखसाध्यो ⁶) B चयमिव ⁸) BD इत्युक्ता E इत्युक्ता प्रणातस्य त° A °तले C °वाहनं E °वाहने ⁹) A धुन्वत्यास् C चंवंत्या B धुन्वंत्या. E धन्वंत्या B वलोन्पु° ¹⁰) C °लि-सो गु° ¹¹) D °तन्यस्य A °तनस्यैव ¹²) B °त्युर्माने ¹³) A भजति च C युजति च D किमप्युकं प्राप्तं घनस्तनमंडले C घनमतुले (sic) ¹⁴) ADE विल-सत्सार° C त्रिस्सता° D °च्या चिरादनवेक्षया E चिरानुनयेच्छया

कथमपि पुरो दृष्ट्वा दूतीं पुनर्भृकुटी कृता ॥ ६० ॥
चतुरचटुभिर्गाढाश्लेषैर्हठात्परिचुम्बनै-
र्मधुरवचनैर्वारं वारं गतोऽप्यतिमन्दताम् ।
अपरवनितासङ्गाल्लग्नं विलोक्य विलेपनं
कुवलयदृशः कोपः कान्ते पुनर्नवतां गतः ॥ ६१ ॥ 5
साम दानं च भेदः स्यादुपेक्षा प्रणतिस्तथा ।
तथा प्रसङ्गविभ्रंशो दण्डः शृङ्गारक्ला न तु ॥ ६२ ॥
तस्याः प्रसादने सद्भिरुपायाः षट् प्रकीर्तिताः ।
सुन्दरास्ते निदर्श्यन्ते सक्लोदाहृतिभिर्यथा ॥ ६३ ॥

॥ अथ साम ॥ 10

दुर्विनीतोऽपि पाल्योऽहं त्वया सुभ्रु क्षमाभृता ।
इति वाक्यं भवेद्यत्र तत्सामेति निगद्यते ॥ ६४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

सत्यं भामिनि दुर्जनोऽस्मि दयिते पाल्यस्तथापि त्वया
यो दोषः स लघुर्मृगाक्षि नियतं दीनस्य मे क्षम्यताम् । 15

[1]) C पुरो------कटो कृता A °भ्रुकुटी E °भ्रुकुटिः [2]) A चटुलवचनैर्गा° C कुटिलवचनैर्गा° D चटुल° D °हृसत्प° E °हृतात्प° D °चुंबित- [3]) A °रलकवलनै° C °रलवनने E °रलकवकलनैर्वार [4]) A °ललानं C °रूप्रः कामक्रोप. पु° E कांते कोप पु° [6]) A सामदाने [7]) A °विधुंसो B °रहानिकृत् C शृंगा ननु E शृंगारहेतवे [8]) D om. षट् D परिकी° [9]) AC सदुदाकृति° B °भिरत्तया [10]) om. ABDE; C om. अथ [11]) A यविनीतो D ऽय [12]) AE याप्यो [13]) om. ADE; B अथ सामोदा° [14]) C मानिनि [15]) A तद्दोयस्सक्लो मृगाक्षि E नो दोषः

इत्थं जल्पति वल्लभे मृगदृशा चतुर्दलं संवृतं
रक्तावं विरलीकृतं च वदने दत्तं च किं चिद्वचः ॥ ६५ ॥

॥ अथ दानम् ॥

अलंकारादिकं दद्यान्नायको यत्र तुष्टये ।
उद्दिश्य कारणं किं चिद्दानं तत्स्याच्च तद्यथा ॥ ६६ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

प्रणयिना निजहारलतां स्वयं किल तवेति निवेश्य कु-
चस्थले ।
पुलकभाजि पुरा कुपिताप्यसौ कृतकचग्रहणं परिचुम्बिता
॥ ६७ ॥

॥ अथ भेदः ॥

यस्मिन्परिजने तस्याः समावर्ज्य प्रसादितम् ।
तेनैव लभते कान्तां कान्तो भेदः स उच्यते ॥ ६८ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

धुन्वाना करपल्लवं विदधती दृष्टिं रुषा रागिणीं
तन्वाना वचनानि निठुरतरं मागाः शठेत्यं मुहुः ।

[1]) A तंलात् B °र्दुदलैः C °र्नलै. E चतुर्नलत्सवृतो C संरज [2]) B वयूत्तं D विमली° B °कृतं न वचने om. च before किं [3]) om. cdd. [4]) D दत्ता ना° [5]) B उद्देश्य E चिद्दत्तं लब्धागत यथा [6]) om. ACDE [7]) BCD °लता BE नवेति C तवेति B कुचद्वये [8]) From भाति to इणं 3, 6 lost in A [9]) om. CDE; B ॥ भेदलक्षणं ॥ [10]) C °इन E °र्ज्य C प्रसादने. [11]) C दत्ते BE कांत [12]) om. CDE [13]) B रागिणां C रागिनी D रागिणि [14]) B तन्वना B निठुर° CDE निठुर° B मागा शठोत्य

दूरादागतभीतिमत्यभिमते स्वैरं स्वसंज्ञाकृता
पूर्वावर्जितया चकोरनयना सख्येव संबोधिता ॥ ६९ ॥

॥ अथोपेक्षा ॥

प्रसादनविधिं त्यक्त्वा वाक्यैरन्यार्थसूचकैः ।
यस्मिन्प्रसाद्यते योषिदुपेक्षा सा मता यथा ॥ ७० ॥ 5

॥ तयोदाहरणम् ॥

एतत्किं ननु कर्णभूषणमयं हारः सुकाञ्ची नवा
बद्धा का चिदियं त्वयाद्य तिलकः श्लाघ्यः प्रिये कल्पितः ।
प्रत्यङ्गं स्पृशतेति तत्क्षणभवद्रोमाञ्चमालाञ्चिता
तन्वी मानमुपेक्षयैव शनकैर्धूर्तेन संमोचिता ॥ ७१ ॥ 10

॥ अथ प्रणतिः ॥

केवलं दैन्यमालम्ब्य पादपातो नतिर्मता ।
अभीष्टा सा भृशं स्त्रीणां ललिता च भवेद्यथा ॥ ७२ ॥

॥ तयोदाहरणम् ॥

कुङ्कुमार्द्रकुचकुम्भबिम्बितं वीक्ष्य पृष्ठमितराङ्गनाश्रयम् । 15

[1]) D °दायत° E °दायति° C °मते दृष्टे [3]) *om.* CDE [4]) B प्रसादविधिं D प्रसाधन° CE °विधि D त्यक्ता वाक्यैरर्थ° [5]) E यत्र प्रसा° [6]) *om.* CDE [7]) E एतत्कि तव कर्ण° D हारस्तु कांचीलता [8]) D चिद्यं [9]) D °मांचमालंचिता [10]) B °पेक्षयैव C संमोहिता [11]) *om.* E; CD *om.* अथ [12]) D *om.* केवलं B पादापातेन निर्मिता C °पातो [13]) C अभिष्टा E अभीष्ट सो मता D ललित C सा भ° E ललिता जायते यथा [14]) *om.* CDE [15]) C °कुंभिलबितं D °कुंभलिंगितं CDE पृष्ठमपरा° B °रांगणाश्रयं C °रांगनागत

शंसदूनरसमाशु सा मुदं प्राप पादपतितस्य कामिनः ॥७३॥

॥ अथ प्रसङ्गविभ्रंशः ॥

अकस्माज्जायते यत्र भयहर्षादिभावना ।
सोऽयं प्रसङ्गविभ्रंशः कोपभ्रंशात्मको यथा ॥ ७४ ॥

5 ॥ तथोदाहरणम् ॥

कथं ममोरसि कृतपक्षनिःस्वनः
शिलीमुखोऽपतदिति जल्पति प्रिये ।
निवृत्य किं किमिति ब्रुवाणयानया
ससाध्वसं कुपितममोचि कान्तया ॥ ७५ ॥

10 यथोत्तरं बलीयांस इत्युपायाः प्रसादने ।
आद्यास्त्रयो घनं कार्या विदग्धैः पश्चिमाः क्व चित् ॥७६॥

नातिखेदयितव्योऽयं प्रियः प्रमदया क्व चित् ।
मानश्च विरलः कार्यः प्रणामोत्सवलब्धये ॥ ७७ ॥

इत्युपायान्प्रयुञ्जीत नायिकापि प्रियं प्रति ।
15 क्रुद्धं नोपेक्षते किं चित्तत्रान्यत्कारणं भवेत् ॥ ७८ ॥

1) B सशदून° C शंसदूनं° D संसदूघनरसाशुना मुदं E संसभूतरस° B *om.* प्राप 2) *om.* DE; B *om.* अ 3) D °स्माद्यायते C *om.* भय D °भावनो 4) C °भ्रंशात्मतो 5) *om.* CDE; B ॥ अथ प्रसंगविभ्रंशोदाहरणं ॥ 6) C °निस्वन E °निस्वनं 7) E ऽपतमदिति 8) E विवृत्य C किमेतदि DE किमिदमिति C ब्रुवाणाया D ब्रुवाणया E ब्रुवाणना 9) C मायया 10) D बलीयान्न इत्युपाय° 11) CD °स्रय. सदा BE पश्चिमा D पश्चिम 13) D *om.* मान D प्रणामोत्स° CD °लिब्धये 14) E नायका° 15) B क्रुद्धा E क्रुद्धंनोपेक्षते C किं तु तत्रान्य° D किं तु तत्रान्य°

स्नेहं विना भयं न स्यान्मन्मथो नेर्ष्यया विना ।
तस्मान्मानप्रकारोऽयं द्वयोः प्रीतिप्रवर्धनः ॥ ७९ ॥
प्रियसुभगनाथवल्लभरुचिरस्वामीशकान्तचन्द्रमुखाः ।
दयितमनोरमरमणीजीविता इत्यादि नाम स्यात् ॥ ८० ॥
प्रीतौ भर्तरि सुदृशामप्रीतौ पुनरमूनि शठधृष्टौ । 5
निर्लज्जदुराचारौ निठुरदुःशीलनामानि ॥ ८१ ॥
गर्वाद्यसनात्त्यागाद्विप्रियकरणाच्च निठुराद्वचनात् ।
लोभादतिप्रवासात्स्त्रीणां द्वेष्यः प्रियो भवति ॥ ८२ ॥

॥ अथ प्रवासः ॥

परदेशं व्रजेद्यत्र कुतश्चित्कारणात्प्रियः । 10
स प्रवास इति ख्यातः कष्टावस्थो द्वयोरपि ॥ ८३ ॥

॥ तथोदाहरणम् ॥

दृष्टं केतकधूलिधूसरमिदं व्योम क्रमाद्वीक्षिताः
कान्ताश्च शिलीन्ध्रकन्दलभृतः सोढाः कदम्बानिलाः ।
सख्यः संवृणुताश्रु मुञ्चत भयं कस्मान्मुधैवाकुला 15

[1]) B स्यान्मनो [2]) B प्रति° C प्रीतिप्रिय° E प्रीतिर्विव° [3]) CE °सुभगरुचिरवल्लभनाथस्वामी° D °सुभगरुचिरुचिरवल्लभस्वामिनीत° [4]) D °मनोहर° CE °रमणी° edd. °जीवित [5]) E पुनरिमानि नामानि B °धृष्टः E °दृष्टौ [6]) E दुर्वृत्तो निठुरदुःशीलधामादि (sic, all) CD निष्ठुर° [7]) B °द्यसनात्त्या° CD निष्ठु° C °रात्त वच° E °रालापात [9]) om. CDE [10]) C कुतश्चित् D गतो यत्र [12]) om. DE; C रुदाहरा° [13]) D कष्टं के° B केतक° DE केतकि° C क्रमादिक्षितं D °क्षितं E °वीक्षिता [14]) B कान्ताश्च CE कष्टाश्च [15]) C सख्यो. D संवृणुताश्च C °ताश्रु B मञ्चत भयं C मुञ्च

एतानप्यधुनातिवज्रघटिता नूनं सह्विष्ये घनान् ॥ ८४ ॥

॥ अथ देशान्तरकामुकस्यावस्थावर्णनरूपम् ॥

कामं कर्णकटुः कृतोऽतिमधुरः केकारवः केकिनां
मेघाश्चामृतधारिणोऽपि विहिताः प्रायो विषस्यन्दिनः ।
५ उन्मीलन्नवकन्दलावलिरसौ शय्यापि सर्पायते
तत्किं यद्विपरीतमत्र न कृतं तस्या वियोगेन मे ॥ ८५ ॥

कार्श्यजागरमालिन्यचिन्ता वै तत्र जायते ।
अवस्था विविधा स्त्रीणां मृत्युः स्यादवधिः परम् ॥ ८६ ॥

॥ अथ देशान्तरगतनायकस्य नायिकामुद्दिश्य कामं प्रति सखीसोपालम्भवाक्यम् ॥

१० अद्यैव यत्प्रतिपदुद्गतचन्द्रलेखा-
सख्यं त्वया तनुरियं गमिता वराक्याः ।
काले गते कुसुमसायक तत्प्रभाते
बाणावलीं कथय कुत्र विमोक्ष्यसि त्वम् ॥ ८७ ॥

॥ अथ देशान्तरगतनायकनायिकास्वरूपनिरूपणम् ॥

1) D °धुनापि वज्र° C °प्ये धुना 2) *om.* CDE 3) B करोति मधुरः DE कृतो पि म° B केकिनो 4) C °मृतदायिनो D °मृतदायिनो E °मृतवर्षिणो B प्रायेण D चिरं स्य° 5) D °वनिर° CD °णौ सहाप्यनलायते E सर्पो च च शिख्यायते 6) C *om.* यद् E च्चिद्विप° D °तनय C कृते C °गेन किं 7) C कार्श्य° B °मालिन्यं DE °चिंतया D यत्र 8) C मृत्यु. देवये: DE मृत्युश्चेद्द्ये. (E °धि.) E पुरः 9) *om.* CDE 10) C °रेखा 11) D वराक्या 12) B °साधक E नु प्रभाते 13) B *om.* बाणा° E °लिं BD विमोक्षसि 14) *om.* DE; BC *om* अथ B *om.* गत B °नायकोना° C °नायकास्व° (*om.* नायिका) C °स्वरूपणं

निःश्वासैः सह सांप्रतं सखि गता वृद्धिं ध्रुवं रात्रयः
सार्धं लोचनवारिणा विगलितं तत्प्रवाणात्कङ्कणाम् ।
प्राणाशा तनुतामुपैति च मुहुर्नूनं तनुस्पर्धया
कन्दर्पः परमेक एव विजयी याते ऽपि कान्ते स्थितः ॥ ८८ ॥
नीरागो ऽधरपल्लवो ऽतिमलिना वेणी दृशौ नाञ्जिते
व्यालम्बालकमालिका धवलतामालम्बते ऽङ्गच्छविः ।
इत्थं सुभ्रु विसंष्ठुलापि विरहव्यापद्विमर्दादियं
सख्येव स्थिरशोभया दृढतरं प्रत्यङ्गमालिंग्यते ॥ ८९ ॥
किं तत्र नास्ति रजनी किं वा चन्द्रो न तत्र सौधरुचिः ।
येन सखि वल्लभामपि न स्मरति स मां विदेशरुचिः ॥ ९० ॥
प्रसर शिशिरामोदलोदं समीर समीरय
प्रकटय शशिन्नाशाः कामं मनोभव जृम्भ्यताम् ।
अवधिदिवसः पूर्णः सख्यो विमुञ्चत तत्कथां
हृदयमधुना किं चित्कर्तुं ममान्यदिहेच्छति ॥ ९१ ॥
इत्यादिविरहावस्थाः पुंसो ऽपि हि भवन्ति ताः ।

[1]) BCE निश्वा° D *om.* ध्रुवं E परां रा° [2]) D °वारिणैव गलितं B यत्प्राकृत कंकणं C तत्प्राकृते कंकणैः D तत्प्राकृताणात्कणैः E तत्प्राकृतं मे सुप्तं [3]) C मुहुस्प° D न तु स्प° [4]) B जाते D यातो E स्याने एकांतस्थितः C स्थिति. [5]) B °ल्लवे [6]) D व्यालंव्यालक° B °छविं D °छवि [7]) E सुभ्रुवि° B वि-संस्थलापि CD °हु° D विसस्थलापि E °व्यापारम° [8]) *edd.* सख्येव C °शोभया E °शोचया B °लिंगते E °लंगिता [9]) D रजनी B चंद्रो न किं त्वसावहचि. E न किं ह यो व्यहचि. [10]) B *om.* न [11]) B °हीदं CDE °मोदं C कौदं D लोदं E कौदं E समर B समीरयः [12]) CD जृंभतां [14]) B °दिदेहते

कन्दर्पशरघाताच्चा मा भूवन्वैरिणामपि ॥ १२ ॥

॥ अथ करुणात्मकः ॥

यत्रैकस्मिन्मृतेऽप्यन्यो मृतकल्पोऽथ तद्गतः ।
नायकः प्रलपेत्प्रेम्णा करुणोऽसौ स्मृतो यथा ॥ १३ ॥

5 ॥ तदुदाहरणम् ॥

दग्धा स्निग्धवधूविलासकदली वीणा समुन्मूलिता
पीता पञ्चमकाकली कवलिता शीतद्युतेः कौमुदी ।
लुष्टः स्पष्टमनेकरत्ननिचयो नाहं रतिः केवलं
कन्दर्प दहता हरेण भुवनं निःसारमेतत्कृतम् ॥ १४ ॥

10 ॥ अथ पुरुषप्रलापोदाहरणम् ॥

वक्त्रं चन्द्रमसा दृशौ मृगगणैः केशाः कलापिव्रजै-
र्मातङ्गैः स्तनमण्डलं भुजलतोल्लासश्चलत्पल्लवैः ।
सौगन्ध्यं मलयानिलेन बलिना तन्वी विभज्येति सा
सर्वैर्निष्करुणैर्हृताहृतमहो दैवेन किं चिन्न मे ॥ १५ ॥

15 इयतीं सुभगावस्थां गतोऽसि यस्याः कृते स्मरातङ्कात् ।

[1]) E °रिपोरपि [2]) *om.* DE; BC *om.* अथ [3]) C °स्मिन्विनष्टेऽन्यो D °स्मिन्विनष्टे न्यो E यत्रैकस्मिन त्रिपन्नेऽन्यो मृ° पि B तद्गता E तद्गतं [4]) B नायिका BDE °प्रेम्णा B मृतो E मतो [5]) *om.* CDE [6]) C °वधू° CE समुन्मीलिता [8]) B लुष्ट E लुटा E °रत्नरिपणा [9]) CE दहता [10]) *om.* DE; C *om.* अथ [12]) D °लतापाशश्च° CE °ल्लासो लतामंडपैः [13]) D °लेन दयिता पत्नी वि° C °निले [14]) BCD °र्निःक° E °र्निष्क° B °र्हृता भुजगते D *om.* हृता E °णै हृता भुवगतो तै येन दैवेन मे [15]) C इयंतो C *om.* ऽसि B यस्या C यस्याः D स्मरतां

मूर्छां ह्वरामि सा तव गतपुण्या नयनसलिलेन ॥ ९६ ॥

पाशो विपाशित इवाकृित एव सान्द्रः
कर्पूररेणुरुपगूढमुरो नताङ्गि ।
पापेन येन गमितासि दशाममुष्यां
मूर्छाविरामललितं मयि धेहि चक्षुः ॥ ९७ ॥

ग्लानो मुक्ताश्रुरुद्विग्नः स्रस्ताङ्गो नष्टचेतनः ।
सचिन्तो दैन्यभागस्मिन्नेवंप्रायो जनो भवेत् ॥ ९८ ॥

केषां चित्करुणाभ्रान्तिः कारुण्यादिह जायते ।
एतस्य मिथुनावस्थां विस्मृत्य रतिमूलजाम् ॥ ९९ ॥

स्त्रीपुंसोश्च भवेद्येष सापेक्षः संगमः पुनः ।
शृङ्गारवचनप्रायः करुणः स्यात्स चान्यथा ॥ १०० ॥

तस्माच्छृङ्गार एवायं करुणेनानुमोदितः ।
सौन्दर्यं सुतरां धत्ते निवद्धो विरलं वुधैः ॥ १०१ ॥

॥ अथ स्त्रीणां सात्त्विकाः ॥

[1]) B हरति B तनु° C गतगत° [2]) B पाशो विपासित CD उपासित BD सांद्र- [3]) E °गूढतरो C नतांगि D नतांगो [4]) B केन D *om.* येन CE गमितेति D दृशा° C °ममुष्मिन् E °ममुष्मिन [6]) E ग्लानो C मुक्तासुरु° D °द्विग्न. [7]) C °भाग° D °भागो स्मि° [8]) B °दिषु E °दिह [9]) D एतच C विसृत्य B मति° CD रतिभाजजा [10]) CE स्त्रीपुंसयोर्भ° D °द्वेषः CD सापेक्षे CE संगमे D संगमो [11]) E °वचनो प्राय. D करुणा C स्यान्न चा° D स्यात्सतां यथा [12]) BE तस्मात् शृं° D तस्मा शृं° D नामायं C करुणो नानु° [14]) *om.* DE; BC *om.* अथ

कारुर्दासी नटी धात्री प्रतिवेश्याथ शिल्पिनी ।
बाला प्रव्रजिता चेति स्त्रीणां ज्ञेयः सखीजनः ॥ १०२ ॥

कलाकौशलमुत्साहो भक्तिश्चित्तज्ञता स्मृतिः ।
माधुर्यं नर्मविज्ञानं वाग्मिता चेति तद्गुणाः ॥ १०३ ॥

5 विनोदो मण्डनं शिक्षोपालम्भोऽथ प्रसादनम् ।
संगमो विरहाश्वासः सखीकर्मेति तद्यथा ॥ १०४ ॥

॥ तदुदाहरणम् ॥

मया कोऽयं मुग्धे कथय लिखितः सत्वरसखी-
वचः श्रुत्वेत्युच्चैर्विनिहितदृशा चित्रफलके ।
10 न वक्तुं तन्वंग्या शकितमथ वोद्दामविद्दल-
त्कदम्बाकारेण प्रिय इति ममाख्यायि वपुषा ॥ १०५ ॥

प्रत्यङ्गं प्रतिकर्म नर्मपरया कृत्वाधिरूढस्मरा-
दौत्सुक्यं प्रविलोक्य मोहनविधौ चातुर्यमस्याः पुनः ।
सख्या यावकमण्डनं न रचितं पादे कुरङ्गीदृशः
15 सस्मेरं विशदच्छदे च शयने दृष्टिः समारोपिता ॥ १०६ ॥

नीरन्ध्रं परिरभ्यते प्रियतमो भूयस्तरां चुम्ब्यते ।

[1]) BE कारुदासी B नटो C °वेश्माथ E °वेश्मा च [2]) C स्त्रीणां प्रेष्यजना स्मृता. D ज्ञेया सखीजना [4]) B माधुर्यनर्म° B वाङ्मिता [5]) D विनोदं B मदनं D प्रसाधन [6]) C सखीकर्मेति [7]) om. CE [8]) D श्रवे BCD श्रोत्रं मुग्धे [10]) C शकितमथ किं तु विद्दलक° D शकितमथ वा चारुविद्दला- B °विलस- [12]) B कृत्वाभिरूढस्म° DE कृत्वा निरूढस्मरा- [13]) E °दौत्सुक्य E चातुर्यमालोक्य च [14]) B यावमंडनं C न चितं

तद्वाठं क्रियते यदस्य रुचिरं चाटूच्चकैस्तन्यते ।
सख्या मुग्धवधूरियं रतिविधौ यत्नेन संशिक्षिता
विज्ञातं गुरुणा पुनः शतगुणं पुष्पेषुणा कारिता ॥१०७॥

सुभग भवता कृच्चे तस्या ज्वलत्स्मरपावके
ऽप्यभिनिवसता प्रेमाधिक्यं चिरात्प्रकटीकृतम् । 5
तव तु हृदये शीतेऽप्येवं सदैव सुखात्तये
मम सहचरी सा निःस्नेहा मनागपि न स्थिता ॥१०८॥

कोपं विमुञ्च कुरु नाथ वचो मदीय-
माश्वासय स्मरकृशानुकृशां कृशाङ्गीम् ।
एकाकिनी कठिनतारकनाथकान्त्या 10
पञ्चत्वमाशु ननु यास्यति सा वराकी ॥१०९॥

अमुं दधे ऽशुकमहमत्र पादपे
युवामलं निभृतमिहैव तिष्ठतम् ।
रहःस्थयोरिदमभिधाय कामिनोः
पुरो ययौ निपुणसखी लतान्तरम् ॥११०॥ 15

[1]) BCD तद्वाठं E तद्वाठं D चाटुत्यमानन्यते E चाटूच्चकैः चाटू सूच्यते गूढ्य-कैस्तन्यते [2]) E रतविधौ [3]) E निर्भ्रांतगुरुणा C विज्ञात. D विज्ञांतः C करुणां D करुणा [4]) B तस्यां D तस्य [5]) D °निविशिता E °निविशेता D रागाधिक्यं [6]) E नु C सीते [7]) D निर्गूढा [8]) BE मदीयं [9]) B मा वानय C °स्वा° E °ज्वला कृ° C कृशांगी [10]) CE °तारकरात्त° D °तारकायक्रांत्यां [11]) B यास्यति E व्यास्यति [12]) C याह B दधे CDE दधे शुक° E शुकमिह पत्रपादपे C °हमत्र पादपे D adds: युवामत्र पादपे [13]) C युवामहं BC तिष्ठतां D तिष्ठतां E तिष्ठतं [14]) BDE रहस्थ° C रहस्तयो° B *om.* from मभिधाय to p. 68, l. 1 पुष्पे° [15]) E लतांतरे

स्फुरति यदिदमुच्चैर्लोचनं तन्वि वामं
स्तनतटमपिधत्ते चारुरोमाञ्चमाला ।
कलयति च यदन्तःकम्पतामूरुकाण्डं
ननु वदति तदद्य प्रेयसा संगमं ते ॥ १११ ॥
⁵इत्यादि विविधं सख्यो व्यापारं कुर्वते सदा ।
योषितामत्र सर्वस्वनिधानकलशोपमाः ॥ ११२ ॥
इत्थं विरचनीयोऽयं शृङ्गारः कविभिः सदा ।
अनेन रहितं काव्यं प्रायो नीरसमुच्यते ॥ ११३ ॥
तव नाथानुरागोऽयं मद्विधैः कथमुच्यते ।
¹⁰येनैकापि प्रिया नीता पञ्चत्वं पुण्यकारिणा ॥ ११४ ॥
इत्थं विचार्य प्रचुरप्रयोगान्योऽमुं निबध्नाति रसं रसज्ञः ।
तत्काव्यमारोप्य पदं विदग्धवक्त्रेषु विश्वं परिवम्भ्रमीति
॥ ११५ ॥

॥ इति श्रीरुद्रभट्टविरचिते शृङ्गारतिलकाभिधाने काव्या-
लंकारे विप्रलम्भशृङ्गारो नाम द्वितीयः परिच्छेदः ॥

[1]) E स्फुरति B °मुच्चकैर्लोचनं [2]) C स्तनयुगम° E °मपिदत्त *cdd.* °मालां [3]) B च यदंगत. कप° C च यदंत कल्प° D च यद्न्त.कं° E चलंद्रत कं° [4]) C यदद्य B संगमे प [5]) E इत्य च वि° C विवि स° B °ते ते सदा D adds ११ In C the order is 1. 5. 6. 9. 10. 7. 8. 11. 12. [7]) E °नीयो गौ [8]) E *om.* stanza 114 [10]) C येनैकेन प्रिया नित्यं [11]) B पचुरं [12]) C °प्य पदार्थ° [13]) B *om.* भट्ट; C °भट° E श्रीभट्टरुद्र° C puts का° before शृ° BCE °तिलके (*om.* अभिधाने) D काव्यमाले° [14]) CE *om.* विप्र° नाम B °शृंगारे द्वि° C adds: ॥२॥

विकृताङ्गवचश्चेष्टावेषेभ्यो जायते रसः ।
हास्योऽयं हासमूलत्वात्पात्रत्रयगतो यथा ॥ १ ॥

॥ अथोत्तमलक्षणम् ॥

किं चिद्विकसितैर्गण्डैः किं चिद्विस्फारितेक्षणैः ।
किं चिल्लक्ष्यद्विजैः सोऽयमुत्तमानां भवेद्यथा ॥ २ ॥ 5

॥ तथोदाहरणम् ॥

पाणौ कङ्कणमुत्फणः फणिपतिर्नेत्रं ज्वलत्पावकं
कण्ठः कुण्ठितकालकूटकुटिलो वस्त्रं गजेन्द्राजिनम् ।
गौरीलोचनलोभनाय सुभगो वेषो वरस्येति मे
गण्डोल्लासविभावितः पशुपतेर्हासोद्गमः पातु वः ॥ ३ ॥ 10

॥ अथ मध्यमनीचहासलक्षणम् ॥

मध्यमानां भवत्येष विवृताननपङ्कजः ।
नीचानां निपतद्बाष्पः श्रूयमाणध्वनिर्यथा ॥ ४ ॥

[1]) CDE °वच.कृत्य° [2]) D हासो E हास्योपहासमूलात्मा पा° BCD हास्य° C °त्रयगतो. B adds: हासस्त्रिविधः । उत्तमो मध्यमो नीच. ॥ [3]) *om.* CDE [4]) B °द्विकृतै° C °दूद्विकासितै° D °द्विकाशितै° BE °क्षणः [5]) B चिल्लसद्विजैः C चिद्रूद्विजैः E °द्विज. C स्मृतो यथा [6]) *om.* CDE [7]) B °नैत्रि D °नेत्रं लसत्पा° B °वक्रः [8]) E कुदृित° [10]) BD °तेर्हास्यो° [11]) *om.* DE; BC *om.* अथ B मध्यनीच° C °नोचच° B °हास्य° [12]) BD त्रिकृता° B °पंकजं [13]) B त्रिपताद्वा° C °दूद्वाष्पश्रू° E निपतेद् बा° B श्रूयमाणो धु° D °मान°

॥ अथ मध्यहासोदाहरणम् ॥

मुग्धे त्वं सुभगे न वेत्सि मदनव्यापारमद्यापि तं
नूनं तेऽञ्जनदलैपिणायमलिना दृष्टो न भर्त्राधरः ।
सख्यैवं हसितं वधूं प्रति सदा सानन्दमाविर्भव-
5 दन्तान्तर्गतसीधुवासरसिकैर्भृङ्गैर्यथा धावितम् ॥५॥

॥ अथ नीचहासोदाहरणम् ॥

त्यक्त्वा गुञ्जफलानि मौक्तिकमयी भूषा स्तनेष्वाहिता
स्त्रीणां कष्टमिदं कृतं सरसिजं कर्णे न बर्हिच्छदः ।
इत्थं नाथ तवारिधाम्नि शबरैरालोक्य चित्रस्थितिं
10 बाष्पार्द्रीकृतलोचनैः स्फुटरवं दारैः समं हस्यते ॥६॥

॥ अथ हास्यरसानुभावः ॥

अस्मिन्सखिकराघातनेत्रोल्लासाङ्गवर्तनम् ।
नासाकपोलविस्पन्दो मुखरागश्च जायते ॥७॥

॥ अथ करुणः ॥

1) *om.* DE; BC *om.* अथ B तयोदा° 2) E मुग्धा C *om.* न B तन् CE यन् 3) C ते कमलं पिणा° D ते ज्ञलतेठिना° E नूनं । तज्जलैपिणायमालना D दृष्टो C *om.* न 4) B सख्यैवं E सख्यत्वं CDE प्रति सदा सा° 5) C °दन्तान्तर्वन° E °दन्तान्तर्वनसीधुगंध° 6) *om.* DE; BC *om.* अथ B नीचलक्षणं 7) C त्यक्ता DE त्यक्त्वा B *om.* भूषा C शोभा 8) With णां in स्त्रीणां A recommences. A वर्ह° BD बर्हि° CDE °च्छदं 9) A नाम ABDE शबरै° C शवरैरा° DE °ति 10) A वा° B वाष्पा° C वाष्पांधो° D वाष्पांधो° B स्फुरतर B हास्यते 11) *om.* ABDE 12) BCD तस्मिन्सा° D °सखी° 13) B °निस्पंदो D विस्पंदो E त्रिस्पंदो 14) *om.* ADE; B अथ करुणारसविभावशोकस्थायिभाव.

शोकात्मा करुणो ज्ञेयः प्रियभृत्यधनक्षयात् ।
तत्रस्थो नायको दैवहतः स्याद्दुःखभाजनम् ॥ ८ ॥

भर्ता संगर एव मृत्युवसतिं प्राप्तः समं बन्धुभिः
प्रौढानामनिशं दुनोति च मनो वैधव्यलाभाद्वधूः ।
बालो दुस्त्यज एक एव च शिशुः कष्टं कृतं वेधसा
जीवामीति महीपते प्रलपति त्वद्वैरिसीमन्तिनी ॥ ९ ॥

॥ अथ करुणानुभावः ॥

भूपातो दैवनिन्दा च रोदनं दीननिःस्वनः ।
शरीरताडनं मोहो वैवर्ण्यं चात्र जायते ॥ १० ॥

॥ अथ रौद्रः ॥

क्रोधात्मको भवेद्रौद्रः प्रतिशत्रूनमर्षणः ।
रक्षःप्रायो भवेद्यत्र नायको ऽत्युग्रविग्रहः ॥ ११ ॥

यैः प्राणापहृतिः कृता मम पितुः क्षुद्रैर्युधि क्षत्रियै

1) C °मृत्यर्थिन° E °मृत्योर्द्धन° 2) AC तत्रेत्य B यत्रेत्यं E तत्रस्य C देव° BC °हत 3) A भर्त्रा A °वसति. प्राप्ता D मृत्युपंत्री प्राप्ताः A बन्धुभिर् E बांधवैर् 4) A यूनां क्षामपिय E दानाकामपिय A धुनोति E °व्यभावाद° 5) B एक एव च A वेदसा 6) C विलति A तद्वैरि° 7) *om.* ADE; B करुणा तथानुभावः D अथ करुणे रसानुभावकथनं 8) A भूपतो C °पतो देवनंदा A °नं चैव निस्वनः B °निस्वनं C °निस्वन. D °निश्वसं E °निश्वतः 9) A चैव 10) *om.* ADE; B ॥ रौद्रभावं ॥ 11) C °शूरान° D °शत्रन° B °मर्षितः In A मर्षणा. रक्ष is broken off 12) D भवत्यत्र E भवेत्तत्र नायको ऽप्युग्र° 13) Aप्राणा° B प्राणापहृतिः D मयि गुरोः क्षु° From ति. to तु. broken off in A. C क्षुद्रैः कृते क्ष° E °र्युधा क्षये B °यै.

रामोऽहं रमणीर्विहाय बलवन्निःशेषमेषां हठात् ।
भास्वत्प्रौढकुठारकोटिघटनाकाण्डत्रुटत्कंधरा-
स्रोतोऽन्तःस्रुतविस्रशोणितभरैः कुर्यां क्रुधो निर्वृतिम् ॥१२॥

॥ अथ रौद्रानुभावः ॥

मुखरागायुधक्षेपस्वेदकम्पाधरग्रहाः ः
शक्तिशंसा कराघातो भृकुटिश्चात्र जायते ॥१३॥

॥ अथ वीररसः ॥

उत्साहात्मा भवेद्वीरो दयादानादिपूर्वकः ।
त्रिविधो नायकस्तत्र जायते सत्त्वसंयुतः ॥१४॥

गाम्भीर्यौदार्यसौन्दर्यशौर्यधैर्यादिभूषितः ।
आवर्जितजनो जन्ये निर्व्यूढप्रौढविक्रमः ॥१५॥

॥ दयोत्तमवीरः ॥

अयि विहंग वराककपोतकं विसृज धेहि धृतिं मम मेदसा ।
शिविरहं भवता विदितो न किं सकलसत्त्वसमुद्धरणक्षमः
॥१६॥

1) B रमणो D रमतेणोर्वि° B बलवन्निःशंक्रमेषां D बलवन्निःशेषमेव A °निश्शेषमेका E बलशाननि·° 2) D तेषां मो° A °गहना° 3) A स्रोतान्त° BDE श्रो° BD °श्रुत° E °श्रुति° BD °विश्र° C °विस्र° C क्रुधां 4) *om.* ADE; B *om.* अथ 5) B °रागोद्धुधाक्षेपः A °धाक्षे° E °धो° C °दं° D °कपो° AD °ग्रहः 6) B शक्तिः शशांक° A भ्रुकुटी चात्र 7) *om.* ABDE 8) A दयादानाति° CE °नाभिपू° 9) C त्रिविधो 10) C °र्यशूरत्वधर्मधैर्या° E °र्यशौर्योधर्मधै° A °षिताः 11) ACD °जनो व्याढ (D या°) E जन्यनित्याढविक्रम. C निव्यू° D °ढः प्रोढ वि° 12) *om.* ADE; BC *om.* अथ 13) ABD विग्रि°

॥ अथ मध्यमवीरः ॥

मुषितो ऽसि करे नूनं भुवनत्रयमात्रलब्धितोषेण ।
बलिरर्थितदो ऽस्मि यतो न याचितः किं चिदप्यधिकम् ॥१७॥

॥ अथाधमवीरः ॥

मत्तैरावणतीव्रदन्तमुसलैरैरण्डकाण्डायितं
वज्रेणापि विकीर्णवह्निततिना मार्णालनालायितम् ।
मद्वक्षस्यवलम्ब्य किं चिदधुना तद्विस्मृतं वज्रिणा
युद्धं यद्यवलम्बते स तु पुनः सज्जो ऽस्म्यहं रावणः ॥१८॥

॥ अथ वीररसानुभावः ॥

धृतिगर्वौद्धत्यमतिस्मृतिरोमाञ्चा भवन्ति चामुष्मिन् ।
विविधा वाक्याक्षेपाः सोत्साहामर्षवेगाश्च ॥१९॥

॥ अथ भयानकरसः ॥

[1]) *om.* ADE; BC *om.* अथ [2]) In D stanza 18 is placed before stanza 17. AD सुपितो B हरेर्नूनं C हरे यूल्तं A *om.* मात्र D °लब्ध° E °लब्ध° AB °तुदेन [3]) B बलिरर्थिदो corr. in margin to °र्थिदोदो (sic) C ब्रलिरर्थदो D ब्रलिरस्मि A नियतो C नियते D *om.* यतो न E तो त या° B याचित E याचितो हं नोदये किं B °दप्यधिकं C किं चिदपि ॥१७॥ E °दपाधिका [4]) *om.* ADE; B °वीरो यथा C ॥ अथ वीरः ॥ [5]) B यत्रैरावणदंतितत° E यत्रैरावतदंततीव्र° C °रावत° A °मुसुलैरैरंड° BCD °मुशलैरे° E °रे° [6]) D °वह्निरुचिना A मार्तारनाला° [7]) E °ना ने हि स्मृतं C तद्विस्मितं In A वज्रिणा is torn off [8]) B °लंबते त्र स पुनः D स च [9]) *om* edd. [10]) B धृतिगर्वौद्धत्यं स्मृ° In A धृतिगर्वौद्ध is torn off C °गर्वोद्धतिमति° D धृतिगर्वर्दमतिरोमाञ्चाः E °गर्वैर्नुत्यनतिरम्° C भवति [11]) BE वाक्यक्षेपा. C वाक्यान्नेपा. From सोत्सा° to पङ्क्तस्य stanza 54 lost in A. B adds: ॥ इति वीररसानुभाव. ॥ [12]) *om.* DE

भयानको भयस्थायिभावोऽसौ जायते रसः ।
शब्दादिविकृताद्वाढं बालस्त्रीनीचनायकः ॥२०॥

॥ अथ बालभयानकोदाहरणम् ॥

श्रुत्वा तूर्यनिनादं द्वारे भयवलितललितवाकुलितः ।
५ धन्यस्य लगति कण्ठे मुग्धशिशुर्धूलिधूसरितः ॥२१॥

॥ अथ स्त्रीगतभयानकोदाहरणम् ॥

प्रणयकलहसङ्गान्मन्युभाजा निरस्तः
प्रकटितचटुकोटिः पादपद्मानतोऽपि ।
नवजलधरगर्जैर्भीतयासौ कया चित्
१० त्रुटिततरलहारं सस्वजे प्राणनाथः ॥२२॥

॥ अथ नीचगतभयानकोदाहरणम् ॥

कम्पोपरुद्धसर्वाङ्गैर्गलत्स्वेदोदबिन्दुभिः ।
त्वदारब्धैर्मङ्क्षुनाथ वैरिभिर्वनितायितम् ॥२३॥

॥ अथ भयानकानुभावः ॥

1) B °स्थायी भा° 2) B शब्दादेर्विकृ° E °विकृताद्योर्नितरां° BC °द्वाढ D °द्वाढ BDE बाल° D °स्त्रीणां च ना° 3) *om.* DE; B बाल° C बालनायको° 4) B श्रुत्वा च तूर्यनिर्घोषं D तुर्य° CE भयचलित° D भयचकितललित° E *om.* ललित BD °वाकु° 6) *om.* DE; B °भयानकमाह ॥ C स्त्रीनायकोदाहरणं 10) E °नाथ 11) *om.* DE; C नीचनायकोदा° B °भयानकमाह 12) B कोपोपहत B सर्वाङ्गैर्गल° C सर्वाङ्गैर्विगल° C °स्वेदबिंदु° BE °बिंदु° 13) C त्वदारंभैर्° D भयङ्गोतैर्° C °ङ्क्षुपाल E °ङ्क्षुनाथ C °र्वनिता° 14) *om.* DE; B ॥ तत्रानुभावः ॥ C भयानु°

वैवर्ण्यमश्रु संत्रासो हस्तपादादिकम्पनम् ।
स्वेदास्यशोषदृक्क्षेपाः संभ्रमश्चात्र कीर्तितः ॥ २४ ॥

॥ अथ बीभत्सरसः ॥

जुगुप्साप्रकृतिर्ज्ञेयो बीभत्सोऽहृद्यदर्शनात् ।
श्रवणात्कीर्तनाद्वापि पूत्यादिविषयो यथा ॥ २५ ॥ 5

॥ तथोदाहरणम् ॥

लुठत्कृमिकलेवरं स्रवदसृग्वसावासितं
विकीर्णशवसंततिप्रसरदुग्रगन्धान्वितम् ।
भ्रमत्प्रचुरपत्त्रिकं त्रिकविवर्तिनृत्यक्रिया-
प्रवीणगुणकौणपं परिवभौ परेताजिरम् ॥ २६ ॥ 10

॥ यथानुभावः ॥

नासाप्रच्छादनं वक्राकूणनं गात्रसंवृतिः ।
निष्ठीवनादि चात्र स्यादुद्वेगादुत्तमेष्वपि ॥ २७ ॥

[1]) D वैवर्ण्यगद्गदत्रासा E वैवर्ण्य गद्गदत्रासो B संत्रासह° [2]) C स्वेदः श्वासो च दृक्क्षेप सं° D स्वेदः श्वासो च दृक्क्षेप. B °दिकूप्रेक्षा E °दिकूप्रेक्षाः E °त्र जायते [3]) *om.* DE B बी° C भीत्स° [4]) C बीभत्सप्र° BD वी° C जुगद्° [5]) B पूत्तादि° D प्रेतादि° E पूत्यादेर्वि° CDE °यथारुणा [6]) *om.* DE; C यथो° [7]) D लुठत्क्रि° cdd. °कलेवर [8]) B विशीर्ण° BE °शव° C °संतत° *From* स्रवत° *to* गुण° *line* 10 *om.* D B °संतति B °संप्रदूर्द्वितं E °गधान्वितं [9]) B °त्रिवृत्रिक्रांतिक्रिय D °त्रिवृत्ततृत्य° [10]) C *om.* परि° B °भौ वृतो परे° C परेतिरं [11]) *om.* DE; C तता नु° [12]) C °मुख° E °कुणन E °वयानं B °संहतिः C °संवृति· D °सहतिः [13]) CE निष्ठो° B स्यादुद्वेगो जायते रसः

॥ अथाद्भुतरसः ॥

विस्मयात्माद्भुतो ज्ञेयो रसो रसविचक्षणैः ।
मायेन्द्रजालदिव्यस्त्रीविपिनाद्युद्भवो यथा ॥ २८ ॥

॥ तस्योदाहरणम् ॥

5 सत्यं कृता त्वया हंस वनितानामियं गतिः ।
भ्रमन्त्येतास्तथाप्येतदिन्द्रजालं तवाद्भुतम् ॥ २९ ॥

॥ अथानुभाव ॥

गद्गदः साधुवादश्च स्वेदः पुलकवेपथू ।
दृष्टेर्निश्चलतारत्वं विकाशश्चात्र जायते ॥ ३० ॥

10 ॥ अथ शान्तरस ॥

सम्यग्ज्ञानोद्भवः शान्तः समत्वात्सर्वजन्तुषु ।
गतेच्छो नायकस्तत्र मोहरागपरिक्षयात् ॥ ३१ ॥

॥ तस्योदाहरणम् ॥

धनमहरहर्दत्तं स्वीयं यथार्थितमर्थिने
15 कृतमरिकुलं नारीशेषं स्वखड्गविजृम्भितैः ।
प्रणयिनि जने रागोद्रिक्तो रतिर्विहिता चिरं

[1]) *om.* DE [3]) B माहेंद्र° C महेंद्र° D °त्रिलोकनभवो यथा [4]) *om.* cdd. [5]) DE त्वया कृता [6]) B °जालि C °जाल C तद्दत्तं E तत्रे चित्र [7]) *om.* DE; B स्तो सु° [8]) B मद्गद D °द्गद्. C द्गद B °वेपथुः C °वेंत (sic) E °वेपथू [9]) C विकारश्चात्र [10]) *om.* BDE [12]) B गतेङ्गा° CDE तमोराग° B °परिक्षयात् [13]) *om.* DE; C यथो° [14]) D यदर्थित° [15]) E *om.* स्व [16]) D °हिता

किमपरमतः कर्तव्यं नस्तनावपि नादरः ॥ ३२ ॥

॥ ग्रथानुभावः ।

निरालम्बं मनो ऽन्यत्र वाङ्मात्मनि तिष्ठति ।
सुखे नेच्छा तथा दुःखे ऽप्युद्वेगो नात्र जायते ॥ ३३ ॥
ग्रष्टाविति रसाः पूर्वं ये प्रोक्तास्तत्र निश्चितम् । 5
प्रत्यनीकौ रसौ द्वौ द्वौ तत्संपर्कं विवर्जयेत् ॥ ३४ ॥
शृङ्गारबीभत्सरसौ तथा वीरभयानकौ ।
रौद्राद्भुतौ तथा हास्यकरुणौ वैरिणौ मिथः ॥ ३५ ॥
हास्यो भवति शृङ्गारात्करुणो रौद्रकर्मतः ।
ग्रद्भुतश्च तथा वीराद्बीभत्साच्च भयानकः ॥ ३६ ॥ 10
यौ जन्यजनकावेतौ रसावुक्तौ मनीषिभिः ।
युक्तया कृतो ऽपि संभेदस्तयोर्वाढं न दुष्यति ॥ ३७ ॥
के चिद्रसविभागेषु भावाः पूर्वं प्रदर्शिताः ।
स्वातन्त्र्येणोद्र कीर्त्यन्ते रम्यास्ते कृतिनां मताः ॥ ३८ ॥

1) BE °रमित. 2) om. DE; B तथा° 3) E निरालम्बं CE यत्र D कुत्र BD वाङ° 4) E तत्रो CE दुःखे नोद्वेगस्तत्र D adds Sâhityadarpaṇam 241 (v. 3 °शीर्षनत° v. 6 °यो ऽत्र निःसंकल्पः°) 5) C ग्रष्टाविह E ग्रष्टा- वती DE om. ये D प्रत्युक्तास्तत्र E तत्रोक्ता° 6) C प्रत्यनीकरसौ B adds: । यत्र रसाविरोधी द्वौ द्वौ । 7) E रसौ शृंगारबीभत्सौ 8) C om. वैरिणौ 10) B ग्रद्भुतस्तु E °भत्सा भयानकाः 11) C रसाद्भुतौ D रसौ प्राक्तौ (sic) 12) B युक्तायुक्तो ऽपि D संभेदस्त° B °स्तयोर्यत्र D °र्वाढं B दुष्यते 13) B °वि- रागेषु D पूर्वं न दर्शिता 14) B °ल्येनोद्र C रम्यास्ते कृता

रत्याद्य इमे भावा रसाभिप्रायसूचकाः ।
पञ्चाशत्स्थायिसंचारिसात्त्विकास्तान्निबोधत ॥ ३९ ॥

शृङ्गारादिरसेष्वेव भावा रत्यादयः स्थिताः ।
प्रत्येकं स्थैर्यतो ऽन्ये च त्रयस्त्रिंशच्चरा यथा ॥ ४० ॥

5 प्रायो ऽनवस्थिते चित्ते भावाः संकीर्णसंभवाः ।
वाहुल्येन निगद्यन्ते तथाप्येते यथा स्थिताः ॥ ४१ ॥

शङ्कासूया भयं ग्लानिर्व्याधिश्चिन्ता धृतिः स्मृतिः ।
औत्सुक्यं विस्मयो हर्षो व्रीडोन्मादो मदस्तथा ॥ ४२ ॥

विषादो जडता निद्रावहित्थं चापलं मतिः ।
10 इति भावाः प्रयोक्तव्याः शृङ्गारे व्यभिचारिणः ॥ ४३ ॥

श्रमश्चपलता निद्रा स्वप्नो ग्लानिस्तथैव च ।
शङ्कासूयावहित्थं च हास्ये भावा भवन्त्यमी ॥ ४४ ॥

दैन्यं चिन्ता तथा ग्लानिर्निर्वेदो जडता स्मृतिः ।
व्याधिश्च करुणे वाच्या भावा भावविशारदैः ॥ ४५ ॥

15 हर्षो ऽसूया तथा गर्व उत्साहो ऽमर्ष एव च ।

1) DE भावा. E काव्याभि° 2) B °स्तन्निबोधत 3) D स्मृता. 4) D प्रत्येकं स्थायिनो 6) B adds: ॥ अथ भावानां रसविषयोत्पत्तिमाह ॥ 7) E °र्व्याधिश्चिन्ता धृति CD स्मृतिर्धृति. 8) D °न्मादो C रतिस्तथा 9) D विषादं C °वहित्था D °वहित्था D धृति 12) D °सूयावहित्था 13) B °निर्वेदो CD धृति. E मृति (sic) 14) C °णे ज्ञेया D om. भावा E भावविचक्षणैः 15) D हर्षासूया तथा गर्वस्तु° CDE मद instead of ऽमर्ष

चापल्यमुग्रतावेगो रौद्रे भावाः प्रकीर्तिताः ॥ ४६ ॥
अमर्षः प्रतिबोधश्च वितर्कोऽथ मतिर्धृतिः ।
क्रोधोऽसूया श्रमो मोह आवेगो रोमहर्षणम् ॥ ४७ ॥
गर्वो मदस्तथोग्रत्वं भावा वीरे भवन्त्यमी ।
संत्रासो मरणं चैव वचनीयं भयानके ॥ ४८ ॥ 5
अपस्मारो विषादश्च भयं रोगो मतिर्मदः ।
उन्मादश्चेति विज्ञेया भावा बीभत्ससंभवाः ॥ ४९ ॥
आवेगो जडता मोहो हर्षणं विस्मयो मतिः ।
इति भावान्निबध्नन्ति रसेऽस्मिन्नद्भुते बुधाः ॥ ५० ॥
एवं संचारिणो ज्ञेया भावाः प्रतिरसं स्थिताः । 10
सात्त्विकास्तु भवन्त्येते सर्वे सर्वरसाश्रिताः ॥ ५१ ॥

॥ अथ चतस्रो वृत्तयः ॥

कैशिक्यारभटी चैव सात्वती भारती तथा ।
चतस्रो वृत्तयो ज्ञेया रसावस्थानसूचिकाः ॥ ५२ ॥

[1]) E चापोग्रमयतावेगो D °ग्रता चैव रौद्रे C भावा भवन्त्यमी [2]) B अमर्षे E अमष E प्रतिबोधश्च वितर्कश्च मति° C *om.* ऽथ [3]) B क्रोधासूये C सूया च गर्व आवेगो D सूयाश्च संमोह E ऽसूयाश्च गर्वः आवेगो °र्षणः D आवेग रोमह° [5]) B वाचनीया [7]) D °संस्थिता. [8]) B जडा मोह C आवेगो मोहो विस्मयो हर्षणं स्मृतिः D विस्मयो हर्षणं धृति. E विस्मयः स्मृतिः [9]) D °न्निबध्नाति D बुधः [10]) B प्रतिरसे [11]) C °रसात्मका. D °रसाश्रिताः E °रसान्विता. [12]) *om.* DE; C *om.* चतस्रो BC तेषाम [13]) Stanza 52 is *om.* in DE; C कौशिकि° C तैव [14]) BC °सूचकाः

॥ अथ कैशिकी ॥

या नृत्यगीतप्रमदोपभोगवेषाङ्गसंकीर्तनचारुबन्धा ।
माधुर्ययुक्ताल्पसमासरम्या वृत्तिः स्मृतासाविह कैशिकीति ॥५३॥

शृङ्गारहास्यकरुणारसातिशयसिद्धये ।
एषा वृत्तिः प्रयत्नेन प्रयोज्या विबुधैर्यथा ॥५४॥

सौन्दर्यं शशलाञ्छनस्य कविभिर्मिथ्यैव तद्वर्ण्यते
शोभेयं क्व नु पङ्कजस्य रजनीसंयोगभग्नत्विषः ।
इत्यालोच्य चिराय चारु रुचिरं त्र्यस्यत्कुरङ्गीदृशो
वीक्षेते नवयौवनोन्नतमुखौ मन्ये स्तनावाननम् ॥५५॥

हस्तेषुः कुसुमायुधस्य ललितं रागश्रियो लोचनं
सौभाग्यैकगृहं विलासनिकषो वैदग्ध्यसिद्धिध्वजः ।
साक्षीदं मधुबान्धवस्य निभृतं कस्यापि लीलानिधेः
वक्त्रालम्बिमण्डलं सखि नवं प्रच्छाद्यतां वाससा ॥५६॥

[1]) *om.* BDE; C °कोलक्षणं [2]) C गीतनृत्यप्रम° C *om.* वेषाङ्ग E °देशांग° D °बंधा [3]) CD वाणी E चाणी instead of वृत्तिः C स्मृता सा इह कौशि° [4]) C °रसानां परिवृद्धये [5]) C एषा वृत्ति. एषा प्र° E प्रायो वाच्या बुधैर्यथा [6]) In C st. 56 is placed before st. 55. BC शशि° D सं-लक्ष्यते [7]) C सौभाग्यं कु E शाले दृष्ट्वा कु With पङ्कजस्य A recommences ACD °संयोग° C °त्विषः D °त्वियाः [8]) A रुचिरा C रुचिर E रुचिरम् CD त्र्यस्यन्मृगीचक्षुषो [9]) A वीक्ष्येते B दृश्येते A नवयवनोन्नतमुखमन्ये तया यौवनम् C नवयौवनोन्नत° E नवयौवनोन्नतमुखैस्तानाननात (sic!) [11]) A सौभाग्यैनिकेता परिलसद्वैदग्ध्यसिद्धिः E °निकषो C वैदग्ध्य° B °सिद्धिध्वज. [12]) A लेला° C लिला° E °लानिधि [13]) B वक्त्रांत° ABCD °मण्डलं E स्कंधांतर्लिम्बतं A °च्छाद्यते

समुल्लसत्काञ्चनकुण्डलोज्ज्वला प्रभापि तापाय बभूव येज्वलम् ।
विलासिनीरम्यमुखाम्बुजन्मसु प्रजज्वलुस्तोष्वकृशाः कृशानवः ॥ ५७ ॥

॥ अथारभटी ॥

या चित्रयुद्धभ्रमशस्त्रपातमायेन्द्रजालप्लुतिलङ्घिताढ्या ।
ओजस्विवर्णद्भुतदुर्विगाढ्या ज्ञेया बुधैः सारभटीति वृत्तिः ॥ ५८ ॥ 5

रौद्रे भयानके चैव बीभत्से च विचक्षणैः ।
काव्यशोभाकरी वृत्तिरियमित्थं प्रयुज्यते ॥ ५९ ॥

शस्त्रोद्दारितकुम्भिकुम्भविगलद्रक्ताक्तमुक्ताफल-
स्फारस्फूर्जितकान्तिकल्पितवृहच्चच्चतुष्काचितम् ।
क्रोधोद्दावितधीरधोरणिरणत्खड्गाग्रमुग्रायदं 10
युद्धं सिद्धवधूगृहीतसुभटं जातं तदा दुर्धरम् ॥ ६० ॥

नायं गर्जितवो गभीरपरुषं तूर्यं तदीयं ध्वनिं

[1]) A °कनकण्डलोज्ज्वलप्रतापि BC °ज्ज्वलप्रभा° D °लोज्ज्वला प्रतापि E °स-लप्रभापि BD तापजज्वभूव C ताप प्रबभूव E प्रभूवासतान्तं D केज्ज्वलं [2]) A *om.* कृशाः A कृशापाय· [3]) *om.* ADE [4]) A चित्र° C °यद्ध° D °यद्ध° ADE °भ्रम° C °शस्त्र° B °मायेन्द्र° AC °प्लुत° E °प्लुतलङ्घनाढ्या B °लंघिताढ्या C °ताढ्या [5]) E ओजस्विदुर्वर्णदुराढ्यया C योजस्विदुर्वर्णदुर्बधनाढ्या AD °वर्णाद्भुत° BD °गाढ्या A °भटेति [7]) AD काव्ये शो° B °शोभाकरी E वर्जिता [8]) D शस्त्रोद्दारित° E शस्त्रो° A °दारि° D द्रक्तद्गु° A °फलं C °फलै D °फलैः [9]) B °स्फूर्जिति° (sic) C °स्फुर्ति° ACD °च्चचित्तम् [10]) B क्रोधाद्वावितधीर° C क्रोधोद्धावि° D कुद्धोद्धावित° E कुद्धोद्दावितधीर° AC °धोरणि° BCD °रणत्खड्गा° A °मुग्रायदं E °मायदं [11]) B *om.* युद्धं In A above द in युद्धं is written वं [12]) B गर्जं° C गर्जितवः D तूर्य E तीर्यं तदीयाध्वनिं B ध्वनिं

नैते भीमभुजंगभोगरुचयो मेघा इमे तद्गजाः ।
इत्थं नाथ नवाम्बुवाहसमये त्वत्सैन्यशङ्काकुला
म्लायद्वक्त्ररुचो विरोधिवनितास्त्रस्यन्ति नश्यन्ति च ॥ ६१ ॥

पिबन्नसृगदन्मांसमाकर्षन्नन्त्रमालिकाम् ।
कबन्धसंकुले क्रोष्टा भ्रमत्येष महारणे ॥ ६२ ॥

॥ अथ सात्वती ॥

दर्पप्रधानाधिकसत्त्ववृत्तिस्त्यागोत्तरोदारवचोमनोज्ञा ।
आश्चर्यसंपत्सुभगा च या स्यात्सा सात्वती नाम मतात्र वृत्तिः ॥ ६३ ॥

नातिगूढार्थसंपत्तिः श्रव्यशब्दमनोरमा ।
वीरे रौद्रेऽद्भुते शान्ते वृत्तिरेषा मता यथा ॥ ६४ ॥

लक्ष्म्यास्त्वं जनको निधिश्च पयसां निःशेषरत्नाकरो
मर्यादानिरतस्त्वमेव जलधे ब्रूतेऽत्र कोऽन्यादृशम् ।
किं त्वेकस्य गृहागतस्य वडवावह्नेः सदा तृष्णया
क्लान्तस्योदरपूरणेऽपि न सहो यत्तन्महन्मध्यमम् ॥ ६५ ॥

1) B *om.* नैते A यैते 2) B °कुल 3) BE *om.* म्ला BCE °वनिता (in C twice) B नस्यति 4) A पिबन्नसृक् त्वदन्मां° D पिबन्नसृक् स्वदन्मां° BC पिबन्न्° B °मालि C °मालिका 5) BD कबध° E °सकटे B °शकुलो B महार्णवे 6) *om.* ADE; B °तोमाह 7) A °धिकसत्त्वघुरुणा त्या° B °सत्त्वस्या° A °रोद्धार° 8) BD मता च E मता प्रवृत्ति. 9) C श्रव्य° D °शब्दा च° 10) B रौद्राद्भुते B °रेषात्र कथ्यते 12) B को न्यादृः E न्यादृशो 13) B त्वेतस्य *cdd.* वडवा° 14) D क्लांतस्यो° E °पूरणं न सहते A °मध्यम् B यत्तन्मनाङ्मध्यमं D °महन्मध्यम E यत्तन्मनागप्यधम

स्फारितोत्कटकठोरतारका कीर्णवह्निकणसंततिः क्रुधा ।
दुर्निमित्ततडिदाकृतिर्बभौ दृष्टिरिष्टसमरांशुमालिनः ॥ ६६ ॥

अत्यद्भुतं तव नराधिप कीर्तिर्धवलयत्यपि जगन्ति ।
रक्तान्करोति सुहृदो मलिनयति च वैरिवदनानि ॥ ६७ ॥

निवृत्तविषयासङ्गमधुना सुचिराय मे । 5
आत्मन्येव समाधानं मनः केवलमिच्छति ॥ ६८ ॥

॥ अथ भारती ॥

प्रधानपुरुषप्राया सत्कीर्तिनिरन्तरा ।
भारतीयं भवेद्वृत्तिर्वीरहास्याद्भुताश्रया ॥ ६९ ॥

जन्मदेहवधवेदनादिकं तुल्यमेतदितरैः समं सताम् । 10
यत्तथापि विपुलाश्चलाः श्रियः साहसैकपरतात्र कारणम् ॥ ७० ॥

यशोदाकृतरक्षस्य शासितुर्भुवनद्रुहाम् ।
बाल्ये निभृतगम्भीरो हरेर्हासः पुनातु वः ॥ ७१ ॥

[1]) A *om.* st. 66, C places st. 67 before st. 66 B स्फुरितोत्कट° E स्फारितोत्तर° D नानाव्रह्नि° [2]) D °मित्तवदनाकृ° C °रिष्टि° D °समराग्रमालिन. E समरैकमालिन. [3]) E दृश्य° B नरपते तव CDE नराधिप तव A °लयत्यपि C °लयंत्यपि [4]) A रक्तां C मित्र° A °नयन्ति A *om.* च [5]) B निवृत्ति° AC °मधुरं B सुचिरायतं C °रान्मन E ते [6]) C °धीनं [7]) *om.* ABDE; C adds रीतिः [8]) A °प्रायः E °पुरुषोत्तम या सद्° D सत्योद्रिक्त° [10]) A 1. hd. °देहवदा° corr. 2. hd.; D °देहगुणच्छेद° E °देहधनच्छेद° A नाधिकं A °दितरैस्सर्वं सतो D सता [11]) A °ला चलश्रिया C °ला॰ चला श्रिय. B साहसैकपरता सं का° A °परतात्यया° or °तात्यया° E °परता तु का° [12]) D शशितु° C °दुर्जन° [13]) A तातो निभृ° ग° C हरेर्दन्तो A न.

निर्भयो ऽप्येष भूपालस्तद्ददाति द्विषां युधि ।
दिगन्तेषु यशः शुभ्रमादत्ते चेदमद्भुतम् ॥ ७२ ॥

इत्यादि रम्याः प्रविलोक्य वृत्तीर्दृष्ट्वा निबन्धांश्च महाकवीनाम् ।
आलोक्य चौचित्यमिदं विदध्यात्काव्यं कविः सज्जनचित्तचौरम् ॥ ७३ ॥

5 विरसं प्रत्यनीकं च दुःसंधानरसं तथा ।
नीरसं पात्रदुष्टं च काव्यं सद्भिर्न शस्यते ॥ ७४ ॥

विहाय जननीमृत्युशोकं मुग्धे मया सह ।
यौवनं मानय स्पष्टमित्यादि विरसं मतम् ॥ ७५ ॥

प्रबन्धे नीयते यत्र रस एको निरन्तरम् ।
10 महतीं वृद्धिमिच्छन्ति विरसं तच्च के चन ॥ ७६ ॥

नखक्षतोच्छलद्रक्तप्लुतगण्डस्थलं रतौ ।

[1]) A निर्भयि प्येश भूपान्नो ब्रस्तद्द° B भूपाल भयं ददाति D प्येव स भूपालस्तद्ददा (sic) [2]) A·····न्तेषु य ·भ्रमा° CE यशन्तेषु D भ्रशतोभून् B °मादत्ते D चेद्भुतं E येतदद्भुतं [3]) A रस्याः B रम्या A प्रविलासवृत्ते दृ° B प्रबोधांश्च [4]) D विलोक्य A वैचित्र्यमिदं B यौचि° C चौचिंत्य° D वैचित्र्यमलं E वैचित्र्यमल A °चौरान् D °चोरं [5]) A प्रत्यनी····दुसं° [6]) CE च व (om. E) सद्भिः काव्यं न प्र° A om. च A सद्भिर्निंद्य° C adds: ॥ विरसं यथा ॥ [7]) B जननी° A °मृत्युश्लोकं E जननीं विहाय मृत्युशोकं दुःखे मया सह [8]) A स्पष्ट° ACD विरसं तथा E स्पृश [9]) B मोयते ACE यत्तु [10]) E महती वृत्तं निर्दिति AB वृद्धिनि° B नीरस तत्र D केचन [11]) A नखक्षतोच्छलत्प्लुतिप्लुत° C °लत्प्लुतप्लुत° D °लत्प्लुतप्लुतं गंड° E नखक्षतानाल्लसत्प्लुतिप्लुत° B °क्षतप्लुटगंड°

निर्भयो ऽप्येष भूपालस्त्रस्तद्दाति द्विषां युधि ।
दिगन्तेषु यशः शुभ्रमादत्ते चेदमद्भुतम् ॥ ७२ ॥

इत्यादि रम्याः प्रविलोक्य वृत्तीर्दृष्ट्वा निबन्धांश्च महाक-
वीनाम् ।
आलोक्य चौचित्यमिदं विदध्यात्काव्यं कविः सज्जनचित्त-
चौरम् ॥ ७३ ॥

५ विरसं प्रत्यनीकं च दुःसंधानरसं तथा ।
नीरसं पात्रदुष्टं च काव्यं सद्भिर्न शस्यते ॥ ७४ ॥

विहाय जननीमृत्युशोकं मुग्धे मया सह ।
यौवनं मानय स्पष्टमित्यादि विरसं मतम् ॥ ७५ ॥

प्रबन्धे नीयते यत्र रस एको निरन्तरम् ।
१० महतीं वृद्धिमिच्छन्ति विरसं तच्च के चन ॥ ७६ ॥

नखक्षतोच्छलद्रक्तलुलगण्डस्थलं रतौ ।

1) A निर्भयि प्येव भूपालो त्रस्तादूद° B भूपाल भयं ददाति D प्येव स भूपा-लस्तद्ददा (sic) 2) A·····न्तेषु य 'भ्रमा° CE यशन्तेषु D अशतोपून् B °मादत्ते D चेद्रुतं E वैतद्भुतं 3) A रम्याः B रम्या A प्रविलासवृत्ते दृ° B प्रयोगांश्च 4) D विलोक्य A वैचित्र्यमिद् B श्रौचि° C चौचित्य° D वैचित्र्यमल E वैचित्र्यं मल A °चोरान् D °चोरं 5) A प्रत्यनी····दुसं° 6) CE च व (*om.* E) सद्भिः काव्यं न प्र° A *om.* च A सद्भिर्निष्ट° C adds: ॥ विरसं यथा ॥ 7) B जननी° A °मृत्युश्लोक E जननीं विहाय मृत्युशोकं ट.ले मया सह 8) A स्पष्ट° ACD विरसं यथा E स्मृतं 9) B नीयते ACE यन्तु 10) E महती वृत्तं निदति AB वृत्तिमि° B नीरसं तत्र D केवल 11) A नखचतोच्छल्लत्पूलिनुत° C °लत्पूलपुत° D °लत्पूयपुतं गड° E नखक्षतानाल्लपत्पूलिनुत° B °क्तस्फुटगंड°

D: ॥ इति शृंगारतिलके तृतीयः परिच्छेदः ॥ ॥ इति रुद्रभट्टविरचिते काव्यालंकारे शृंगारतिलकाभिधाने तृतीयः परिच्छेदः ॥

E: ॥ इति श्रीभट्टश्रीरुद्रविरचिते शृंगारतिलके काव्यालंकारे तृतीयः परिच्छेदः ॥ इति शृंगारतिलकः समाप्तः ॥

भग्नपृष्टिकटिग्रीवस्तब्धदृष्टिरधोमुखं ।
कष्टेन लिखितं ग्रंथं यत्नेन परिपालयेत् ॥ १

संवत् १८७० अषाढ शुक्ल ३ गुरुवासरे ॥

व्युत्पत्तये निषेवन्ते कवयः कामिनश्च यम् ॥ ८३ ॥

कान्या काव्यकथा कीदृग्वैदग्धी को रसागमः ।
किं गोष्ठीमण्डनं इन्त शृङ्गारतिलकादृते ॥ ८४ ॥

त्रिपुरवधादेव गतामुल्लासममुं समस्तविबुधनुताम् ।
5 शृङ्गारतिलकविधिना पुनरपि रुद्रः प्रसादयति ॥ ८५ ॥

॥ इति श्रीरुद्रभट्टविरचिते शृङ्गारतिलकाभिधाने काव्यालंकारे तृतीयः परिच्छेदः ॥

1) A निषेवन्तु कवय× कामिनस्त्वयम् B कामिनः स्त्वय C कामितश्च E वं B काम्या CD रम्या E काव्या B कीदृक् वैदग्ध्ये A °ग्वैदग्धे 3) CD गोष्टी° E गोष्ठीविबुधैः सार्द्ध शृ° ACD °तिलक विना D °वधदेवतामुचितोल्ला° E गता-त्रल्लासममाउतोमुल्लासुमा C °विबुनतां D °विबुधनता E °विबुधाना B °नुत A °लक वि° 4) E रुद्रः सदा प्र° B प्रकटयति 5) A: ॥ इति श्रीमद्रुद्रविरचिते °काख्ये काव्यलङ्कारे तृतीय परिच्छेद. ॥

B: ॥ इति श्रीशृंगारतिलके श्रीरुद्रविरचिते काव्यालंकारे तृतीय. परिछेद समाप्तः ॥

सहानुभावव्यभिचारिभिः समं समेत्य तद्वत्सह सात्विकैश्च ।
यालंबते गर्वरसानतो यमालंबनस्तेन भवेद्विभावः ॥
न चानुभावव्यभिचारियोगं नापेक्षते सात्विकभावयोगं ।
उद्दीपयेत् केवलमेव यस्मादुद्दीपनस्तेन भवेद्विभाव. ॥

॥ संवत् १६५४ समये भाद्रशुदि १० शुक्रे लिखितं ॥ In margin of fol. 30[b] above stands with thick letters: काव्यालंकारे तु शृंगारः

C: ॥ इति श्रीरुद्रभट्टविरचिते शृंगारतिलके काव्यालंकारे रसनिरूपणं ना तृतीयः परिछेदः समाप्तम् संपूर्णम् ॥ समाप्तश्चाय शृंगारतिलकनामको ग्रंथः ॥ शुभमस्तु ॥ श्रीरामाकृष्णाय नम. ॥ श्रीजानकीवल्लभाय नम. ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ From ८: in परिछेदः written by an other hand with great letters. At fol. 34[b] stands: रुद्रभट्टकृतशृंगारतिलक अलंकार म ८५० and with thin letters: का° ल २८

॥ अथोदाहरणप्रतीकानि ॥

॥ अथ सत्हृदयलीला ॥

श्रीमतामुत्कर्षपरिज्ञानाद्विदग्ध्येन सहृदयत्वान्नागरिकता-
सिद्धिः ॥१॥ युवत्यादीनामुत्कर्षो देहे गुणालंकारजीवि-
तपरिकरेभ्यः ॥२॥ तत्र । शोभाविधायिनो धर्मा गुणाः ॥३॥

रूपं वर्णः प्रभा राग आभिजात्यं विलासिता ।
लावण्यं लक्षणं छाया सौभाग्यं चेत्यमी गुणाः ॥४॥ 5

अवयवानां रेखास्पाष्ट्यं रूपम् ॥५॥ गौरतादिधर्मविशेषो
वर्णः ॥६॥ काचकाच्यरूपा रविवत्कान्तिः प्रभा ॥७॥ नै-
सर्गिकस्मेरत्वमुखप्रसादादिः सर्वेषामेव चक्षुर्बन्धको धर्मो
रागः ॥८॥ कुसुमधर्मा मार्दवादिर्लालनादिरूपः स्पर्शविशेषः
पेशलताख्य आभिजात्यम् ॥९॥ अङ्गोपाङ्गानां यौवनोद्भेदी 10
मन्मथवासनाप्रयुक्तः कटाक्षादिविभ्रमाख्यश्चेष्टाविशेषो
विलासिता ॥१०॥ तरङ्गित्वस्वभावाप्यायिनेत्रपेयव्यापि-
स्निग्धमधुर इव पीतिमोत्कर्षैकसार इव पूर्णेन्दुवदाह्लादको
धर्मः संस्थानमुग्धिमव्यंग्यो लावण्यम् ॥११॥ अङ्गोपाङ्गा-
नामसाधारणशोभाप्राशस्त्यहेतुरौचित्यात्मा स्थायी धर्मो 15

1) A ॐ स्वस्ति ॥ B ओं अथ सहृदयलीला लिख्यते ॥ 2) B देहगुणा° 5) A रागः B आदिज्ञात्वं 8) A काच्यकचा° A नैसर्गिकः स्मेर° 10) B कुसुमधर्मा मार्दवादि° A °लालनान्यो रूपस्य° 14) A °श्चेष्टो A °पाङ्गासाधारणाः शो° 15) A °चित्यात्स्थायी

पुलकरुधिराक्षभीष्मस्फटिकप्रवालरूपाणि त्रयोदश रत्नानि ॥२॥ हेम नवधा । जाम्बूनदशातकौम्भहाटकवैणवशृङ्गीशुक्तिजजातरूपरसविद्धाकरोद्गतभेदात् ॥३॥ चतुर्धा रत्नहेममयः । आवेध्यनिबन्धनीयप्रक्षेप्यारोप्यभेदात् ॥४॥ तत्र । ताडीकुण्डलश्रवणवालिकादिराविध्यः । अङ्गदश्रोणीसूत्रमूर्धमणिशिखादृढिकादिर्निबन्धनीयः । ऊर्मिकाकटकमञ्जीरसदृशः प्रक्षेप्यः । प्रालम्बमालिकाहारनक्षत्रमालाप्रभृतिरारोप्यः ॥५॥ चतुर्धांशुकमयः । वल्कफलकृमिरोमजत्वात्क्रमेण क्षौमकार्पासकौशेयराङ्कवादिभेदात् ॥६॥ पुनस्त्रिधा निबन्धनीयप्रक्षेप्यारोप्यवैचित्र्यात् ॥७॥ तत्र । निबन्धनीयः शिरःशाटकजघनवसनादिः । प्रक्षेप्यः कञ्चुलिकादिः । आरोप्य उत्तरीयपटादिः ॥८॥ सर्वस्यास्यानेकविधत्वं वर्णविच्छित्तिनानात्वात् ॥९॥ ग्रथिताग्रथितवशाद्द्विविधः सन्नष्टधा माल्यमयः ॥१०॥ वेष्टितविततसंघात्यग्रन्थिमदवलम्बमुक्तकमञ्जरीस्तवकलक्षणमाल्यभेदेन ॥११॥ तत्रोद्वर्तितं वेष्टितम् । पार्श्वतो विस्तारितं विततम् । बहुभिः पुष्पैः समूहेन रचितं संघात्यम् । अन्तरान्तरा विषमं ग्रन्थि-

[1]) B °स्फटिकविद्रुमरूपाणि *add.* °प्रवाल° [3]) B शुक्तिजातरूप° B रत्नहेममय. [4]) A °भेदेन A *om.* तत्र B *om.* ताडी [5]) B °श्रोणि° [6]) A ऊर्मिकटक° [7]) A प्रलम्ब° A °नक्षत्र° A °भिति° B °भृति° [9]) B क्षौम° B °भेदः. [10]) A °निर्युक्तं B °रोप्यभेदात् A *om.* तत्र B शिरःशाटक° [11]) A प्रक्षेप्य [12]) B वर्णवि° [13]) B °वशाद्पुनर्द्विविध [14]) A °संघात्य° [15]) AB °मञ्जरी° A *om.* तत्र [17]) A संघात्यम् B °हं समूहरचितम् ।

लक्षणम् ॥१२॥ तस्य युक्तप्रमाणतादोषस्पर्शस्निग्धवक्रानि-
यतलोमाङ्गसुश्लिष्टसंधानतानारूपरिणाहौचित्यचक्रपद्मा-
दिलेखाङ्कनायोगेभ्यः प्रसिद्धाङ्गपूर्णतादोषवैकल्यधर्मसौन्द-
र्यप्रमाणौचित्यलोकाप्रसिद्धविशिष्टाङ्गयोगाख्याः क्रमेण षड्
5 भेदाः ॥१३॥ अग्राम्यतया वक्रिमवच्चव्यापिनी ताम्बूलप-
रिधाननृत्तभणितिगमनादिस्थानकेषु सूक्ष्मा भङ्गिश्छाया
॥१४॥ स्फुरच्छद्म्युपभोगपरिमलादिगम्योऽन्तःसारो रञ्ज-
कतया वशीकर्ता सहृदयसंवेद्यधर्मभेदश्च सौभाग्यम् ॥१५॥
तत्राद्ये स्मरमदपुलकादयो भेदाः । अन्त्ये तु मणितनूपप-
10 रिभोगाधरास्वादसौरभादिभिर्युगपद्रसवत्त्वात्पञ्चेन्द्रियसुख-
लाभः ॥१६॥

॥ इति श्रीराजानकरुय्यकविरचितायां सहृदयलीलायां गु-
णोल्लेखः प्रथमः ॥

रत्नं हेमांशुके माल्यं मण्डनद्रव्ययोजने ।
15 प्रकीर्णं चेत्यलंकाराः सप्तैवेते मया मताः ॥१॥
तत्र । वज्रमुक्तापद्मरागमरकतेन्द्रनीलवैडूर्यपुष्परागकर्केतन-

1) B °कता ऽ दोष° A °दोषास्प° A °नियतलेपाङ्ग° 4) B °चित्याख्या-लोकाप्रसिद्धावि° 5) B वक्रिमत्वव्या° 6) B भङ्गिच्छाया स्मरलक्ष्मोः ॥ उपभोग° 7) B om. मलादि A न्तस्सारे B न्तस्मारे 10) A °गाधार° B °भोगधाराकु-मसौर° A °न्द्रियोसुख° 13) B adds ॥ १ ॥ 14) A श्री° B ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ 15) B प्रकीर्णं 16) B पुष्पराग° A °कर्केतक° B °कर्के°

धम्मिल्लरचनालकभङ्गनीविनह्नदत्तपरिकर्मपरिष्करणादर्पणेक्षणपुष्पोच्चयमाल्योम्भनजलक्रीडाद्यूताश्लीलच्छेकभणित्यनिमित्तलज्जानुभावशृङ्गारशिक्षादय आवर्तमानाश्चेष्टाः ॥५॥ अन्त्ये तु शृङ्गारानुभावतारतम्यं श्रेयः ॥६॥

॥ इति सहृदयलीलायां जीवितोल्लेखस्तृतीयः ॥ 5

शोभाया आरादुपकारकत्वाद्यञ्जकः परिकरः ॥१॥ तस्य चेतनाचेतनयोः स्थाणुचलयोः प्रत्येकं श्लिष्टसंनिहितमात्रत्वेनाष्टविधत्वम् ॥२॥ उत्सङ्गोपासीनकान्तहृयपरिवारवातायनवितानतौह्यादीनि दर्शनानि ॥३॥ तानि द्विधा व्यस्तसमस्तभेदात् ॥४॥ एवं शोभासमुत्पादकसमुद्दीपकानुप्राणकव्यञ्जकाः क्रमाद्गुणालंकारजीवितपरिकराः ॥५॥ 10 एवं परस्परोपकारकत्वादितरेतरानुग्राहकत्वं सिद्धम् ॥६॥

॥ इति सहृदयलीलायां परिकरोल्लेखश्चतुर्थः ॥

॥ समाप्तेयं सहृदयचमत्कारिणी सहृदयलीला । कृतिः श्रीविपश्चिद्वरराजानकतिलकात्मजश्रीमदालंकारिकसमाजाग्रगण्यश्रीराजानकरुय्यकस्य राजानकरुचकापरनाम्नोऽलंकारसर्वस्वकृतः ॥ 15

[1]) B धम्मिल° A °रचनालकभङ्गरोचिनह्न° [3]) B °लज्जानभाव° [5]) A *om.* इति A °ल्लेखः तृ° B °ल्लेखस्तृ° [6]) A शं B ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ [7]) B स्थाणु° B °मात्रत्वेना° [9]) A °तौह्य° B °ताह्योत्प्र° B निदर्शनानि [11]) A °करा A °पकारत्वादि° [13]) A *om.* इति B ॥ इति श्रीराजानकरुय्यकविरचितायां सहृ° A °ल्लेखः च° [14]) B समाप्तेयं सहृदयली कृतिःश्रीमद्विपश्चिद्वराराजानक° [17]) B °कृतः

मतृ । स्पष्टोम्भितमवलम्बम् । केवलं मुक्ताकः । अनेकपु-
ष्पमयी लता मञ्जरी । कुसुमगुलुच्छं स्तबकः ॥१२॥ त-
स्याविध्यादयो ऽपि चत्वारो भेदाः ॥१३॥ कस्तूरीकुङ्कुमच-
न्दनकर्पूरागुरुकुलकदलसमपटवाससहकारतैलताम्बूलाल-
5 क्तकाञ्जनगोरोचनादिनिर्वृत्तो मण्डनद्रव्यमयः ॥१४॥ अघ-
टनालकरचनाधम्मिल्लबन्धादिर्योजनामयः ॥१५॥ द्विधा
प्रकीर्णमयः ॥१६॥ जन्यनिवेश्यभेदेन ॥१७॥ श्रमजलमधु-
मदादिर्जन्यः । दूर्वाशोकपल्लवयवाङ्कुररजतत्रपुशङ्खतालद-
लदन्तपत्त्रिकामृणालवलयकरक्रीडनकादिर्निवेश्यः ॥१८॥
10 एतत्समवायो वेषः ॥१९॥ स च देशकालप्रकृत्यवस्थासा-
त्म्येनैतेषां विच्छित्त्या यथास्थाननिवेशनपरभागलाभाद्रा-
मणीयकवृद्धिः ॥२०॥

॥ इति सहृदयलीलायामलंकारोल्लेखो द्वितीयः ॥

शोभाया अनुप्राणकं यौवनाख्यं जीवितम् ॥१॥ बाल्या-
15 नन्तरं गात्राणां वैपुल्यसौष्ठवविभक्ताताविधायी स्फुटित-
दाडिमोपमः स्मरवसतिरवस्थाभेदो यौवनम् ॥२॥ तस्य
वयःसंधिरारम्भः ॥३॥ मध्यं तु प्रौढिकालः ॥४॥ प्रथमे

1) B °तजल° 2) B कुसुमातलच्छ AB स्तवक 3) B कस्तूरी° B *om.* कुलकदन्तशम A °दन्त° 6) B °धम्मिल° 7) A °मधू° 9) B °पत्त्रिका° 10) AB वेशः B स चेदशकालप्रकृत्य° 13) A *om.* इति 14) A श्रो° B श्रीगणेशाय नमः ॥ A बाल्यान्तरं 15) B मदस्फुटो दाडिमोपम. ॥ स्मर° 17) B °रम्भा

Sarasvatîkaṇṭhâbharaṇa 5, 165. — 10. *Regnaud* l. c. p. 319 ff. Rasagangâdhara p. 53 f. Sarasvatîk. 5, 14. Pratâpar. 4, 4. — 11—14. *Regnaud* l. c. p. 327 ff. Rasagangâdhara p. 54 ff. Sarasvatîk. 5, 16 ff. Pratâpar. 4, 8. — 15. *Regnaud* l. c. p. 347 ff: Sarasvatîk. 5, 15. Pratâpar. 4, 7. — 19. Bhâratîyanâṭyaçâstra 20, 1 ff. Daçarûpa 2, 44 ff. Sarasvatîk. 2, 34 ff. Pratâpar. 2, 12 ff. Sâhityadarpaṇa 410 ff. Agnipurâṇa 339, 5. — 21. 22. *Regnaud* l. c. p. 301 ff. Vâgbhaṭâlaṃkâra 5, 4 f. Sarasvatîk. 5, 10 ff. p. 310 ff. Candrâloka 6, 5. Rasagangâdhara p. 58, 6 ff. Pratâpar. 4, 85, where 22, 1 is quoted. — 27. Vâgbhaṭâl. 5, 6. Sâhityad. 64. Daçar. 2, 1. 2. Pratâp. 1, 22. — 28. Vâgbhaṭâl. 5, 7. Sarasvatîk. 5, 110. Pratâpar. 1, 32. Agnipurâṇa 338, 38. cfr. Bhâratîyan. 34, 4. Daçar. 2, 2. Sâhityad. 65. Pratâpar. 1, 24. Agnip. 338, 37. 38. — 30. Quoted: *Vâgbhaṭa*, Alaṃkâratilaka fol. 24[a]. Sâhityad. p. 34. 46. Çârṅgadharapaddhati ZDMG. 27, 80. *Translated by Böhtlingk, Indische Sprüche I², 800.* — 32. Quoted: Alaṃkâratilaka fol. 24[a]. — 35. Quoted: Alaṃkâratilaka fol. 23[b]. Çârngadharapaddhati ZDMG. 27, 80. cfr. Amaru v. 8 (Ind. Sprüche I², 1938). मोहनमन्दिर = केलिनिकेतन (Amaru) or रतालय below 1, 137. cfr. मोहनगृह below 1, 138. — 39—41. Bhâratîyan. 34, 105 f. (viṭa). 108 (vidûṣaka). Daçar. 2, 7 f. Sâhityad. 76 ff. Pratâpar. 1, 38. Agnip. 338, 39. 40. — 46. Bhâratîyan. 34, 7. Sarasvatîk. 5, 112 f. Vâgbhaṭâl. 5, 10. Daçar. 2, 14. Sâhityad. 96. Agnip. 338, 41. — 47. Sarasvatîk. 5, 111. Daçar. 2, 14. Sâhityad. 98. Pratâpar. 1, 49. — 48. Daçar. 2, 15. Sâhityad. 99. Pratâpar. 1, 49. — 53. Quoted: Alaṃkâratilaka fol. 24[b]. — 54. निर्दम्भैर्भी° means, I think, „with whims (freaks) by which children (young persons) are frightened". Stanza 55 gives an example of it. — 58. Daçar. 2, 15. Sâhityad. 100. Pratâpar. 1, 49. — 62. Quoted: Sâhityad. p. 41 (l. 4: °र्यवरणः), translated by *Böhtlingk*, Ind. Sprüche I², 1632. — 65. Daçar. 2, 16. Sâhityad. 102. 103. — 68: Quoted: Pañcatantra 4, 9 (ed. Kosegarten) Sâhityad. p. 43. Çârṅgadharap. ZDMG. 27, 81, translated by *Böhtlingk*, Ind. Sprüche III², 7028, where the various readings are given. — 69. Daçar. 2, 17. Sâhityad. 101. Pratâpar. 1, 49. — 71. Quoted: Vetâlapañcaviṃçatikâ (ed. Uhle) p. 14, 20 ff., corrected

Notes.

I. Notes on Rudraṭa.

1. This stanza is quoted by *Hemacandra*, Alamkâracûḍâmani fol. 17ᵃ (MS. Kielhorn, Report on the Search for Sanskrit MSS. Bombay 1881 p. 102 No. 265 (A); or fol. 38ᵃ MS. Gough, Papers relating to the Collection etc. Calcutta 1878 p. 99 No. 398 (B) and by *Vâgbhata*, Alaṁkâratılaka fol. 23ᵇ MS. Kielhorn l. c. p. 71 No. 300). H.'s MSS. read l. 2 °हृत्कपाे च l. 3 °विमर्दने च l. 4 °रसात्मक·. Vâgbhaṭa's readings I have not noted. Compare the stanza सव्रीडा दयितानने *Kávyaprakâça* p. 196, which is also quoted by *Hemacandra* l. c. fol. 17ᵃ; *Vâgbhata* l. c. fol. 23ᵇ; *Bâlakṛṣṇa*, Alaṁkârasâra fol. 32ᵇ (MS., Lists of Sanskrit MSS. collected for the Government of Bombay in 1879—80 and 1881—82 p. 9 No. 23); *Jayaratha*, Alamkâravimarçinî fol. 81ᵃ (MS. Bühler, Detailed Report App. I p. XV No. 230) and Alaṁkârodâharaṇam fol. 12ᵃ (MS. Bühler l. c. No. 240); *Keçava*, Alamkâraçekhara fol. 35ᵇ (MS. Buhler l. c. No. 235). — 2. चतुरस्र = correct. — 3. Edited and translated by *Aufrecht*, ZDMG. 25, 240. The last verse is quoted inaccurately by Ujjvaladatta on the Uṇâdisûtras 3, 47. — 6. Quoted by *Vâgbhaṭa*, Alamkâratilaka fol. 21ᵃ, who also reads लक्ष्मीरिव स्रते. cfr. Agnipurâṇa 338, 9. Edited and translated by *Aufrecht*, ZDMG. 25, 240. Ind. Sprüche III², 5465. cfr. *Uhle* on Vetâlapañcavimçatikâ p. 5 st. 3 p. 93. — 9. cfr. *Regnaud*, La Rhétorique Sanskrite Paris 1884 p. 301 with notes. Add: Rasagaṅgâdhara p. 50 f. At p. 51 Nâgeçabhaṭṭa quotes our stanza. Candrâloka 6, 5 ff. Vâgbhaṭâlaṁkâra (ed. Anundoram Borooah) 5, 3. Pratâparudriya (ed. Madras 1868) 4, 3.

heroine is called विरहोत्कण्ठिता. — 136. Quoted: Alaṁkâratilaka fol. 25[a]. Sâhityad. p. 49. 74. (l. 1 मनोद्वेजितः l. 2 यन्नापयाति l. 3 विन्यस्य.) Translated by *Böhtlingk*, Ind. Spr. I², 1718. — 137. Daçar. 2, 23. Sâhityad. 120. Sarasvatîk. 5, 118. Pratâpar. 1, 41. — 139. Daçar. 2, 24. Sâhityad. 117. Sarasvatîk. 5, 116. Pratâpar. 1, 45. In all these works the name of this kind of heroines is कलहान्तरिता. — 141. Daçar. 2, 25. Sâhityad. 118. Sarasvatîk. 5, 117. Pratâpar. 1, 43. — 142. Quoted: Alaṁkâratilaka fol. 25[a]. — Alaṁkâracûḍâmani fol. 44[a]. — 143. Daçar. 2, 24. Sâhityad. 114. Sarasvatîk. 5, 115. Pratâpar. 1, 44. — 145. Daçar. 2, 25. Sâhityad. 115. Sarasvatîk. 5, 120. Pratâpar. 1, 47. — 147. गर्तित् is, I think, the correct reading. It is also intimated in A. In none of the passages quoted by Böhtlingk nor below 3, 61 the gender of गर्ति is distinguishable. — 147. Daçar. 2, 25. Sâhityad. 119. Sarasvatîk. 5, 120. Pratâpar. 1, 46. — 151 ff. Sâhityad. 116. — 155. Sâhityad. 122. — 157. This stanza is an imitation of Amaru st. 53. Hence the interpolation in D. — 159. प्रत्यक्लित = „mixed with", „sticking to". — 165. तोचणा = „an ascetic".

---

1. Sarasvatîk. 5, 46. p. 310, 11 ff. Sâhityad. 213. Agnipurâṇa 341, 5. — Kâvyaprakâça p. 53, 11. Rasatarangiṇî p. 59, 11 f. Rasagangâdhara p. 60, 4 ff. divide the *vipralambha* into five kinds: *abhilâsa*, *viraha* (Rasat. instead: *gurunirdeça*), *îrṣyâ*, *pravâsa* (Rasat. *deçântaragamana*), *çâpa*. The Daçarûpa 4, 53 divides it into two kinds only: *mâna* and *pravâsa*. Hence the assertion of Jagannâtha that the old ones (*prâñcaḥ*) state five kinds is wrong. cfr. *Regnaud* l. c. p. 303 ff. — 2. Sâhityad. 214. — 4. cfr. Kâvyâdarça 2, 41. — 6 ff. Daçar. 4, 48 ff. Sâhityad. 214. Commentary on Hâla st. 185 (minor edition, from the Kâmaçâstra). cfr. Bhâratîyan. 6, p. 5, 19 f.: वैशिकशास्त्रकारैश्च (thus Pûna MSS.) दशावस्थोऽभिहितः (scil. शृङ्गारः). — Sarasvatîk. 5, 98 ff. and Pratâpar. 4, 73 (कामशास्त्रानुसारतः । केचित्तु दशावस्था इति कथयन्ति) distinguish 12 *avasthâs*. Kumârasvâmin in his commentary on the last passage has the following quotation: ॥ यत्

and translated by *Aufrecht*, ZDMG. 36, 376, who also compares Çiçupâlavadha 10, 76. — 72. Quoted: Sâhityad. p. 42 (l. 1 सतिलक भालं l. 3 °तावसानसमये l. 4 तयैव). — 73. Quoted: Sâhityad. p. 42 (l. 2 °सैर्महोत्सवद्य° l. 3 °विलोकितैस्). — 75. Quoted: Çârngadharap. l. c. p. 80 and by Ananta in the Commentary on the Rasamañjari fol. 19ª (MS. Bhandarkar Report 1882/83 No. 215) (v. 1 धन्यास्ता: v. 3 °त्यशुके v. 4 किं नु सुरतं स्वल्पापि मे न स्मृति:). *Aufrecht* (ZDMG. 27, p. 80 remarks that this stanza is an imitation of Amaruka's stanza धन्यासि या कथयसि. Why Aufrecht ascribes this stanza to Amaru, I dot not know. Cfr. *Bohtlingk*, Ind. Spruche II[2], 3080 with the note. I have found it quoted also in the Alamkâraratnâkara fol. 31ª (MS. Buhler, Det. Report No. 227). Aufrecht probably had in view the stanza कान्ते तल्पमुपागते which is quoted: Daçar. p. 80. Alaṁkâracûḍâmaṇi fol. 14ᵇ. Sarasvatik. p. 286. Vetâlap. p. 49 and in the Çârngadharap. is attributed to Amaruka. — 76. Sâhityad. 104. — 78. Quoted: Alamkâracûdâmani fol. 43ᵇ (fol. 100ª MS. B) I, 3 °प्राङ्कनिद्रा° l. 4 मानिन्या:). — 79. Daçar. 2, 18. Sâhityad. 105 f. — 81. Edited and translated from the Çârngadharap. by *Aufrecht*, ZDMG. 27, 81. (l. 2 शठेति नितरां सभर्त्स्य संतर्ज्य च). — 83. Daçarûpa 2, 18. Sâhityad. 107. — 86. Daçar. 2, 14. Sâhityad. 97. The proper place of this st. would be before st. 47. — 87. Daçar. 2. 19. Sâhityad. 108. — 89. निशम्य, which is given by the best MSS., must be taken in the sense of निशम्य; मनोरमस्वर „the voice of her lover". As to मनोरम cfr. below 2, 80. — 90. निशान्त = अन्त:पुर. — 95. Quoted: Çârngadharap. l. c. 27, 81. — 114. Edited and translated from the Çârngadharap. by *Aufrecht* l. c. 27, 80. — 120 ff. Daçar. 2, 20 f. Sâhityad. 111. Vâgbhaṭâl. 5, 14 f. Sarasvatik. 5, 113 f. — 121. वल्लवत्यानया युक्त्या „because it is very fit for them". — 127. Quoted: Alamkâratilaka fol 24ᵇ; Alaṁkâracûḍâmaṇi fol. 44ª (l. 1 Ac.: °लिङ्गित° l. 2 °सोत्कृतलसद्भ्रांतं नु नृ° v. 3 धाते हृतैश्वा°. — 131 f. Daçar. 2, 22. Sâhityad. 112. Sarasvatik. 5, 114. Pratâpar. 1, 39. — 133. Daçar. 2, 22. Sâhityad. 113. Sarasvatik. 5, 119. Pratâpar. 1, 40. — 134. Quoted: Alamkâratilaka fol. 24ᵇ. — 135. Daçar. 2, 23. Sâhityad. 121. Sarasvatik. 5, 121. Pratâpar. 1, 42. In all these works this

alphabet it is impossible to confound these ligatures; 2) by Raghuvaṃça 18, 31 where alone पुष्यराग suits to the connexion; cfr. पौष्यं, पुष्यम् अपुष्यन् पुष्यः; 3) by the modern languages: Hindî पुखराज, Sindhî पुखिराजु Gujarâtî पुखराज, पोखराज, which point to पुष्यराग from which alone they are derivable. cfr. Maithilî पुख, पूख = Puṣya. Hence the Prâkritic form पुप्फराअ Mṛcchakaṭikâ p. 70, 25 is not correct. The MSS. have पुस (A) पुम्म (B) पुस्स (C) पुप्प (D) and the correct form is पुस्सराअ or पूसराअ. cfr. Vararuci 3, 58. Hemacandra 1, 43. Hindî, Bihârî पूस. But Pañjâbî पोह, Sindhî पोहु Gujarâtî पोस are to be referred to Skt. पौष. — रुधिराख्य also Agnipurâṇa 245, 4. — From this passage it is evident that भीष्म is not simply = „Edelstein" (Böhtlingk, Worterbuch) but „a certain kind of jewel", which I am unable to determine. It is not mentioned by *Garbe* (Die indischen Mineralien. Leipzig 1882) nor in the Agnipurâṇa Chapter 245. — 5. दृढिका is not found elsewhere. — 14. समपटवास = „perfumed powder composed of several ingredients. cfr. Petersburg Dict. s. v. समगन्धक.

Bonn.
Printed by Charles Georgi.

एवोक्तं भावप्रकाशे ॥ दशधा मन्मथावस्था भवेद्दूरादथापि वा । इच्छोत्कण्ठाभिलाषाश्च चिन्ता स्मृतिगुणस्तुती ॥ उद्वेगोऽथ प्रलापश्च उन्मादो व्याधिरेव च । जाड्यं मरण-मित्याद्ये द्वे केचिद्वर्जिते बुधैरिति ॥ अन्ये तु ॥ दृङ्मनःसङ्गसंकल्पा जागरः कृशता रतिः । ह्रीत्यागोन्मादमूर्छान्ता इत्यनङ्गदशा दशेत्याहुः ॥ cfr. also *Hall*, Preface to the Daçarûpa p. 34 note. — 12. Quoted: Çârṅgadharap. l. c. p. 81. — 14. Compare *Uhle* on Vetâlap. p. 190. — 28 f. Sâhityad. 215. — 38. रात्रिचार = „taking place by night". — 50. Quoted: Çârṅgadharap. l. c. p. 81. — 62 ff. Daçar. 4, 56 ff. Sâhityad. 220. — 69. स्वसंज्ञाकृता = „called (आकृता) by name". — 79. अमुष्यां is the Accus. sing. femin. of a pronoun अमुष्य, which has its origin in the Genit. sing. mascul. of अदस्, appearing as the former part of compounds like अमुष्यपुत्र, अमुष्यकुल. — 102. Daçar. 2, 27. Sâhityad. 157. Pratâpar. 1, 48. — 103. Sâhityad. 158, copied from Rudraṭa. — 105. कदम्ब n. = „flower of the Nauclea Cadamba". — 107. Quoted: Çârṅgadharap. l. c. p. 80. — 109. कठिन° „full moon". cfr. Çiçup. 1, 20.

---

1 ff. *Regnaud* l. c. p. 306 ff. Vâgbhaṭâl. 5, 20 ff. Candrâl. 6, 6 ff. — 3. Quoted: Alaṃkâracûḍâmaṇi fol. 10[b] (MS. A; fol. 21[b] MS. B). — 26. पत्त्रिक means, I think, „vulture". — cfr. Caṇḍakauçikam p. 71, 4 ff. ZDMG. 36, 366 f. — 35—50 are quoted in the Pratâpar. 4, 100. 101 in a somewhat different order and with various readings. — 52 ff. See note on 1, 19. — 60. चतुष्काचित = „adorned with ornaments of pearls". — 62. Quoted: Çârṅgadharap. l. c. p. 80.

II. Notes on Ruyyaka.

1, 7. काचकाच्य perhaps means „a string of glass-beads". — 2, 2. Instead of पुष्यराग all lexicographers and editors write पुष्पराग and accordingly पुष्पराग. That this is wrong is proved 1) by the Çâradâ MS. which distinctly writes ष्य and not ष्प. In the Çâradâ